

Đilasovci u Hrvatskoj: 1952.-1954.

Babić, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:725830>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

AK. GOD. 2019./2020.

ĐILASOVCI U HRVATSKOJ : 1952. – 1954.

Diplomski rad

Kandidat: Marko Babić

Mentor: dr. sc. Martin Previšić, doc.

Zagreb, 2020.

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. ŠESTI KONGRES SKJ I VRHUNAC „DEMOKRATIZACIJE“.....	5
3. IDEJNE POSTAVKE MILOVANA ĐILASA I „ĐILASOVACA“ U HRVATSKOJ – SLIČNOSTI I RAZLIKE	9
3.1. Uloga Partije	9
3.1.1. „Savez ili Partija“	9
3.1.2. Slučaj Gušte Šprljana	12
3.2. Poštivanje vladavine prava	16
3.2.1. „Zakonitost“	16
3.2.2. Slučaj dr. Dezidera Juliusa.....	19
3.2.3. „Slučaj“ opatijskih nastavnika	23
3.3. Višestranačje, stvaranje frakcija ili nešto treće?	27
3.3.1. Đilasov odnos prema parlamentarnom modelu	27
3.3.2. Jednopartijnost ili višepartijnost kod „đilasovaca“ u Hrvatskoj	29
3.4. „Borba mišljenja“	30
3.4.1. Đilas i sloboda govora	30
3.4.2. „Đilasovci“ u Hrvatskoj i sloboda mišljenja.....	32
3.5. Lokalističke tendencije.....	33
3.5.1. Đilas i autonomizam.....	33
3.5.2. Istarski lokalizam	34
4. BRIJUNSKI PLENUM, IZBORI I DESETI PLENUM CK SKH.....	37
4.1. Promjene u <i>Naprijedu</i>	37
4.2. Kočenje „demokratizacije“	38
4.3. Izbori za Saveznu narodnu skupštinu	40
4.4. Đilasova serija članaka i plenumi.....	43
5. ELIMINACIJA I REPRESIJA	46
5.1. Kritika CK.....	46
5.1.1. Treći izvanredni plenum CK SKJ	46
5.1.2. Deseti plenum CK SKH	47
5.2. Razlozi eliminacije	48
5.3. Represija nad Đilasom	48
5.4. Represija nad „đilasovcima“ u Hrvatskoj.....	49
5.5. Praćenje „đilasovaca“	51
5.6. Planirano javno djelovanje	52
5.7. Razbijanje grupe.....	55

6. STRUKTURA „ĐILASOVACA“	58
6.1. Društveni status „đilasovaca“	58
6.2. Recepcija u partijskim organizacijama	60
6.3. „Javni kulturni radnici“	61
6.4. Istarska linija	65
6.5. Radi li se zaista o disidentima?	68
7. ZAKLJUČAK	70
8. POPIS KRATICA	74
9. IZVORI I LITERATURA	75
9.1. Izvori	75
9.1.1. Novine	75
9.1.2. Objavljeni izvori	76
9.1.3. Arhivski fondovi	76
9.2. Literatura	76

1. UVOD

Početak 1950-ih u Narodnoj Republici Hrvatskoj djelovala je grupa intelektualaca koja je zagovarala ideju takozvane „demokratizacije“ političkog života, borbu protiv birokratizma, veću razinu poštivanja vladavine prava, te više odgovornosti i transparentnosti partijskih funkcionera prema njihovim biračima. Nakon sukoba Tito-Staljin, u Jugoslaviji je uslijedio pokušaj ideološke legitimacije političkog i gospodarskog sustava koji se razvijao u smjeru „socijalističke demokracije“. Pod tim se pojmom označavao odmak od krutog staljinizma i nije imao puno zajedničkog sa suvremenim poimanjem demokracije koja se obično naziva liberalnom. Dakle, cilj je bio distancirati se od sovjetskog modela koji je opisivan kao državno-kapitalistički u kojem „birokratska neman“, na sličan način kao i u kapitalističkim društvima, eksploatira radničku klasu. S druge strane, Jugoslavija se željela prikazati istinskom sljedbenicom marksizma-lenjinizma s većim uključivanjem radničke klase u političke i gospodarske tokove ondašnjeg sustava. Taj je proces u Jugoslaviji doživio svoj vrhunac 1952. godine sa Šestim kongresom Saveza komunista Jugoslavije koji je koncipirao član Politbiroa Milovan Đilas.

U takvim okolnostima, u Hrvatskoj se na partijskim forumima i u tisku zagovarala implementacija ciljeva Kongresa kako oni ne bi ostali mrtvo slovo na papiru. U ovoj borbi, najviše su se istaknuli novinari redakcije tjednika *Naprijed* koji je u svibnju 1953. godine prestao biti „organom Saveza komunista Hrvatske“ i postao „tjednikom za društvena, politička i kulturna pitanja“. Oni su u fokus Partije došli prvenstveno zbog zagovaranja manje kontrole biračkih lista na izborima za Narodnu skupštinu tako što su podržavali kandidate koje nije predložio Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske.¹ Iako su već tada bili suočeni s oštrim napadima članova Partije koji su se protivili njihovim idejama, oni su i nakon izborne kampanje nastavili zagovarati „borbu mišljenja“ u unutarpartijskom smislu kao i njihov navodni ideološki uzor Milovan Đilas. On je 17. siječnja 1954. godine na Trećem izvanrednom plenumu Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije optužen za pokušaj likvidacije Saveza komunista zbog čega je isključen iz Centralnog komiteta te udaljen s funkcija u Savezu komunista. Djelovanje zagovornika daljnje „demokratizacije“ u Hrvatskoj prekinuto je na Desetom plenumu CK SKH. Dana 23. siječnja oni su optuženi kao koordinatori čitave opozicije u Jugoslaviji i da se zalažu za restauraciju kapitalističkog sustava.

Obično se smatra kako priča o „đilasovcima“ ovdje staje budući da su se partijski dužnosnici ili povukli ili bili udaljeni od svojih pozicija, dok je novinarima onemogućeno slobodno pisanje.

¹ Katarina Spehňjak, „Socijalistički savez i demokracija – jedan ili više kandidata. Analiza izbora za Sabor i Saveznu skupštinu 1953. godine,“ *Časopis za suvremenu povijest* 22, br. 3 (1990), 117.

Međutim, dokumenti Uprave državne bezbjednosti svjedoče o tome da određeni pojedinci koje je Partija do ovih plenuma etiketirala „đilasovcima“ nisu sasvim odustali od svojih težnji. Tako se u nekim historiografskim prikazima može pronaći podatak da je Živko Vnuk, jedan od najoštrijih kritičara birokratizma u redakciji *Naprijeda*, u svibnju 1958. godine uhićen, ali i ubrzo pušten, bez da se detaljnije objašnjava koji su bili motivi režima da ga se uhititi četiri godine nakon spomenutih partijskih sastanaka. Stoga, iako se rad većinski fokusira na period između 1952. i 1954. godine, on će dijelom obuhvatiti i post-plenumsko razdoblje koje završava oko 1960. godine.

Vrijedi istaknuti nekoliko najpoznatijih historiografskih prikaza teme „đilasovštine“ u Hrvatskoj koji se u većoj ili manjoj mjeri dotiču „đilasovaca“. Prvenstveno se radi o člancima Iva Banca „Hrvatski đilasovci“² i Zdenka Radelića „Đilasovci u Hrvatskoj i hrvatska historiografija“³, ali i člancima Magdalene Najbar-Agičić⁴ i Andreje Gržine⁵ koje su veći fokus stavile na djelovanje lista *Naprijed* čime su, na neki način, takvim pristupom isključile mogućnost da je sličnih glasova bilo van tog lista. Dakako, o „đilasovštini“ u Hrvatskoj se može pronaći i u sintezama poput *Hrvatske povijesti 1918.-2008.* Iva Goldsteina, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*⁶ Zdenka Radelića i Bilandžićevoj *Hrvatskoj modernoj povijesti*⁷. Ne treba zanemariti ni vrijedna djela memoaristike Berta Črnje⁸ i Dušana Diminića⁹ koji su se našli na najoštrijem udaru partijskih dogmatika. Što se pak tiče Đilasovih djela memoarskog karaktera, korisnim se pokazao intervju Momčila Đorgovića s Đilasom¹⁰, te Đilasovo djelo *Vlast i pobuna. Memoari*¹¹ koje uključuje predgovor Slavka Goldsteina u kojem se ukratko prikazuje disidentska djelatnost „đilasovaca“.

Dakako, pored sekundarne literature, za istraživanje teme „đilasovštine“ u Hrvatskoj pokazali su se neizbježnima radovi zbog kojih su se i Đilas i njegovi navodni sljedbenici našli na udaru

² Ivo Banac, „Hrvatski đilasovci,” u: *Desničini susreti 2009. Zbornik radova*, ur. Drago Roksanđić et al. (Zagreb: FF press, 2011), 19-27.

³ Zdenko Radelić, „Đilasovci u Hrvatskoj i hrvatska historiografija,” u: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009.*, ur. Nada Kisić-Kolanović et al (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 53-74.

⁴ Magdalena Najbar-Agičić, „Od pravovjernosti do disidentstva – preobrazbe *Naprijeda*,” *Medijska istraživanja* 22, br. 1 (2016), 115-143.

⁵ Gržina. Andreja. „Djelovanje lista *Naprijed* pedesetih godina,” u: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009.*, ur. Nada Kisić-Kolanović (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 205-222.

⁶ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991 : od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Školska knjiga, 2006).

⁷ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden Marketing, 1999).

⁸ Berto Črnja, *Zbogom drugovi* (Rijeka: Matica hrvatska, 1992).

⁹ Dušan Diminić, *Sjećanja: život za ideju* (Labin: Savez udruga antifašističkih boraca Istarske županije, 2005).

¹⁰ Momčilo Đorgović, *Đilas: vernik i jeretik* (Beograd: Momčilo Đorgović, 1989).

¹¹ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna. Memoari* (Zagreb: Novi Liber, 2009).

Partije. Tu se prije svega misli na Đilasove članke u *Borbi*¹² i *Novoj misli*¹³, te na članke autora *Naprijeda* i u manjoj mjeri *Narodnog lista* te *Vjesnika u srijedu*. Za proučavanje recepcije ideja „demokratizacije“ i „liberalizacije“ u Hrvatskoj kao i za sudbinu „đilasovaca“ u Hrvatskoj nakon Desetog plenuma CK SKH važnija je bila arhivska građa poput fonda CK SKH, fonda Službe državne sigurnosti te Rukopisne ostavštine dr. Vladimira Bakarića.

S obzirom da se u spomenutim izvorima i literaturi „đilasovce“ u Hrvatskoj nije u tolikoj mjeri promatralo u kontekstu tradicije disidentstva u Hrvatskoj, taj je aspekt njihova djelovanja također predmet ovog rada. Što se pak tiče istraživačkog pitanja, ono je dvojako budući da je povezano s metodološkim pristupom temi. S jedne strane, na temelju proučavanja arhivske građe, Đilasovih članaka, članaka „đilasovaca“ u Hrvatskoj i drugih pojedinačnih opažanja, cilj je rada doći do preciznijeg odgovora na pitanje tko su bili „đilasovci“ u Hrvatskoj, dok se s druge strane na temelju teorijskog članka Katarine Spehnjak „Disidentstvo kao istraživačka tema – pojam i pristupi“¹⁴ i njezinoga drugog članka s Tihomirom Cipekom „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945. - 1990.“¹⁵, u radu testira teza o „đilasovcima“ kao prvim disidentima u komunističkoj Hrvatskoj.

Središnji je dio rada podijeljen na četiri poglavlja. U prvome naslovljenom „Šesti kongres SKJ i vrhunac demokratizacije“ prikazuje se generalni smjer kojim je Jugoslavija nominalno kretala nakon sukoba Tito-Staljin kako bi se kontekstualizirao „slučaj Đilas-Diminić“. Drugo je poglavlje naslovljeno „Idejne postavke Milovana Đilasa i „đilasovaca“ u Hrvatskoj – sličnosti i razlike“ i u njemu se analizira odnos Đilasa i njegovih navodnih simpatizera prema sljedećim pitanjima: ulozi Partije u društvu, poštivanju vladavine prava ili „zakonitosti“, kako se češće moglo pročitati u Đilasovim člancima i člancima „đilasovaca“, načinu organiziranja političkog života, „borbi mišljenja“, i lokalističkim, odnosno autonomaškim tendencijama u jugoslavenskom društvu. Sljedeće poglavlje pod naslovom „Eliminacija i represija“ prikazuje kronologiju udaljavanja Đilasa i „đilasovaca“ iz političkog života, ali i pokušava odgovoriti na pitanje zašto su bili eliminirani pošto zapravo ne postoji konsenzus između povjesničara oko tog pitanja. Isto tako, bavi se pitanjem zašto je represija nad „đilasovcima“ bila bitno umjerenija

¹² „Nove sadržine“, „Jugoslavija“, „Male izborne teme“, „Novi oblici“, „Važnost oblika“, „Zakonitost“, „Za sve“, „Bez zaključka“, „Ima li cilja“, „Ideal“, „Opšte i posebno“, „Konkretno“, „Odgovor“, „Subjektivne snage“, „Objektivne snage“, „Klasna borba“, „Nove ideje“, „Savez ili Partija“ i „Revolucija“.

¹³ „Anatomija jednog morala“, „Kraj jedne legende“, „Kraj dvorjanina L. P. Berije“ i „Nekulturna historija“.

¹⁴ Katarina Spehnjak, „Disidentstvo kao istraživačka tema – pojam i pristupi,” u: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009*, ur. Nada Kisić-Kolanović et. al (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 11-22.

¹⁵ Idem, Tihomir Cipek, „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945. - 1990.“, *Časopis za suvremenu povijest* 39, br. 2 (2007), 255-297.

nego prema drugim opozicijskim elementima jugoslavenskog režima kao što su, recimo, bili informbiroovci. U posljednjem poglavlju prije zaključka „Struktura „đilasovaca““ analizira se sastav ove grupe kako bi se ustvrdilo jesu li „đilasovci“, s obzirom da su mnogi bili rodom iz Istre, bili motivirani prvenstveno svojevrsnim lokalizmom ili je to bio samo djelić njihove agende. Osim toga, u ovom se poglavlju razmatra u kojoj je mjeri njihovo djelovanje bilo disidentsko.

Na početku, iako time zalazimo u samu srž istraživačkog pitanja, treba pojasniti zašto se u radu pojam „đilasovac“ piše pod navodnim znakovima. Naime, pojmove kao što je „đilasovac“ i „đilasovština“ partijski službenici koristili su kako bi etiketirali ideološke neistomišljenike i samim time ih eliminirali iz političke rasprave. Smatram kako inzistiranje na korištenju takvih pojmova nije primjereno budući da se „đilasovci“ nisu smatrali „đilasovcima“ ili njegovim sljedbenicima. Eventualno bi se moglo govoriti o simpatizerstvu, no da bi se izbjegla bilo kakva konfuzija pošto se pojam uvriježio u historiografiji, a da se u isto vrijeme ne komplicira izmišljanjem novih pojmova, držim kako je kompromisno rješenje pisati pojmove „đilasovac“ i „đilasovština“ pod navodnim znakovima.

2. ŠESTI KONGRES SKJ I VRHUNAC „DEMOKRATIZACIJE“

Banac Šesti kongres SKJ naziva „vrhuncem pokušaja KPJ da pomiri socijalizam i demokraciju“.¹⁶ Da se radilo o potencijalno prijelomnom trenutku u NR Hrvatskoj svjedoči i promjena u redakciji *Naprijeda* kada dolaze mlađi novinari. Berto Črnja je iz Partijske škole prešao u redakciju još u jesen 1951. godine, dok 1952. dolaze Živko Vnuk, Petar Šuran, Hrvoje Šarinić, Ljubo Grubor, Tomo Đurinović i Stjepan Šeparović. Najbar-Agičić spominje novu atmosferu u uredništvu koja je davala naslutiti „da je nastupila povijesna šansa za jedan demokratski život“.¹⁷

Razgovori viših partijskih funkcionera u ljeto 1949. godine svjedoče o tome da se već tada počinju spominjati riječi poput „decentralizacije“ i „demokratizacije“ kao mogući „novi putovi u socijalizam“.¹⁸ Prvi službeni znakovi da bi Jugoslavija mogla krenuti novim putem bili su vidljivi na Trećem plenumu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije koji je 29. i 30. prosinca 1949. godine održan na Brijunima. Plenum je obilježio Đilasov govor koji je bio posvećen zadacima u školstvu. Tada se prvi put ističe „borba mišljenja“ o kojoj će kasnije biti više riječi, dok su Đilasov govor objavili u drugom broju *Naprijeda* za 1950. godinu.¹⁹ Dakako, taj je period obilježila zbunjenost i strah u vezi smjera kojim će Jugoslavija krenuti tako da te Đilasove najave nisu bile trenutne. Situaciju nisu činili ozbiljnom isključivo ekonomski gubitci koje je Jugoslavija generirala zbog sukoba sa Staljinom. Godinu 1950. obilježile su velike suše što je u kombinaciji s prisilnom kolektivizacijom gotovo dovelo glad u gradove.²⁰

Upravo je prisilna kolektivizacija bila inicijalni odgovor na Rezoluciju Informbiroa tako što se na staljinizam odgovaralo staljinističkim metodama. Nije na odmet napomenuti da je Đilas smatrao kako „koncentracioni logor za kominformovce nismo mogli izbjeći“ budući da je i sama KPJ bila staljinistička partija.²¹ Ipak, partijski su dužnosnici počeli razvijati alternativni model kako bi mogli tvrditi da je njihov put u socijalizam bliži Marxovim zamislima. Bilandžić je apostrofirao dvije osobe u partijskom vrhu kao najzaslužnije za ovu promjenu: „Kidrič je razvijao demokratski model u ekonomiji, a Đilas model u ideologiji.“²²

Pojmovi poput „demokratizacije“, „decentralizacije“ i „deetatizacije“ vjerojatno se ne bi pojavili u političkom životu da državna nezavisnost i politička samostalnost Jugoslavije nisu

¹⁶ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita* (Zagreb: Globus, 1990), 140.

¹⁷ Najbar-Agičić 126.

¹⁸ Gržina 207.

¹⁹ Najbar-Agičić 126.

²⁰ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. (Zagreb: Novi Liber, 2008), 470.

²¹ Martin Previšić, *Povijest Golog otoka* (Zaprešić: Fraktura, 2019), 221.

²² Dušan Bilandžić – „Naše društvo je teško društvo,“ u: Đorgović 237.

bile dovedene u pitanje. Ta je opasnost otvorila mogućnost različitih putova u socijalizam i zato partijska elita prenosi borbu na ideološki teren kako bi dokazala svoju privrženost antistaljinizmu i pravu svake socijalističke države da bira svoj put.²³ Dio tog puta trebao je činiti i put u „samoupravni socijalizam“. Njegove zametke nalazimo u Zakonu o predaji tvornica na upravljanje radnicima iz 1950. godine kada je inaugurirano radničko samoupravljanje.²⁴ Ustavni zakon od 13. siječnja 1953. proširio je koncept na čitavo društvo čime je državno pretvoreno u društveno vlasništvo. Samoupravljanje doživljava svoj vrhunac Ustavom iz 1963. kada je ono proglašeno općim sustavom upravljanja društvenim poslovima.²⁵

Uz ove zakonodavne promjene, dužnosnici su pod pritiskom javnosti pokušali pokazati volju da decentraliziraju i debirokratiziraju državne službe. Oni su to zaista i učinili 1950. godine kada je smanjen broj saveznih i republičkih ministarstava. Godinu nakon toga provedena je svojevrsna decentralizacija kada su neki poslovi sa saveznih prenijeti na republičke službe, a neki s republičkih na lokalne organe uprave. Debirokratizacija se pak očitovala u smanjenju savezne uprave kada je u osam godina smanjen broj službenika s 47 300 (1948.) na 10 328 (1956.).²⁶ Nezadovoljstvo javnosti visokim brojem partijskih službenika bilo je rezultat transformacije KPJ iz avangardne u kadrovsku partiju budući da je na kraju rata ona imala 25 000, dok je njezin broj na kraju 1952. godine došao do 145 605 članova.²⁷

Šesti kongres SKJ, još nazivan i „Đilasovim“, najavio je promjenu uloge Partije u socijalističkom društvu što se očitovalo i u promjeni imena Komunističke Partije Jugoslavije u Savez komunista Jugoslavije.²⁸ Promjena imena se ideološki legitimirala pozivanjem na Lenjina i njegov prijedlog o osnutku „Saveza između komunističkih partija“. U rezoluciji kongresa napominje se kako „Savez komunista nije i ne može biti u svom radu neposredni operativni rukovodilac i naredbodavac ni u privrednom ni u državnom i društvenom životu“.²⁹ O ovoj promjeni društvene uloge Partije više će biti riječi u sljedećem poglavlju. Zasad je

²³ Katarina Spehnjak, „Funkcioniranje „plebiscitarne demokracije“ u Hrvatskoj 1945. – 1952. (Izborni aspekt organizacije legitimacijskog procesa)“, *Časopis za suvremenu povijest* 23, br. 1-3 (1991), 234.

²⁴ Punim nazivom Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva.

²⁵ Hrvatska enciklopedija, s. v. „samoupravljanje“.

²⁶ Goldstein 471.

²⁷ Ibid. 473.

²⁸ Promjena naziva Partije nije jedina promjena koja je trebala najaviti drukčiji put u socijalizam. I druge političke organizacije promijenile su ime. Tako u veljači 1953. godine Narodna fronta Jugoslavije postaje Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, dok je Antifašistički front žena preimenovan u Savez ženskih društava. Goldstein 474.

²⁹ Ivo Banac, „Hrvatski đilasovci,“ 20.

važno napomenuti kako je Šesti kongres uistinu bio vrhunac Đilasova utjecaja na smjer Partije o čemu svjedoči i sljedeća parola: „Šesti kongres složno glasa, druga Tita i Đilasa!“³⁰

Promjene se nisu najavljivale samo na političkom i gospodarskom planu već i na kulturnom. Ipak, unatoč proklamiranoj „demokratizaciji“, dugometražni je filmski uradak Jože Horvata *Ciguli Miguli* izazvao negodovanje partijske elite svojom kritičnošću prema ideologiziranim partijskim aparatčicima kao što je fiktivni kulturno-prosvjetni referent Ivan Ivanović. Tako je na sjednici Umjetničkog savjeta „Jadran filma“ održanoj 14. ožujka 1950. godine Mirko Božić ustvrdio kako se iz scenarija filma može iščitati da se „autor izruguje s nekim socijalističkim principima“.³¹ Unatoč kritičnim tonovima, Milovan Đilas je već tada kao šef saveznog Agitpropa pokazao volju da se liberalizira društveni život u Jugoslaviji stoga je Horvatu omogućeno snimanje filma.³² Međutim, nakon što je u lipnju 1952. godine *Ciguli Miguli* prikazan za provjeren partijski kadar u Beogradu i Zagrebu, uradak nije dobio dozvolu za prikazivanje od Centralne filmske komisije.³³ Drugim riječima, ostao je u „bunkeru“.³⁴

Ipak, značajniji se pomak zbio na Trećem kongresu Saveza književnika Jugoslavije održanom u listopadu 1952. godine. Miroslav Krleža je smatrao da bi smjer književnog stvaralaštva trebalo redefinirati s obzirom na Rezoluciju Informbiroa. Kao protivnik sorealističkog usmjerenja jugoslavenske književnosti, njemu se ukazala prilika da zatvori sukob na književnoj ljevici. Uz to, rastući antisovjetski sentiment omogućio mu je da se slobodno zalaže za stvaranje „originalne socijalističke književnosti“ koja bi bila oslobođenja staljinističko-ždanovljevske tendencija.³⁵ Valja istaknuti kako situacija do Ljubljanskog kongresa nije upućivala na to da bi Krleža mogao izaći iz sukoba kao pobjednik. Dana 11. travnja 1952. na drugoj stranici 16. broja *Naprijeda* u rubrici *Pisma i odgovori* objavljen je nepotpisani kritički tekst „Da li je moguće?“ u kojem se prozivaju sljedeći zaposlenici Leksikografskog zavoda: Kruno Krstić, Joe Matošić, Mladen Iroušek, Frnjo Sentinela, M. Maruševski i Cvite Škarpa. U tekstu se svi navedeni dovode u vezu s pozitivnim vrednovanjem ustaškog pokreta. Tako se, primjerice, za Krunu Krstića navodi:

Dr. Kruno Krstić poznat je prije rata kao frankovac. Tvorac je ustaškog rječnika i „djela“ „Razlike hrvatskog i srpskog jezika“. Za vrijeme rata surađivao je u ustaškim listovima.

³⁰ Ivo Banac, „Hrvatski đilasovci,” 20.

³¹ Joža Horvat, *Ciguli Miguli* (Zagreb: Mladost, 1989), 201.

³² Ivo Škrabalo, *Između publike i države : Povijest hrvatske kinematografije 1896-1980* (Zagreb: Znanje, 1984), 156.

³³ Ibid.

³⁴ Nenad Polimac, „Iskoraci iz uobičajenog,” *Vijenac* 288, 17. ožujka 2005.

³⁵ Krležijana, s. v. „Govor na kongresu književnika u Ljubljani“.

Kao asistent na Filozofskom fakultetu bio je suradnik Hrvatske enciklopedije (izdavane za NDH).³⁶

Božidar Novak smatra kako su iza tog pisma stajali Zvonko Brkić, Anka Berus i drugi iz Politbiroa kako bi diskreditirali Krležu koji je bio na čelu Leksikografskog zavoda.³⁷ Črnja se pravdao kako je članak bio ubačen u posljednji čas u list i to bez konzultacija s redakcijom.³⁸ Krleža je oštro reagirao na taj ispad i njegov je odgovor bio tiskan dva tjedna kasnije u istoj rubrici. Ono što je započela objava teksta „Da li je moguće?“ bila je upravo praksa da se čitateljima otvara prostor u listu za komentare, ali i demantije.

³⁶ „Da li je moguće?“, *Naprijed*, br. 16, 11. travnja 1952, str. 2.

³⁷ Božidar Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* (Zagreb: Golden marketing, 2005), 507.

³⁸ Črnja, *Zbogom drugovi*, 202.

3. IDEJNE POSTAVKE MILOVANA ĐILASA I „ĐILASOVACA“ U HRVATSKOJ – SLIČNOSTI I RAZLIKE

Izlaganje misli Milovana Đilasa u ovome konkretnom radu bit će fokusirano na onaj dio koji se na partijskim forumima pogrdno nazivao „đilasovštinom“. Radelić je jedini autor koji pojam definira i to na sljedeći način:

(...) pojam kojim je vodstvo SKJ označilo i osudilo sve one koji su zastupali slične teze kao i Đilas. Taj pojam zapravo obuhvaća liberalizaciju u razdoblju uvođenja samoupravljanja i Šestog kongresa SKJ 1952., čije su glavne značajke nastojanje da se mijenja birokratizirani državni sustav slabljenjem monopolne uloge KPJ, s ciljem da KP od naredbodavne državne stranke postane stranka koja dopušta uključivanje u politički život što većeg broja ljudi koji će predlagati različite političke programe, ali sve u cilju izgradnje komunizma.³⁹

Ako bismo dekonstruirali Radelićevu definiciju i pokušali sažeti Đilasovu misao iz ovog perioda u nekoliko principa, onda bismo mogli govoriti o smanjenju utjecaja Partije na društveni, ekonomski i kulturni život, transparentnijem državnom aparatu te formalnoj i neformalnoj „demokratizaciji“ unutarstranačkog života. Jasno, neformalna bi „demokratizacija“ bila strogo ograničena i provođena sve u svrhu izgradnje socijalizma. Stoga, ovo poglavlje obrađuje upravo te segmente njegove misli koju je on izrazio u svojim člancima u *Borbi* i *Novoj misli* i uspoređuje ih s pisanjem i djelovanjem „đilasovaca“ u Hrvatskoj.

3.1. Uloga Partije

3.1.1. „Savez ili Partija“

Iako se radi o jednom od njegovih posljednjih članaka prije Trećega izvanrednog plenuma SKJ, Đilas o potrebi mijenjanja uloge Partije u svrhu izgradnje socijalizma u Jugoslaviji govori u članku „Savez ili partija“ objavljenom u *Borbi* 4. siječnja 1954. godine. Đilas u članku ističe potrebu mijenjanja uloge Partije u društvu zbog promijenjenih okolnosti u kojima ona djeluje. On tu kao razlog navodi prvenstveno birokratizam koji je ojačao zbog toga što su mnogi ušli u Partiju iz interesa, zbog društvene mobilnosti i sličnih razloga.⁴⁰ Pored toga, napominje kako se stvari nisu u bitnom promijenile na način na koji je to bilo proklamirano na Šestom kongresu. Štoviše, on u ovom članku pokazuje natruhe svoje najoštrije kritike koju je izložio u *Novoj klasi* iz 1957. godine:

³⁹ Zdenko Radelić, „Đilasovci u Hrvatskoj i hrvatska historiografija,“ 56.

⁴⁰ Milovan Đilas, „Savez ili Partija,“ 4. siječnja 1954. u: Đorgović 301.

Sadašnje forme rada u Savezu komunista (u osnovnim organizacijama i nižim komitetima) nijesu se razvile, nego su uglavnom ostale iste kao i prije VI kongresa: sve u stvari unaprijed „planira“ i određuje aparat, komunisti se izdvajaju iz socijalističke mase običnih građana, organizacije se zapliću u dogmatsku moralistiku i šuplje, dokone i besmislene diskusije, dok život teče mimo njih.⁴¹

Đilas u *Novoj klasi* spominje komunističku partiju kao novi tip vladajuće i eksploatorske klase, koja se ne razlikuje toliko od aristokracije i buržoazije jer i dalje smjera k ovladavanju političke moći, vlasništva i ideologije. Zahvaljujući komunističkoj revoluciji koja je vođena „u ime ukidanja klasa“, komunistička partija zavodi najpotpunije gospodstvo pod vodstvom te nove klase.⁴² Đilas tu klasu opisuje zatvorenom, kompaktnom i spremnom na velike žrtve i podvige. Ni u jednoj drugoj klasi pojedinac nije toliko podređen cjelini.⁴³ Štoviše, smatra kako ni Staljin u „birokratskoj nemani“ koja je stvorena tijekom njegove vladavine nije bio sasvim neovisan od birokratskog aparata zahvaljujući kojem je vladao. Ekstremniji slučaj podređenosti pojedinca cjelini i sam Đilas je okusio na vlastitoj koži. Opisujući proces samokritike u komunističkim režimima, on govori kako je i u tim trenucima kada odbačeni član Partije ostaje bez povlaštenog položaja posljednji „revolucionarni“ čin koji može učiniti za Partiju je da „prizna“ vlastite zablude i time pomogne klasi.⁴⁴

Osim vlasti, drugi način na koji nova klasa zavodi vlast je ukidanje privatnog vlasništva. Kolektivno vlasništvo zapravo je njezino vlasništvo i ona čini sve kako bi očuvala monopol nad očuvanjem te privilegije. Kao što je bio slučaj u Jugoslaviji nakon raskida sa Staljinom, spomenuti procesi „demokratizacije“, „decentralizacije“, „samoupravljanja“ i „liberalizacije“ samo su koristili novoj klasi kako bi učvrstila vlast nad kolektivnim vlasništvom.

Treći način na koji zavodi apsolutnu vlast je putem ovladavanja ideološke sfere. Đilas smatra kako Partija nužno guši osobne, političke, kulturne i ostale slobode jer bi one dovele u opasnost njezin monopol, i, dakako, njezino kolektivno vlasništvo.⁴⁵ Izrazito oštra ocjena je i da je suvremeni komunizam „neizlečivo zaražen lažju“⁴⁶.

Iako je članak „Savez ili partija“ objavljen tri godine prije *Nove klase*, Đilas je uoči Trećeg plenuma SKJ bio svjestan činjenice da Partija neće promijeniti smjer i prihvatiti zaključke Šestog kongresa. Međutim, on je i tada smatrao kako bi ulogu Partije u jugoslavenskom društvu

⁴¹ Milovan Đilas, „Savez ili Partija,” 4. siječnja 1954. u: Đorgović 298.

⁴² Idem, *Nova klasa : kritika savremenog komunizma* (Zagreb: Feniks knjiga, 2010), 40.

⁴³ Ibid. 61.

⁴⁴ Ibid. 142-143.

⁴⁵ Ibid. 65.

⁴⁶ Ibid. 118.

trebalo promijeniti. Za nesklonost promjenama, on ističe još uvijek jak utjecaj staljinizma na mentalitet partijskih dužnosnika: „Mnogi stavovi iz teorije i oblici iz prakse, za koje mi mislimo da su nepatvoreni marksizam i lenjinizam, u stvari su staljinističko nasljeđe.“⁴⁷ Dakle, Đilas apelira na partijsku elitu da izađe iz staljinističkih okova i da prestane poistovjećivati marksizam sa staljinizmom. Dakako, on ne bježi od činjenice da je prijašnja partijska forma, dakle iz doba kada se nazivala Komunističkom partijom Jugoslavije, bila neadekvatna ili pogrešna. On ju drži korisnom za pripremu oružane borbe i za samu oružanu borbu, ali smatra da je njezino vrijeme prošlo i da je zadržavala razvitak.⁴⁸

Stoga, Đilas predlaže evoluciju Partije kako bi prestala biti oruđe te „nove klase“ koja sve manje predstavlja narodnu volju. Ona bi svoju rukovodeću ulogu trebala zamijeniti pedagoškom. Tu ideju o ukidanju „komandovanja odozgo“ spominjao je i Tito još u srpnju 1952. godine, na velikome narodnom zboru u Glini govoreći o smanjenju utjecaja partijskih dužnosnika na organizaciju rada u tvornicama koje bi, u skladu s proklamiranim promjenama, trebale postati „u izvjesnom smislu samostalne ekonomske jedinice“.⁴⁹ Đilas kao primjer kako bi Partija trebala djelovati navodi potrebu da se osnovne organizacije Saveza komunista bave ponajviše „unutarnjim idejnim životom“.⁵⁰ Prema Đilasu, to podrazumijeva veći broj predavanja i diskusija koje bi ih pratile. Diskusije bi uključile i građane koji nisu komunisti kako bi se „rušila ideološka granica između komunista i običnog građanina.“⁵¹ Ova mjera ne bi samo smanjila rastući nesrazmjer između realnosti partijske elite i „običnog građanina“ već bi odbila „karijeriste i ulizice“ ako bi Partija veći fokus stavila na idejni rad.⁵²

Ono što će se kasnije Đilasu i „đilasovcima“ često predbacivati njihovo je navodno zalaganje za ukidanjem Saveza komunista koji se poistovjećivao sa socijalističkim smjerom Jugoslavije. Iz tog razloga, ne iznenađuje Đilasovo napominjanje kako je to pitanje irelevantno i da je bitnija funkcija Partije u društvu. Odgovarajući na kritike, on ističe kako ne zagovara ukidanje Partije: „Dogod komunisti budu željeli i htjeli svoju organizaciju, oni će je imati. Tako je bilo i biće.“⁵³ Osim toga, Đilas na samom početku članka ističe kako njegovi stavovi nisu direktiva, već izlaganje pogleda čime se na neki način ograđuje od mogućeg krivog tumačenja njegovih pogleda na novu ulogu Partije u jugoslavenskom društvu.

⁴⁷ Đilas, „Savez ili Partija,” u: Đorgović 305.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Goldstein 470.

⁵⁰ Đilas, „Savez ili Partija,” u: Đorgović 303.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid. 300.

3.1.2. Slučaj Gušte Šprljana

Iako se Đilas u članku „Savez ili Partija“ jasno odredio po pitanju uloge Partije u društvu koje bi slijedilo razvitak u smjeru „socijalističke demokracije“, „đilasovci“ u Hrvatskoj doživljavali su ozbiljne optužbe kada se ovo pitanje stavljalo na stol. Najpoznatiji je primjer Augustina (Gušte) Šprljana. Za razliku od većine drugih „đilasovaca“ u Hrvatskoj, Šprljan je bio visokopozicionirani partijski dužnosnik, ali i jedan od tzv. starih članova Komunističke partije. Isto tako, on je bio i direktor partijske škole „Rade Končar“ u Zagrebu.⁵⁴

Šprljan je naišao na kritike zbog anonimnog članka u tjedniku *Vjesnik u srijedu* koji je objavljen 6. siječnja 1954. godine pod naslovom „Jedan dokaz da su naše osnovne organizacije došle u ćor-sokak“. Partijski drugovi su zaključili da se radi o Šprljanovom tekstu jer je samo potpisan s „Komunist sa 20 godine partijskog staža“. Pored ovog članka, objavljen je i članak „Da li smanjiti članarinu SK?“ koji je potpisao „jedan član SK“, a ispostavilo se da se radi o Bertu Črnji.⁵⁵ Oba su članka objavljena na trećoj stranici *Vjesnika u srijedu* koja je bila posvećena rubrici „Aktuelni politički razgovori“ koja je poticala diskusiju o Đilasovim idejama. Kao inicijator pokretanja te rubrike spominje se Fadil Hadžić.⁵⁶ Dok je Črnjin tekst bio usmjeren ka ukidanju profesionalizma u Savezu komunista, Šprljanov je tekst ocijenjen većim „otklonom od marksizma i službene politike u SKJ“⁵⁷. Šprljan u tekstu ističe kako se rad partijskih tijela sveo na sastanke koji su samima sebi svrha. Članove Partije se proziva ako nisu platili članarinu ili ako nisu, što smatra osobito apsurdnim, došli na neobavezni sastanak.⁵⁸ Stoga, Šprljan kao soluciju ističe likvidaciju Saveza komunista: „Stoga smatram da je danas potpuno sazrela situacija da partija, koja ima takve, nesuvremene forme rada, ide u muzej.“⁵⁹ Na Desetom plenumu CK SKH, o kojem će kasnije biti više riječi, organizacioni sekretar SKH Zvonko Brkić se okomio na Šprljana upravo zbog rečenice o slanju Saveza komunista u muzej na što je Šprljan odgovorio sljedećim rečenicama:

„Smatram da se u muzej stavljaju lijepe i vrijedne stvari. [...] Ja nisam došao u vezi sa Đilasovim člancima na tu misao... [...] Ja sam i ranije bio mišljenja, da pored Socijalističkog saveza [...] koji djeluje na istoj platformi, na istoj, skoro istoj organizacionoj formi, gdje su isti ljudi samo je Socijalistički savez širi, da li je potrebno

⁵⁴ Banac, „Hrvatski đilasovci“, 24.

⁵⁵ Gržina 215.

⁵⁶ HR-HDA-1220.3.2.1. kutija 5, 1954, V, 18 Predmet: Kratki pregled držanja lica iz grupe oko Dušana Diminića, 19.V.1954. g., 6.

⁵⁷ Gržina 215.

⁵⁸ Gušte Šprljan, „Jedan dokaz da su naše organizacije došle u ćor-sokak“, *Vjesnik u srijedu*, br. 88, 6. siječnja 1954.

⁵⁹ Ibid.

u našem slučaju da imamo dvije organizacije Savez Komunisti i Socijalistički savez. Ta misao se kod mene daleko prije probudila, nego što su došli Đilasovi članci.“

Ova Šprljanova obrana znakovita je iz dva razloga. Prvi se odnosi na njegovu odanost jugoslavenskom putu u socijalizam koji je nakon Šestog kongresa SKJ nazivan „socijalističkom demokracijom“. Kako je i naznačeno na Četvrtom kongresu Narodnog fronta 1953. godine kada je postao Socijalistički savez radnog naroda, radi se o „organizacionom obliku okupljanja svih građana i organizacija opredijeljenih za samoupravljanje“. ⁶⁰ Napominje se kako je prvi zadatak SSRN „odgoj narodnih masa u duhu socijalizma“ ⁶¹ i kako se on u kontekstu „demokratizacije“ „još jače ideološki profilira“. ⁶² Ideološko profiliranje ove pučkofrontaške organizacije zaista je bila novina s obzirom da je njezina dotadašnja funkcija bila održavanje privida demokratičnosti na način da se u politički život uključuju elementi koji nisu članovi Partije, ali ne djeluju opozicijski. Ipak, svojevrsni kontinuitet ove organizacije očituje se u Brkićevom napominjanju kako „izvan Fronte nema ni demokracije, a ni demokratskih grupa“. ⁶³

Samim time, ako uzmemo obzir tezu da je primarna funkcija SSRN „odgoj narodnih masa u duhu socijalizma“ i činjenicu da je SK trebao imati pedagošku, a ne više rukovodeću ulogu u jugoslavenskom društvu, Šprljanova teza o otpremanju Partije u muzej ne bi trebala biti smatrana kontrarevolucionarnom, već dosljednom primjenom zaključaka Šestog kongresa SK. Što se pak tiče ideološke profilacije SSRN, on je time zaista postao istovjetan SK i postaviti pitanje svrhe postojanja SK pored jedne veće organizacije kao što je Socijalistički savez doima se legitimnim.

Drugi razlog zašto je Šprljanova obrana znakovita odnosi se na posljednju rečenicu kako se ideja o otpremanju Partije u muzej u njemu probudila znatno prije nego su se pojavili Đilasovi članci u jugoslavenskome javnom prostoru. Iako će o tome biti riječi u poglavlju posvećenom odnosu Đilasa i „đilasovaca“ u Hrvatskoj, već se na temelju ovog citata može zaključiti kako se radi o pojedincima koji nisu koordinirano djelovali ili crpili sve ideje na temelju Đilasove misli koju je on izražavao kroz članke u *Borbi* i *Novoj misli*. To da je Šprljan došao do ovih zaključaka ne iznenađuje ako se osvrnemo na njegovu biografiju i Črnjin opis Šprljana. On je Šprljana imao priliku upoznati pošto su zajedno radili u partijskoj školi u Tvrtkovoju ulici na broju 5 u Zagrebu. Črnja u svojim memoarima iskazuje svoje izrazito pozitivno mišljenje o

⁶⁰ Katarina Spehnjak, „Organiziranost i oblici djelovanja Narodnog fronta Hrvatske 1945-1953. godine,” *Povijesni prilozi* 6, br. 6 (1987), 14.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid. 5.

Šprljanu i naziva ga „Ghandijem iz Tvrtkove“.⁶⁴ Ističe kako je Šprljan bio izrazito skroman i kritičan prema rasipnosti i privilegiranosti „nove klase“. Kao primjere Šprljanove skromnosti, Črnja navodi kako se nikada nije vozio automobilom već tramvajem u školu, stanovao je u skromnom stanu u Buconjićevoj ulici i tražio je od drugih zaposlenika srednje partijske škole da slijede njegov primjer.⁶⁵

Črnja Šprljanovu nesretnu sudbinu pripisuje njegovom karakteru na sličan način na koji je Vladimir Dedijer to činio s Đilasovom kada ga opisivao kao „violentnog dinarskog tipa“.⁶⁶ Tako Črnja spominje jednu epizodu iz mitrovačke kaznionice kada se sukobio s predvodnikom radikalno lijeve frakcije Petkom Miletićem oko ispravnosti Miletićevih ideja. Iako ga je Miletić htio uvjeriti u svoje ideje, Šprljan nije popuštao:

Diskusija je završila tako da je netko Guštu pokrio dekom i onda su uslijedili udarci po njegovoj glavi sa svih strana. Kad je to „uvjeravanje“ završilo, Gušte se sav ošamućen od udaraca koje je dobio okrenuo Miletiću, pokazavši mu „bosanski grb“ i rekao: – Evo ti, Petko! Tim je gestom Gušte izrazio bit svoje naravi: da ne popušta pred bogovima, koji god bili.⁶⁷

Ako uzmemo u obzir da je Šprljan tijekom čitavoga svojeg partijskog života pokazivao neslaganje s nedostatkom slobodne diskusije u partijskim tijelima, njegova će nam tragična sudbina postati jasnijom. Isto tako, Črnjini memoari sadrže stenogram Šprljanove diskusije s Desetog plenuma koji također rasvjetljava situaciju. Šprljan je najveće kritike doživio nakon podnevne pauze plenuma. Jakov Blažević ga je nazvao „starom olupinom“⁶⁸, dok su mu drugi govorili da bi njega trebalo poslati u muzej, a ne Partiju. Nakon te pauze, sve su se klupe oko Šprljana ispraznile jer su se svi koji su sjedili u njima premjestili na druga mjesta. Tako je osim verbalnih napada doživio i fizičku izolaciju na tom plenumu. Ono što je interesantno, a jedino Banac u članku „Hrvatski đilasovci“ ističe⁶⁹, i Šprljan je na sličan način kao i Đilas na Trećem izvanrednom plenumu SKJ pružio svojevrstu samokritiku:

(Jedan glas: „A što ti smatraš?“)

Ja sam već rekao.

(Karlo Mrazović: „Zašto smatraš da je pogrešno?“)

⁶⁴ Črnja, *Zbogom drugovi*, 175.

⁶⁵ Ibid. 179.

⁶⁶ Dedijer, „Žrtve astralnog komunizma,“ u: Đorgović 256.

⁶⁷ Črnja, *Zbogom drugovi*, 176-177.

⁶⁸ Ibid. 241.

⁶⁹ Banac, „Hrvatski đilasovci,“ 25.

Rekao sam, da je to u vezi s Plenumom CK pogrešno, to što sam stajao na stanovištu, da Partija treba da bude likvidirana.⁷⁰

Na kraju je odlučeno da se slučajevi Dušana Diminića, o kojem će kasnije više biti riječi, i Gušte Šprljana, ramotre na posebnoj komisiji koja bi donijela odgovarajuće kazne. Nakon plenuma Šprljanu nitko nije prišao i njegova je izolacija nastavljena. Šprljan nije čekao saslušavanje komisije već se ustrijelio u svojem uredu u Tvrtkovej 5. Dušan Diminić u svojim memoarima spominje da je Šprljan kod kuće počinio samoubojstvo,⁷¹ dok su Črnja, Banac⁷² i Jakovina⁷³ složni kako je to učinio u svojem uredu. Ovakav diskrepancija u činjenicama ne bi nas trebala iznenađivati budući da se širile razne priče kao što je trač da je Šprljan bio premlaćen na izlasku iz parlamenta ili pak da je ubijen već u saborskim klupama.⁷⁴ U predgovoru Đilasovih memoara *Vlast i pobuna*, Slavko Goldstein navodi da je Dušan Vejnović, u to vrijeme nastavnik u školi, dotrčao iz susjednog ureda i pronašao Šprljana s propucanom sljepoočnicom, a na stolu poruku: „Svima mojima – oprostite mi“.⁷⁵ U *Vjesniku* je objavljen članak o njegovoj smrti, ali bez navođenja što je to kumovalo „stanju rastrojenosti“ u kojem si je oduzeo život. Vrhunac licemjerstva visokih partijskih dužnosnika ipak je bilo održavanje pogreba uz najveće državne počasti, kao i njihovi opsežni citati o Šprljanu u članku o njegovom pogrebu.⁷⁶

Nadalje, kada govorimo o ostalim „đilasovcima“ koji su govorili o ulozi Partije u društvu, vrijedno je istaknuti izlaganje poznatoga marksističkog filozofa Predraga Vranickog u članku „Jednopartijnost ili višepartijnost u socijalizmu“ objavljeno 15. siječnja 1954. u *Naprijedu*. Vranicki na sljedeći način vidi budućnost „socijalističke demokracije“:

Proširenjem i učvršćenjem te masovne baze socijalizma, izgrađivanjem socijalističke ličnosti od svakog pojedinca, iako je to dugotrajan proces, mora dovest, na čudo građanskih mislilaca, ne do formiranja novih partija, nego odumiranja svake partije, bilo jedne ili njih više, već prema tome o kakvom se socijalizmu radi.⁷⁷

Ono što razlikuje stav Vranickog od Šprljanovog mudro je ograđivanje od spominjanja kada bi Partija trebala „odumrijeti“. Šprljanov se članak u *Vjesniku u srijedu* bavi trenutnim manama partijskih tijela i navodi na zaključak kako bi Partiju trebalo što prije poslati u muzej. Vranicki napominje kako je to „dugotrajan proces“ zbog čega ga nitko nije mogao optužiti da zaziva

⁷⁰ Črnja, *Zbogom drugovi*, 244.

⁷¹ Diminić, *Sjećanja*, 278.

⁷² Banac, „Hrvatski đilasovci“, 25.

⁷³ Jakovina 370.

⁷⁴ Ibid. 371.

⁷⁵ Đilas, *Vlast i pobuna. Memoari*, 40.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Predrag Vranicki, „Jednopartijnost ili višepartijnost u socijalizmu“, *Naprijed*, br. 3, 15. siječnja 1954., 9.

ukidanje SK, o čemu svjedoči i njegova uspješna sveučilišna karijera koja će uslijediti nakon ovoga. Osim toga, i sam Josip Broz Tito je slično govorio na Trećem izvanrednom plenumu SKJ: „Ja sam prvi govorio o odumiranju Partije, o odumiranju Saveza, ali nisam rekao da to treba da bude kroz 6 mjeseci, godinu ili dvije, nego da je to jedan dugotrajan proces.“⁷⁸

3.2. Poštivanje vladavine prava

3.2.1. „Zakonitost“

Naznake da bi se u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji moglo početi govoriti o potrebi promjena u pravosuđu vidljive su u objavljivanju članka „Za daljnje jačanje pravosuđa i zakonitosti“ od 8. lipnja 1951. godine u *Naprijedu*.⁷⁹ U njemu su objavljeni dijelovi referata Aleksandra Rankovića s IV. plenuma CK KPJ održanog 4. lipnja 1951. kada je govorio o određenim nezakonitostima u radu službe unutarnjih poslova, misleći prvenstveno na uhićenja tijekom obračuna s informbiroovcima.⁸⁰ Pravosuđe je kritizirao zbog različitih oblika „kolebanja, zastranjivanja, preteranosti, grubog pritiska, gubitka mere i političke orijentacije“ i zbog apstraktne primjene „zakona klasne borbe“.⁸¹ Na plenumu se povel rasprava o izjednačavanju prava i političkih ciljeva. Edvard Kardelj je ukazao na štetnost prevelikog utjecaja partijskih komiteta i UDB-e na rad sudova, ali je s druge strane je priznao da bi komunisti bili „iluzionisti i frazeri“ kada bi tvrdili da žele „potpuno nezavisne sudove“.⁸²

Za Đilasa dileme nije bilo. On je smatrao da je jedini način borbe protiv raznih oblika birokratske samovolje koja se, između ostalog, očitovala kroz kršenje „zakonitosti“⁸³, jačanje neovisnosti sudova. U članku objavljenom u *Borbi* 15. studenog 1953. godine pod naslovom „Zakonitost“ Đilas se na temelju slučaja izbacivanja jednog gospodina iz njegova stana zalaže za poštivanje neovisnog sudstva. On ne navodi ime grada gdje je taj gospodin uhićen „zbog neprijateljske propagande“ jer smatra da to nije važno i jer želi ukazati na činjenicu da se takvi događaji stvarnost u čitavoj Jugoslaviji, a ne samo u tom gradu.⁸⁴ Naime, u stan tog gospodina, koji je pritom i intelektualac, uselila se radnička obitelj koja nije imala riješeno stambeno

⁷⁸ „Savez komunista je monolitna stijena koju ne može razbiti nikakva sila,“ *Naprijed*, br. 4, 22. siječnja 1954., 1.

⁷⁹ Gržina 209.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Nada Kisić-Kolanović, „Neka pitanja općeg usmjerenja jugoslavenske teorije prava 194-1956. godine,“ *Časopis za suvremenu povijest* 21, br. 1-3 (1989.), 92.

⁸² Ibid. 93.

⁸³ Gržina 209.

⁸⁴ Đilas, „Zakonitost,“ 15. studenog 1953., u: HR-HDA-1561, 25.

pitanje. Supruga uhićenog se žalila i Vrhovni sud republike je odlučio isprazniti stan u korist vlasnice. Gradski odbor SK je stao u obranu te obitelji na sljedeći način:

Rezonovali u ovako: bolje od ikakvog suda mi znamo tog uhapšenog gospodina, on vrši podmuklu propagandu protiv nove vlasti, poretka itd. Useljena porodica je radna i poštena i povrh svega „naša“. A nemamo je sad ni gdje. Pravo je da ona zadrži dio stana, a ne da se gospodja širi u čitavom...⁸⁵

Nakon ove političke intervencije, odluka suda nije bila provedena šest mjeseci. Đilas napominje kako je GO „s ljudskog i neformalističkog stanovišta“ u pravu, ali i „s političkog stanovišta“ budući da je izgledno da se radi o reakcionarima koji bi se trebali odreći komoditeta zbog jedne radničke obitelji.⁸⁶ No, on ističe da odbor nije ni stvarno ni formalno u pravu i spominje kako se našao u nezavidnom položaju kada je to rekao članovima odbora budući da je branio reakcionare od komunista. Unatoč vlastitoj percepciji, Đilas smatra da se odluka suda mora sprovesti jer je ona u skladu sa zakonskim propisima. U slučaju da se ona ne ispoštuje, subjektivna volja, to jest volja GO, će biti ta koja će prevladati i građani će steći dojam da postoji sila iznad i mimo zakona, te da postoje dvije vrste građana – oni koji su obvezni poštivati zakone, i one koji to nisu dužni.⁸⁷

Đilas ovu obranu neovisnosti sudstva drži ključnom ako „socijalističke snage“ žele ostvariti demokraciju, onakvom kakvom ju je Đilas zamišljao, u Jugoslaviji. On ne smatra zakone u Jugoslaviji lošima ili nedemokratskima, ali napominje kako ni zakoni Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika nisu loši, već da je poanta njegova izlaganja mjera u kojoj se oni sprovode.⁸⁸

Drugi problem kojeg se dotiče u članku kvaliteta je sudova i sudaca. Smatra kako oni mogu postati kvalitetnijima ako bi se dosljednije poštivala prava koja im formalno pripadaju i ako bi se poštivala njihova volja, to jest, ako se ne bi mimo njih ispoljavala politička samovolja, što se opet tiče poštivanja „zakonitosti“.⁸⁹ Dakako, ne bježi od toga da postoje zakoni koji su zastarjeli, ili čak nesocijalistički, ali veći mu problem predstavlja ono što je danas poznatije pod pojmom korupcije. Kao primjere, on navodi neprovođenje presuda, namještanje podobnih i bliskih, „sređivanje“ mirovina, stipendija i sličnih beneficija mimo i usprkos zakona i propisa.

⁸⁵ Đilas, „Zakonitost“, 15. studenog 1953., u: HR-HDA-1561, 25.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid. 26.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid. 27.

Za njega je to gola samovolja i pravo lice birokratizma koji definira kao „gospotstvo političkih faktora nad zakonima i društvenim odnosima“⁹⁰ i za koji smatra da „pretstavlja najozbiljniju opasnost za demokratski razvitak socijalizma“.⁹¹

Đilas ne smatra da kada bi se promijenio pristup koruptivnim radnjama da bi Jugoslavija postala demokratskijom jer njegova vizija po pitanju poštivanja zakona nije utopistička. On jednostavno smatra kako bi jugoslavenko društvo postalo društveno pravednije kada bi se u većoj mjeri politička tijela pridržavala zakona i sudskih odluka. Promjena načina na koji se dijeli pravda zapravo prati Đilasovo zalaganje za promjenu uloge Partije u društvu. Isto kao što ne spori kako je avangardna uloga bila nužna u tom povijesnom trenutku koji on naziva periodom „odmah iza rata“⁹², tako smatra kako je „partijska“ pravda bila „korisna i napredna“ jer „tada nečeg boljeg nije bilo“.⁹³ Ovdje valja napomenuti kako ni istaknuti „đilasovac“ Živko Vnuk ne smatra da je poštivanje vladavine prava put u utopiju. Govoreći o samoubojstvu dr. Juliusa, o kojem će više riječi biti u sljedećem potpoglavlju, on smatra kako je iluzorno očekivati da se u socijalizmu neće ljudi ubijati budući da socijalizam ne predstavlja „apsolutnu harmoniju društva i stopostotni sklad između individua i sredine i kao da ne će biti totalne negacije čovjeka dok bude čovjeka“.⁹⁴

Ono po čemu je Đilasov članak također interesantan ocjena je Marija Keva da se radi o članku u kojem Đilas „idealizira (...) zapadni kapitalistički državni poredak“.⁹⁵ I zaista, Đilas poprilično blagonaklono gleda na „poštovanje zakona i takav sistem zakonitosti“ koji štite od samovolje moćnika, koje Đilas naziva „kapitalističkom klasom i njenim političkim i drugim predstavnicima“.⁹⁶ Tito je tvrdio kako je Đilas potpao pod utjecaj Zapada zbog brojnih putovanja.⁹⁷ Đilasa je navodno toliko fascinirala Amerika da je počeo dovoditi u pitanje marksistička učenja jer mu nije bilo jasno kako to da toliko razvijena zemlja s brojnim proletarijatom nije socijalistička i da je njezin proletarijat pritom antisocijalistički raspoložen.⁹⁸ Međutim, iako će, između ostalih razloga, zbog uviđanja određenih pozitivnih stvari u kapitalističkom modelu biti izrazito kritiziran, Đilas nikada nije odustao od prvog dijela

⁹⁰ Đilas, „Zakonitost“, 15. studenog 1953., u: HR-HDA-1561, 27.

⁹¹ Ibid. 27.

⁹² Ibid. 28.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Živko Vnuk, „Elementi jednog samoubistva“, *Naprijed*, br. 3, 15 siječnja 1954., 2. 15.I.1954., 2.

⁹⁵ Mario Kevo, „Odjek Đilasovih teoretskih priloga "Borbi" u hrvatskom tisku“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 31, br. 1 (1998), 156.

⁹⁶ Đilas, „Zakonitost“, 15. studenog 1953., u: HR-HDA-1561, 28.

⁹⁷ Jakovina 364.

⁹⁸ Ibid. 363.

sintagme „socijalistička demokracija“. Njegovo zalaganje za „demokratizaciju“ prvenstveno je bilo u svrhu jačanja i učvršćivanja socijalističkog modela, a ne uvođenje novoga.

3.2.2. Slučaj dr. Dezidera Juliusa

Dana 15. siječnja 1954. godine u *Naprijedu* je objavljen članak Živka Vnuka pod naslovom „Elementi jednog samoubistva“. U njemu se kao savršeni primjer birokratizma u jugoslavenskom društvu spominje samoubojstvo dr. Dezidera Juliusa, ravnatelja bolnice za duševne bolesnike u Vrapču.⁹⁹ U istom broju u kojem je Vnukov članak objavljen u *Naprijedu* na trećoj je stranici izložena povijest sukoba iz bolnice pod naslovom „Činjenice iz Vrapča: O samoubistvu dra D. Juliusa“ autora Ivana Žica.¹⁰⁰

Dr. Julius je 1946. godine premješten s bolnice na Rebru za ravnatelja bolnice u Vrapču na što partijska organizacija u bolnici u Vrapču nije gledala blagonaklono. Njega je već prije stupanja na dužnost posjetio Pavao Kavedžić, krojač iz bolničke radionice koji je u to vrijeme obnašao dužnost sekretara partijske organizacije u bolnici u Vrapču, i poručio mu da nema potrebe da Julius dolazi u Vrapče jer su oni zadovoljni s ondašnjim ravnateljem i da mogu sami rješavati sve probleme u bolnici. Julius unatoč tome prihvaća dužnost koja je podrazumijevala brigu oko poslijeratne obnove i organizacije rada bolnice.

Prvi problem za Juliusa na novome radnom mjestu javlja se u trenutku kada je spomenuti Kavedžić izabran u Izvršni odbor kotarskog narodnog odbora. On traži od Juliusa da mu čuva radno mjesto i nakon isteka mandata u Izvršnom odboru na što Julius pristaje i čak mu u dekretu o premještenju to i pismeno potvrđuje. Tijekom Kavedžićeva mandata, dolazi do promjene u uvjetima i zakonskim propisima koji stipuliraju da radionica ne može biti bez krojača. Tada je na Kavedžićevo mjesto primljen Mavro Sraka. Situaciju je pogoršala činjenica da nigdje u zakonu ne piše da se po isteku mandata izborna lica moraju vratiti na radna mjesta koja su imala prije mandata. Osim toga, tada je provedena i sistematizacija radnih mjesta pa je svako mjesto bilo previđeno budžetom. Iz tog razloga, Kavedžić dobija mjesto u krojačkoj zadruzi u Zagrebu. On to odbija i zahtijeva da ga se vrati na staro mjesto u bolnici. Julius pak nema zakonskog uporišta da to učini jer Sraku ne može otpustiti, dok prema Kavedžiću više nema obaveza jer je njegov radni odnos reguliran na drukčiji način. On je pokušao pronaći kompromisno rješenje tako što je predložio Sraki da otiđe na radno mjesto u Zagrebu kako bi Kavedžić mogao doći

⁹⁹ Živko Vnuk, „Elementi jednog samoubistva,“ 1.

¹⁰⁰ Ivan Žic, „Činjenice iz Vrapča: O samoubistvu dra D. Juliusa,“ *Naprijed*, br. 3, 15. siječnja 1954., 2.

na to mjesto u radionici u bolnici, ali Sraka na to nije pristao, tako da je Julius morao odbiti Kavedžića.

Kako bi razriješili spor, uključuju i republičku inspekciju rada i sindikalne forume koji ustvrđuju kako se Sraku ne može otpustiti samo zato da bi bio zamijenjen drugim radnikom. Ministarstvo rada i Savjet za narodno zdravlje ne dijele mišljenje republičke inspekcije i sindikalnih foruma već smatraju kako bi se Kavedžić trebalo primiti u bolnicu. Priča dobiva svoj epilog na kotarskom i okružnom sudu gdje Kavedžić gubi parnicu i žalbu. Ustvrđeno je kako njegov zahtjev nema zakonodavnu osnovu i kako je Juliusovo obećanje bilo dobrovoljno, stoga nije obvezno.¹⁰¹ U tekstu se navodi da je tek tada krenula kalvarija dr. Juliusa:

Naime, žena Pavla Kavedžića radi u bolnici, počinje dugogodišnju smišljenu i organiziranu kampanju insinuacija, sumnji, nedokazanih optužbi, zlonamjernog korištenja i tumačenja objektivnih teškoća i neriješenih problema i umjetnog potpirivanja nezadovoljstva u krajnjoj liniji uperenog protiv dr. Juliusa.¹⁰²

Radi takve atmosfere, Juliusu je bilo teško podići bolnicu u poslijeratnom kaosu. Najveći teret bili su pokušaji grupice ljudi koji su bili protiv njega da kroz pojavljivanje kao krunski svjedoci pred nizom komisija kompromitiraju Juliusa. Obično su to činili tako što su tražili najsitnije propuste kako bi mu mogli napakostiti. Žic smatra kako su u tom poslijeratnom periodu mnoge ustanove imale različite poteškoće i da je bilo teško pronaći neko poduzeće bez ikakvih ilegalnih radnji: „A sitne usluge, korištenje radionica, deputati u povrću, piću ili slično, davani su u to vrijeme isto tako kao u najvećem broju ustanova i poduzeća, koja su imala ekonomije, radionice ili druge pogone, koji su se katkad i nepravilno koristili.“¹⁰³ Primjerice, viši rukovodioci u Savjetu za narodno zdravlje NR Hrvatske koristili su bolničke radionice u privatne svrhe tako da su se, recimo, u stolarskoj radionici pravili kompletni namještaji bez ikakve naknade.¹⁰⁴ Međutim, autor napominje da je upravo to bilo neobično kod bolnice u Vrapču jer je svako malo bila predmetom istraga i komisija. Te su komisije, kako navodi Žic, prevodili Slavko Lerotić, vozač u bolnici, i Božena Kavedžić, namještenica u bolnici. Tako su dvije komisije Ministarstva zdravstva, partijskih komisija i istraga Okružnog javnog tužiteljstva za grad Zagreb ustvrdile nepostojanje krivičnih djela u bolnici, dok je protiv upravitelja bolnice Dragutina Juričića pokrenut disciplinski postupak za određene propuste i greške. No, i njega je

¹⁰¹ Ivan Žic, „Činjenice iz Vrapča: O samoubistvu dra D. Juliusa,“ 2.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ F. Benko, „Što je prethodilo sastanku u Vrapču,“ *Narodni list*, br. 2660, 12. siječnja 1954., 2.

Okružno javno tužiteljstvo Zagreba prestalo kazneno goniti. Uz to, pravno je diskvalificiralo kao svjedoke spomenutog Slavka Lerotića i Boženu Kavedžić, te Pavla Živodera, Josipa Kreća i još nekoliko osoba iz te skupine. U tom rješenju Okružnoga javnog tužiteljstva od 20. rujna 1952. godine stoji da je nakon ispitivanja utvrđeno kako u bolnici postoje dvije grupe službenika. Jednu čine spomenuti svjedoci, dok drugu čine upravitelj Dragutin Juričić i neki drugi rukovodeći službenici u bolnici. Prva je grupa bila pravno diskvalificirana kada je ustanovljeno da su „prikazivali pojedine događaje u bolnici, rukovođeni ličnom netrpeljivošću, temeljenom na njihovom ličnom sukobu sa okrivljenim Dragutinom Juričićem“.¹⁰⁵

Iako se situacija u bolnici možda do ovog dijela priče doimala dostojnom scenarija neke saponice, ona to zasigurno postaje kada dođemo do informacije da je Lerotić uhvaćen u krađi bolničkog materijala. On se pravdao da je krao po nalogu UDB-e sve kako bi dokazao da su krađe u bolnici izvedive. Da se radi o problematičnim zaposlenicima postaje nam jasno i kada pročitamo kako je Pavle Živoder u pripitom stanju hicem iz revolvera ranio Josipa Kreća. Lerotić je situaciju iskoristio da optuži Juričića za potplaćivanje nekoga s 20 000 dinara da ubije Živodera, pošto je on svjedočio protiv njega, ali je pogodio Kreća. Na taj je način Lerotić vlastima prijavio slučaj i istraga se zaista vodila protiv Juričića, dok Kreć nije priznao da ga je ranio Živoder. Ono što je važno napomenuti, Lerotić ni u ovom slučaju nije bio procesuiran zbog zavođenja sudstva u zabludu.

Apsurdnost situacije također je vidljiva u načinu na koji ta grupa reagira na kritiku. Dr. Julius je na posljednjem sastanku prije samoubojstva optužio Boženu Kavedžić da je ona pokrenula destruktivnu djelatnost u bolnici nakon njegovog sukoba s njezinim mužem Pavlom Kavedžićem. Njezina je reakcija bila da piše *Borbi* kako je ona „žrtva jedne neosnovane, promišljene hajke“.¹⁰⁶

Nakon Juričića, na poziciju upravitelja došao je Vilko Jut koji se trudio ući u upravni odbor iako je to bilo protivno direktivama Zemaljskog odbora sindikata zdravstvenih radnika. On se na sličan način kao i grupa koja je djelovala protiv Juliusa borio svim silama da bez zakonske osnove ostvari svoje ciljeve time što je prijetio, govorio o uhićenjima, pozivao se na svoju prošlost i zasluge sve da bi ušao u upravni odbor.

Ono što je osobito interesantno kod ove, kako ju je sam dr. Julius nazivao, „nesnosne vrapčanske situacije“, upravo je Juliusova svijest o načinu na koji partijski aparatčici djeluju.

¹⁰⁵ Benko, „Što je prethodilo sastanku u Vrapču,“ 3.

¹⁰⁶ Ibid.

On je u jednoj bilješci iz 1953. u pet točaka sažeo njihove metode. Prva se odnosi na činjenicu da gore navedene klevete, koje proizlaze iz nekih intimnih odnosa, mogu i kod „najčvršćih ljudi“ stvoriti osjećaj da su pravno nesigurni. Druga se odnosi na antiintelektualizam koji ima za cilj toliko zagorčati život stručnjaku da on gubi volju za životom i konstruktivnim radom. Treća se tiče partijskog rada koji se zbog kleveta može paralizirati umjesto da se bavi „stručnim i radnim problemima“¹⁰⁷, dok je četvrta najkraća i govori o nesklonosti mijenjanja mišljenja u partijskih aparatčika i onda kada su suočeni s čvrstim argumentima. Posljednja je točka također posvećena ukazivanju na antiintelektualizam, to jest, na nesklonost racionalnom i smirenom dijalogu. U takvom društvu, ono se smatra slabošću.¹⁰⁸

Dana 23. prosinca 1953. godine održao se sastanak osnovne organizacije SK u Vrapču koji je pokazao da se partijski život nimalo nije promijenio nakon Šestog kongresa SKJ. U *Narodnom listu* prenijeli su atmosferu tog sastanka kojem je prisustvovalo oko 350 osoba iz bolnice i okolice te predstavnici štampe. Sastanak je ličio „javnom suđenju velikim zločincima“¹⁰⁹. Svrha sastanka bila je razmotriti uzroke činjenice da nijedan član SK nije bio izabran u upravnom odboru, no on se pretvorio u iznošenje „prljavog veša“ protiv dr. Juliusa.¹¹⁰ U zaključcima sastanka izabrani u upravni odbor bolnice nazvani su neprijateljima, dok se u točki 9 traži otpuštanje triju službenika iz bolnica i stavljanje jednog na raspolaganje.¹¹¹

U znak prosvjeda protiv načina na koji se dio radnog kolektiva odnosio prema Juliusu 8. siječnja 1954. održan je sastanak u dvorani Traumatološke klinike u Draškovićevoj ulici gdje se okupila osnovna organizacija SK profesora i nastavnika Medicinskog fakulteta. Smatrali su neprihvatljivom činjenicu da se vrapčanska organizacija SK miješala u poslove upravnog odbora i radničkog savjeta bolnice. Na sastanku su izrazili negodovanje što je *Vjesnik* odbio objaviti nekrolog pokojnog Juliusa. Ono što je naročito zanimljivo kod ovog sastanka svakako je njihova odluka da jedno pismo pošalju Milovanu Đilasu kako bi stao u njihovu obranu: „Nekolicina prisutnih iz dvorane viče: „Treba poslati i Đilasu“.¹¹² Dakako, odlučili su poslati pisma i CK SKH, Gradskom komitetu, SKH i Saboru NRH, ali apostrofiranje Đilasa kao jedinoga visokopozicioniranog partijskog dužnosnika kojeg bi trebalo informirati o nepravilnostima u partijskom radu i nepoštivanju „zakonitosti“ svakako svjedoči o tome da mu ne šalju pismo isključivo jer se radi o osobi koja obnaša funkciju predsjednika Savezne narodne

¹⁰⁷ Vnuk, „Elementi samoubistva“, 1.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ „Zašto je partijska organizacija izgubila političku bitku...?“, *Narodni list*, br. 2658, 10. siječnja 1954., 4.

¹¹⁰ Benko, „Što je prethodilo sastanku u Vrapču“, 2.

¹¹¹ „Zašto je partijska organizacija izgubila političku bitku...?“, *Narodni list*, 4.

¹¹² Ibid.

skupštine budući da nigdje ne navode njegovu titulu, već se radi o tome da njegovo ime „stoji“ za nešto, u ovome slučaju obranu od samovolje partijske organizacije.¹¹³

U zapisniku sa sjednice Izvršnog komiteta CK SKH, održane 31. prosinca 1953. godine u Zagrebu spominje se samoubojstvo dr. Juliusa i negativna slika koju ono šalje u javnost. Slično kao i u slučaju samoubojstva Gušte Šprljana, širile su se razne priče. Neki su govorili da je Juliusa ubila UDB-a, drugi birokracija, a treći da je žrtva antisemitizma jer je Julius bio židovskog porijekla.¹¹⁴ *Narodni list* je prenio i izjavu Vladimira Bakarića o ovom slučaju. Bakarić je smatrao da je u ovoj priči ključno odgovoriti na pitanje je li njegovo samoubojstvo posljedica birokratizma ili se radi o nečemu drugome. On Pavla Kavedžića ne spominje izrijekom već govori o „drugom K.“ koji je imao pravo vratiti se na svoje radno mjesto. Svakako je u Bakarićevoj obrani Kavedžića interesantan način na koji brani njegovo inzistiranje na nezakonitosti: „On ide redovnim putem na ostvarenje svoga prava, ide zatim putem „intervencije“ i – stvar se ne mijenja.“¹¹⁵ Ilegalno postupanje naziva „intervencijom“, dok neispunjavanje Kavedžićeva zahtjeva naziva uskraćivanjem njegovih prava „u novom, demokratskom poretku“.¹¹⁶

Bakarićevo svrstavanje na stranu Kavedžića samo je jedan od brojnih primjera koliko je cjelokupni narativ o borbi protiv birokratizma pogodan za verbalne akrobacije poput ove. Na kraju, smatra kako oni koji su branili dr. Juliusa nisu bili u pravu i da ni CK, ali ni birokratizam nisu krivi za samoubojstvo dr. Juliusa već da se radi o tome da se u vrapčanskoj bolnici „borba za samoupravljanje u zdravstvenoj službi odvijala na papiru“.¹¹⁷ Samim time, borba pojedinih novinara u *Naprijedu* i *Narodnom listu* protiv birokratizma koji su vidjeli u najpogubnijem izdanju u vrapčanskoj bolnici nužno je interpretirana kao borba protiv CK SKH budući da je Bakarić bio njegov sekretar.

3.2.3. „Slučaj“ opatijskih nastavnika

Drugi slučaj koji je zadobio pažnju „đilasovaca“ u Hrvatskoj bilo je udaljavanje iz službe četiri opatijska nastavnika. Ovim se problemom najviše bavio Ljubo Drndić koji će ostati upamćen po svojoj ulozi kao kandidat kojeg nije predložio CK na izborima za SNS 1953. godine. On je 4. rujna 1953. objavio članak u *Naprijedu* pod naslovom „Snaga činjenica ili

¹¹³ „Zašto je partijska organizacija izgubila političku bitku...?“, *Narodni list*, 4.

¹¹⁴ „Zapisnik Sjednice Izvršnog komiteta CK SKH, održane 31.XII.1953. godine, u Zagrebu,“ u: *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske : 1952. – 1954.*, prir. Branislava Vojnović (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008), 133.

¹¹⁵ „Dr. Vladimir Bakarić o „slučaju“ druga Juliusa,“ *Narodni list*, br. 2663, 17. siječnja 1954., 3.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

autoritet položaja – Opatijski detalji“ nakon što je boravio jedno vrijeme u Opatiji kako bi doznao više o tome što se zbilo s tim nastavnicima. U samom uvodu, on slično kao i Đilas u „Zakonitosti“ ističe da se ne radi o izoliranim opatijskim problemima već da je svrha isticanja ovog primjera prikazati kako je nužna borba protiv „administrativnog monopolizma“ u čitavoj zemlji. Isto tako Drndić napominje da se ta borba odvija „u nama samima“ čime želi potaknuti čitatelja na preispitivanje vlastitog djelovanja.¹¹⁸

Priču započinje 31. ožujka iste godine kada je iz opatijskih srednjih škola, točnije iz Ugostiteljskog tehnikuma i opatijske gimnazije, otpušteno četiri profesora. Drndić na temelju obrazloženja Kotarskoga narodnog odbora Rijeka koji je donio dekret o otpuštanju, i nekoliko razgovora s partijskim rukovodiocima u Opatiji donosi razloge njihova otpuštanja. Jedan je profesor optužen za „mačkovsko-klerikalno“ djelovanje tijekom NDH i za nastavljanje te djelatnosti poslije rata zbog čega je bio i osuđen i zatvaran. Kod drugog se spominje pokušaj ilegalnog bijega preko granice, dok se za svu četvoricu iznose tvrdnje o „neodgovornim istupanjima“ protiv komunističkog režima. Navodi se kako su neki profesori govorili da će „doći njihovo vrijeme“ i da će padati ondašnje „velike glave“. Drugi su pak učenicima nametali svoja „klerikalna“ shvaćanja ili pak ometali nastavu na Božić što je, tvrdi se u tekstu, kršenje zakona budući da on propisuje kako je religija stvar pojedinca.¹¹⁹

Opatijski slučaj ključan je za razumijevanje načina na koji su „đilasovci“ u Hrvatskoj razumijeli poštivanje vladavine prava. Dok bi se kod Đilasa mogli ustvrditi kako on zagovara držanje slova zakona i kada to ne odgovara njegovim ideološkim uvjerenjima, kod „đilasovaca“ u Hrvatskoj situacija je ponešto drukčija. Naime, Drndić ne samo da smatra da su „prosvjetni formu“ imali pravo djelovati protiv „onih elemenata koji uporno i tvrdoglavo hoće da odgoj naše mlade generacije skrenu krivim putem“ već da je to bila i njihova dužnost.¹²⁰ Dakle, Drndiću je obračun s ideološkim neistomišljenicima u državnim tijelima sasvim prihvatljiv: „Želim ponovo naglasiti da su svi ti ljudi jednodušno predlagali kako neprijateljske elemente, agente stepinačkovatikanske ili bilo čije treba odstranjivati iz naših škola i osigurati našoj djeci napredan odgoj.“¹²¹ Međutim, on se distancirao od metoda koje su opatijski rukovodioci koristili kako bi se obračunali s tim „agentima stepinačkovatikanskim“. Prvo, Drndić smatra da se nije smjelo ni dopustiti da osobe s takvim stavovima obnašaju tako, gledajući s aspekta izgradnje „socijalističkog čovjeka“, važnu funkciju. Drugo, smatra da se javnost trebalo uvjeriti

¹¹⁸ Ljubo Drndić, „Snaga činjenica ili autoritet položaja – Opatijski detalji,“ *Naprijed*, br. 36,4. rujna 1953., 1.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid.

u to da se zaista radi o „neprijateljskim elementima“ kako bi shvatili da je njihovo udaljavanje iz škola opravdano. I posljednje, smatra da je to trebalo napraviti puno opreznije budući da su se učenici pobunili i čak prijetili štrajkom. Drndić napominje da kada se uklanja osobu s tako važnog mjesta autoriteta da je prije svega trebalo uvjeriti đake da se radi o nužnoj mjeri jer su ovako ti nastavnici bili percipirani kao mučenici koje se progoni.¹²²

Pošto su te mjere izostale kada su se nastavnici odstranjivali iz škole, jasno je da su se među građanima Opatije javile sumnje i logični su bili njihovi zahtjevi da rukovodioci Opatije pruže neke dokaze da se radi o „neprijateljskim elementima“. Ovaj dio Drndićeve kritike sličniji je slučaju s dr. Juliusom i onom o čemu je Đilas pisao u „Zakonitosti“. Pri otpuštanju profesora nisu se poštivale pravne procedure budući da oni nisu bili disciplinski saslušani.¹²³

Na posebnom sastanku SSRN članica istoimene organizacije Zorka Čičin-Šajn iznijela je upravo taj problem s nepoštivanjem procedure. Ona je zbog toga izvrijeđana i etiketirana kao „agent ustaša, Vatikana i Mačeka“ i izbačena je iz SSRN. To nas dovodi do uvažavanja kritike kao jednog od principa za koji su se zalagali Đilas i „đilasovci“ u Hrvatskoj. Drndić i sam ukazuje na to: „Nema li kod pojedinih rukovodilaca u Opatiji zaostalih tendencija da svaku kritiku njihova rada ocijenjuju odmah kao opasno vrijeđanje, neprijateljski akt ili u najmanju ruku kao „objektivno nasjedanje i pomaganje neprijatelju““.¹²⁴

Autor potom prenosi riječi drugarice Baruh i druga Jakaša koji su ponovili da je otpuštanje profesora jedna pobjeda nad antisocijalističkim elementima i da pogreške koje su učinjene da bi se došlo do te pobjede ne umanjuju njezinu pozitivnu bit. Drndić iskazuje neslaganje s tim i tvrdi da se demokratski ciljevi ne mogu postizati nedemokratskim metodama. U ovom je slučaju njegovo poimanje „demokratskih ciljeva“ bliže onome koje je upotrijebio Bakarić u obrani Kavedžića govoreći o „novom, demokratskom poretku“. Dakle, ne radi se o načinu na koji se „demokratski ciljevi“ poimaju u liberalnim demokracijama kada se uvažava mišljenje drukčijega ideološkog predznaka, već se prvenstveno misli na „socijalističku demokraciju“ u kojoj nema mjesta za „stepinačkovatikanske“ agente.

U *Naprijedu* je pod sličnim naslovom, „Snaga činjenica – a ne autoritet položaja“ objavljen odgovor Ljubi Drndiću. Potpisan je od strane GK SK Opatija i u njemu se opravdava izbacivanje Čičin-Šajn te govori o sličnim, za poantu Drndićeve kritike opatijske prakse, manje relevantnim temama. Njima nije jasno odakle Drndiću podatci na temelju kojih on o njoj govori kao o aktivnoj članici partijskih organizacijama pošto oni nemaju podataka da se Čičin-Šajn

¹²² Ljubo Drndić, „Snaga činjenica ili autoritet položaja – Opatijski detalji“, 1.

¹²³ Ibid. 11.

¹²⁴ Ibid.

aktivirala prije pitanja otpuštenih nastavnika. Njima je najviše u njezinoj borbi za demokratičnost zasmetao njezin neumjesni napad na „SK i narodnu vlast kao cjelinu“.¹²⁵ Isto tako, ističu kako nije bila u stanju konkretizirati svoju kritiku iako su ju svi drugi okupljeni poticali da to učini. Svoj referat nije dovršila i napustila je sastanak. Nakon toga, bila je izbačena iz SSRN gotovo jednoglasno budući da je jedini glas protiv bio onaj drugarice Milice Baruh. Što se tiče psovki upućenih Čičin-Šajn, u tekstu se ne ograđuju od takvog načina komunikacije, ali napominju da „mnogi naši ljudi nisu dobili odgoj u buržoaskim salonima i visokim školama“ tako da bi trebali imati razumijevanja za takve pojave u političkoj borbi.¹²⁶ Dakako, postavljaju pitanje gdje je Čičin-Šajn bila kultura kada je onako oštro napadala SK. O krucijalnom problemu nepoštivanja „zakonitosti“ samo kažu da je bitan sadržaj jer je ono što su oni učinili „pozitivno i nužno“, a da će popravke u formalnom smislu izvršiti ako za to bude potrebe u budućnosti.¹²⁷

Drndić je idućem broju odgovorio GK u članku pod naslovom „Konstruktivnom diskusijom ka jedinstvu pogleda“. On se ne slaže s pokušajem GK da odvoji formalno i sadržajno jer time „cilj gubi svoju pozitivnost“.¹²⁸ Isto tako, on staje u njezinu obranu da iskaže drukčije mišljenje makar ga izrazila na nespretn način.

U istom je broju ispod Drndićeva članka objavljen tekst pod naslovom „Riječ redakcije“ u kojem se iznosi viđenje redakcije *Naprijeda* o opatijskom slučaju u pet točaka. Odmah u prvoj napominju da podržavaju nastojanja opatijskih komunista da se obračunaju s „ustaško-mačekovskim“ elementima u opatijskim školama čime se potvrđuje teza kako je „demokratizacija“ kod „đilasovaca“ u Hrvatskoj bila ograničen pojam. Sljedeća je točka zapravo kritika Savjeta za prosvjetu NR Hrvatske zbog ovog propusta. Smatraju da se nipošto nije smjelo zaposliti ove profesore, a osobito ne u Istri. Pritom valja napomenuti da je ova opaska zasigurno motivirana činjenicom da su mnogi članovi redakcije bili rodom iz Istre. Treća se točka tiče „zakonitosti“ zbog čega se pozivaju na Zakon o državnim službenicima iz 1946. godine. Smatraju kako su se mnoge poteškoće i neugodne scene mogle izbjeći samo da se slijedilo slovo zakona. Za izostanak disciplinskog postupka ne krive samo GK, već i KNO, ali i Republički savjet za prosvjetu jer nisu intervenirali. Četvrta je točka poziv na civiliziranije diskusije i suzdržavanje od ishitrenih odluka kao što je bilo isključivanje Čičin-Šajn iz SSRN zbog njezine kritike. U posljednjoj se točki spominje kako reakcija nije profitirala od cjelokupne

¹²⁵ „Snaga činjenice – a ne autoritet položaja,“ *Naprijed*, br. 38, 18. rujna 1953., 3.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ljubo Drndić, „Konstruktivnom diskusijom ka jedinstvu pogleda,“ *Naprijed*, br. 39, 25. rujna 1953., 2.

situacije kao što se mislilo. Uz to, spominju da profesori mogu na sudu potražiti pravdu ako nisu zadovoljni ishodom stvari.¹²⁹

3.3. Višestranačje, stvaranje frakcija ili nešto treće?

3.3.1. Đilasov odnos prema parlamentarnom modelu

Banac smatra da je Đilas u svojim člancima u *Borbi* „praktički tražio uvođenje višepartijskog sistema“.¹³⁰ Ovakva nas ocjena dovodi do jednog od centralnih problema proučavanja „đilasovštine“. S jedne strane, potrebno je analizirati što su Đilas i „đilasovci“ govorili da se zalažu, a s druge procijeniti mogu li njihove ideje dovesti do stvari koje oni nisu direktno priželjkivali. Veljko Stanić je puno direktniji u ocjeni Đilasova stava prema uvođenju višestranačkog sustava. On smatra da je to bio dio njegove agende tako da navodi kako se Đilas „zalaže za demokratizaciju, uvođenje višestranačja, poštovanje ličnih i građanskih sloboda“.¹³¹ Međutim, u jednom drugom članku, ni Stanić nije sasvim siguran da se radi o zalaganju za uvođenje višestranačja. On govori da su Đilasove želje da se buržoaziji omogući ravnopravno sudjelovanje u socijalističkoj demokraciji „maglovite i nedovoljno jasne“.¹³²

Đilas najviše o ovom pitanju govori u članku „Za sve?“, objavljenom 22. studenog 1953. godine. U uvodu u tekst navodi kako je većina građana protiv toga da se „neprijateljima demokratije“, i tu apostrofira pripadnike buržoazije i informbiroovce, omogući sudjelovanje u demokratskim procesima u Jugoslaviji. No, i on ukazuje na postojanje nejasnoća u vezi ovog pitanja što i predstavlja razlog njegova pisanja. Đilas smatra da su „kapitalistički ostatci“ ti koji ne uvažavaju slobodu koja nije u njihovom interesu, to jest, „ne priznaju nikakvu slobodu koja nije sloboda za njih“.¹³³ Nekritičnost tog tipa stupa kada klasa dođe u sukob s objektivnim razvitkom koji Đilas definira voljom masa. Drži da se to zbiva sa svakom klasom ili pokretom koja stupi na vlast tako da ni birokratska klasa nije tome izbjegla pošto i ona ne želi dijeliti slobodu s drugima već želi da ju masa drže „najnaprednijom, vodećom i sl. snagom društva (naroda)“.¹³⁴ Đilas se ne slaže s takvim poimanjem slobode jer smatra kako je teško odrediti gdje je granica između onoga što jača socijalističku svijest i „buržoasko-birokratske reakcije“.¹³⁵ Primjerice, teško je ustvrditi buni li se protiv prisilne kolektivizacije ili otkupa kulak ili seljak. Situaciju dodatno otežavaju situacije kao što su navedeni primjeri s dr. Juliusom

¹²⁹ „Riječ redakcije,“ *Naprijed*, br. 39, 25. rujna 1953., 2.

¹³⁰ Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 140.

¹³¹ Veljko Stanić, „Unutrašnji emigrant“: političke ideje Milovana Đilasa 1954-1989,“ *Poznan Slavic Studies* 6 (2014), 257.

¹³² Idem. „Милован Ђилас 1953/54: између револуције и слободе,“ *Tokovi istorije* 3-4 (2008), 268-269.

¹³³ Đilas, „Za sve?“, 22. studenog 1953., u: HR-HDA-1561, 30.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid. 31.

i opatijskim profesorima. Birokratske sile svoje samovolju opravdavaju obranom od kontrarevolucije zbog čega „obični radni ljudi“ negoduju i to može izazvati otpor kod njih.¹³⁶ Iz tog razloga, Đilas predlaže, kako i naslov teksta sugerira, da se demokracija uvede za sve. Iako nam se doima kako je pitanje njegova odnosa prema višestranačju riješeno, on se odmah u sljedećoj rečenici ograđuje i napominje da je u Jugoslaviji radnička klasa još uvijek malobrojna što bi reakcionarne sile, osobito na selu, mogle lako iskoristiti kako bi došle na vlast. Osim toga, način na koji on govori o buržoaziji zasigurno ne ukazuje na bilo kakve simpatije prema reakcionarnim silama pošto ih naziva „nazadnima“ i „neizbježno izdajničkim“.¹³⁷

Moglo bi se reći da je Đilasova solucija u skladu s njegovim odnosom prema novoj pedagoškoj ulozi Partije u društvu. Buržoazija bi mogla sudjelovati u „socijalističkoj demokraciji“ samo u slučaju da se vodi aktivna borba protiv nje. Ono što bismo mogli sa sigurnošću ustvrditi, a što je povezano s Đilasovim zagovaranjem većeg poštivanja vladavine prava, on smatra kako se buržuju ne bi smjelo ništa dogoditi mimo zakona: „Dakle: stvarna jednakost (formalna postoji u svim našim zakonima) pred zakonima, to je oblik koji jedino može da spriječi subjektivno i samovoljno određivanje – a time i razaranje – granica između socijalističkih i reakcionarnih snaga.“¹³⁸ U tom smislu, možemo zaključiti da se Đilas zapravo zalaže za demokratizaciju primjene zakona sve u svrhu smanjenja samovolje partijskih aparatčika. Osim toga, on ne smatra da je jednakost pred zakonom za koju se on zalaže istovjetna onoj u zapadnim demokracijama budući da, prema Đilasu, u kapitalističkim društvima ona zapravo nije stvarna s obzirom na nejednakost u privatnom vlasništvu koja buržoaziji omogućuje veći utjecaj kroz medije. Ono što je zapravo još važnije, pripadnici buržoazije imaju znatna materijalna sredstva za političku borbu čime su u startu bili u prednosti. Međutim, Đilas napominje kako „socijalistička svojina“ omogućuje stvarnu jednakost pred zakonom pošto lišava buržuje tih materijalnih sredstava.¹³⁹ Najkraće rečeno, Đilas se zalaže za ravnopravnost buržuja pred zakonima, ali i istovremenu borbu protiv njihovih ideja i općenitog povratka kapitalističkog sustava.

Na kraju teksta Đilas postavlja pitanje političke zastupljenosti birokracije u novoj „socijalističkoj demokraciji“. Stječe se dojam kako je on nesklon tome da ona bude politički

¹³⁶ Đilas, „Za sve?“, u: HR-HDA-1561, 31.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid. 32.

¹³⁹ Ibid.

zastupljena budući da smatra da bi se ona trudila eliminirati „relativno svjesnije i brojnije socijalističke i demokratske snage“.¹⁴⁰

3.3.2. Jednopartijnost ili višepartijnost kod „đilasovaca“ u Hrvatskoj

Među „đilasovcima“ u Hrvatskoj teško da možemo govoriti o nekom ujedinjenom stajalištu prema svim pitanjima pa tako i prema mogućnosti uvođenja višestranačja. Tim se pitanjem ponajviše bavio Predrag Vranicki koji je objavio dva članka u *Naprijedu* naslovljena „Jednopartijnost ili višepartijnost“ u kojima je pokušao pružiti vlastito viđenje problematike. U prvom članku, Vranicki napominje da je pitanje postavljeno na pogrešan način jer se na neki način preudicira da je višepartijnost pozitivniji oblik političkog uređenja. On drži da višestranački sustav u građanskim društvima ne podrazumijeva veću slobodu proletarijata. Smatra kako je stvar individualna i da treba gledati što kojem društvu više odgovara. Osim toga, ni povijesni razvoj nije svugdje tekao na jednaki način stoga ne postoji ni jedinstvena forma koju bi trebala sva društva prihvatiti.¹⁴¹

Ono što je zajedničko Vranickom i Đilasu svakako je tvrdnja kako je jednostranačje bilo nužno jer je višestranačje moglo dovesti u pitanje „jedinstvo naroda“ i uspjeh socijalne revolucije.¹⁴² Isto tako, na sličan su način svjesni da jednostranačje može odvesti državu u smjeru državnog kapitalizma kao što je bio slučaj u SSSR-u gdje se Partija odvojila od naroda. Međutim, Vranicki ne smatra da se to može dogoditi u Jugoslaviji iz dva razloga. Prvi je činjenica da postoji jedna široka organizacija poput SSRN koja svojom formom „u potpunosti nadomještava višepartijnost u drugim zemljama“¹⁴³, a drugi je odluka da Jugoslavija krene putem „samoupravnog socijalizma“ pošto on onemogućava ekskluzivizam ijedne grupacije. Samim time, činjenica da postoji jedna partija u društvu ne mora nužno značiti da „samoupravno“ društvo uživa manje slobode nego kapitalistička društva.

Vranickijevo poimanje slobode u skladu je s marksističko-lenjinističkim shvaćanjem slobode. Prema tom shvaćanju, s ukinućem privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje ne postoji „objektivna socijalna i politička baza“ za političku opoziciju.¹⁴⁴ Samim time, njegovo shvaćanje nije znatno drukčije od, recimo, Drndićeva u slučaju opatijskih nastavnika. Vranicki ne smatra bitnim „slobodnu manifestaciju osjećanja, uvjerenja i težnji“ jer to ne mora nužno značiti da je čovjek slobodan. Ono što je važno njegova je sloboda u određivanju vlastite sudbine, njegov

¹⁴⁰ Đilas, „Za sve?“, u: HR-HDA-1561, 33.

¹⁴¹ Predrag Vranicki, „Jednopartijnost ili višepartijnost“, *Naprijed*, br. 2, 8. siječnja 1954., 3.

¹⁴² Idem, „Jednopartijnost ili višepartijnost“, *Naprijed*, br. 3, 15. siječnja 1954., 8.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Spehnyak, „Disidentstvo kao istraživačka tema i pristupi“, 12.

utjecaj u društvenoj zajednici. Drugim riječima, koliko je on „gospodar svoje budućnosti“, a ne da neka druga klasa, pri čemu Vranicki najvjerojatnije misli na buržoasku, a možda i na birokratsku, upravlja njegovim životom. U skladu s time, Vranicki smatra naivnim pitanjem dozvoljavanja političkog angažmana buržoaziji sada kada oni „temeljito izmjenjuju staro i realiziraju taj osnovni zadatak ovog historijskog momenta“¹⁴⁵, a to je da omogućuju proletarijatu da upravlja ekonomskim odnosima. Stoga, nema govora o apsolutnom omogućavanju političke djelatnosti jer je to za njih mogućnost povratka buržoazije na vlast, već se ostaje pri „demokratizaciji“ koja ide u smjeru jačanja slobode proletarijata.¹⁴⁶

Što se tiče drugih „đilasovaca“, Marijan Stilinović je na sjednici IK CK SKH održane 13. siječnja 1954. godine spomenuo kako ne bi imao ništa protiv osnivanja lijeve frakcije unutar SK „ako to traži naša stvarnost“.¹⁴⁷ Jakovina smatra da ga je ta tvrdnja posve kompromitirala u očima drugih članova CK.¹⁴⁸ Iako je Stilinović svoj stav izrazio jasno i može se nedvojbeno zaključiti da on nije imao ništa protiv osnivanja frakcija u SK, Bertu Črnju su optužili za poticanje frakcionaštva zbog teksta u *Vjesniku u srijedu* u kojem se zalaže za smanjenje iznosa članarine SK i ukidanje profesionalizma u organizaciji SK.¹⁴⁹ Črnja je u tom članku ukazao na nepravedni odnos prema onima koji ne podrže kandidata kojeg podupire CK budući da taj kandidat ima sredstva partijske organizacije na raspolaganju, dok je drugi kandidat, koji ne uživa potporu CK, zaknut za tu materijalnu pomoć. Organizacioni sekretar CK SKH Zvonko Brkić u toj je kritici vidio traženje podjele članarine na frakcije i zaključio: „Nije li to u suštini traženje dviju ili više partija.“¹⁵⁰ O optužbama usmjerenima na račun „đilasovaca“ više će biti riječi u poglavlju pod naslovom „Brijunski plenum, izbori i Deseti plenum CK SKH“.

3.4. „Borba mišljenja“

3.4.1. Đilas i sloboda govora

Kao što je i bilo naznačeno u prethodnom poglavlju, Milovan Đilas sintagmu „borba mišljenja“ prvi puta koristi na Trećem plenumu CK KPJ krajem 1949. godine. On je nju opisao na sljedeći način: „(...) jedno je svakako sigurno: mi treba da vaspitavamo slobodne, socijalističke ljude, ljude koji smjelo i odvažno misle i rade, koji su široki i raznovrsni u

¹⁴⁵ Vranicki, „Jednopartijnost ili višepartijnost“, *Naprijed*, br. 2, 8. siječnja 1954., 9.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ „Zapisnik sjednice Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske održane 13.I.1954. u Zagrebu,“ u: *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske : 1952. – 1954.*, prir. Branislava Vojnović (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008), 135.

¹⁴⁸ Jakovina 370.

¹⁴⁹ Berto Črnja, „Da li smanjiti članarinu SK?“, *Vjesnik u srijedu*, br. 88, 6. siječnja 1954., 3.

¹⁵⁰ Najbar-Agičić 133-134.

shvatanjima, a ne ljude čiji će umovi biti podšišani na isti način“.¹⁵¹ Daniel Ivin smatra da je upravo ovim referatom Đilas inaugurirao početak destaljinizacije ili disidentstva u Jugoslaviji.¹⁵² Ta je promjena vidljiva i u Statutu Saveza komunista koji je *Naprijed* prenio 8. studenog 1952. godine. Osobito je interesantan članak III. koji govori o tome da je Savez komunista i dalje organiziran na principu demokratskog centralizma.¹⁵³ Ono što je novina je spominjanje „borbe mišljenja“ u kontekstu odvijanja unutrašnjeg života organizacija SKJ. Štoviše, stoji kako svaki član SKJ ima pravo i dužnost učestvovati u pretresanju i rješavanju pitanja politike SKJ.¹⁵⁴ Uz ovu novinu, i dalje je SK organizacija u kojoj nije moguće iskazivati stavove koji nisu u skladu s njezinom ideologijom. Tako u članku I. stoji kako u SK „nema mjesta idejno tuđim i neprijateljskim elementima“.¹⁵⁵

Ako se uspoređi Đilasove članke u *Borbi*, ono što je on pisao u njima uopće se ne razlikuje od referata iz 1949. Primjerice, on u članku „Opšte i posebno“ govori o potrebi za većim brojem slobodnih diskusija.¹⁵⁶ Đilas tu prije svega misli na „demokratske oblike“ u svakodnevnom životu, da se razvijaju diskusije, a ne da se članovi Partije boje izraziti svoje mišljenje.¹⁵⁷ Sličnu tezu spominje i u članku „Konkretno“ kada govori o tome da bi „socijalistička demokracija“ trebala osigurati slobodno iznošenje ideja, to jest „da osigura da niko stvarno ne bude gonjen zbog svojih ideja“.¹⁵⁸ Na neki način ova dva članka predstavljaju i radikalnije zalaganje za slobodu govora budući da Đilas govori da „niko“, a ne samo članovi SK, ne bi smio biti gonjen zbog svojih ideja. Slično kao i kod pitanja poštivanja „zakonitosti“, Đilas spominje kao primjer slobodu vjeroispovijesti koja svima prema zakonu pripada, ali se u praksi često ne provodi. Upravo zbog toga jača utjecaj klera, on smatra da bi se trebala poštivati sloboda vjeroispovijesti jer bi time utjecaj Crkve bitno oslabio.¹⁵⁹

Ono što također konstituira Đilasov koncept „borbe mišljenja“ svakako je i samo njegovo poticanje diskusije ovim člancima. To je pogotovo vidljivo u članku „Odgovor“ kojim on zapravo odgovara kritičarima koji su u njegovom pisanju vidjeli: a) filozofiranje koje nema veze sa stvarnošću, b) podilaženje inozemstvu, c) odmicanje od marksističke teorije ili d)

¹⁵¹ Daniel Ivin, „Disidenti i hrvatske povijesne poluistine,“ u: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009*, ur. Nada Kisić-Kolanović et al. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 47.

¹⁵² Daniel Ivin, „Disidenti i hrvatske povijesne poluistine,“ 47.

¹⁵³ „Statut Saveza komunista Jugoslavije,“ *Naprijed*, br. 46, 8. studenog 1952., 30.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Đilas, „Opšte i posebno,“ 20. prosinca 1953., u: HR-HDA-1561, 51.

¹⁵⁷ Ibid. 52.

¹⁵⁸ Idem, „Konkretno,“ 22. prosinca 1953., u: HR-HDA-1561, 54.

¹⁵⁹ Ibid. 55.

okupljanje reakcije oko njegovih članaka koja ih iskorištava za napade na SK.¹⁶⁰ U tom članku, Đilas napominje da njegovi tekstovi nisu apsolutno točni ili osobito originalni. On njih smatra poticajem za različita mišljenja oko gorućih pitanja. Ono od čega on ipak ne odustaje je borba protiv birokratizma za koju smatra da se može usporavati, ali se ne može zaustaviti.

3.4.2. „Đilasovci“ u Hrvatskoj i sloboda mišljenja

Teško bi se moglo reći po čemu se odnos „đilasovaca“ u Hrvatskoj prema konceptu „borbe mišljenja“ razlikovao od Đilasa. I Đilas i „đilasovci“ su smatrali kako je poštivanje različitih mišljenja na partijskim sastancima ključno da Jugoslavija postane „socijalistička demokracija“. Dušan Diminić, u tom trenutku glavni urednik *Naprijeda*, osmog je siječnja objavio tekst pod naslovom „Jedinstvo socijalističkih redova i borba mišljenja“. Njegova je osnovna teza kako koncept „borbe mišljenja“ ne slabi jedinstvo već ga jača. Štoviše, on smatra da se radi samo o formalnom jedinstvu kada ne postoji borba mišljenja. Ono što Diminić naglašava u većoj mjeri nego Đilas je praktičnost demokracije:

A u životu obično i nije samo jedno mišljenje jedino i potpuno pravilno, niti su druga mišljenja potpuno nepravilna, već i u jednom, a i u drugima može biti dio istine, neka dobra strana, kao što i loša. Moguća su, a i potrebne različite kombinacije, kompromisi, a konačno i provjeravanja u praksi, prilagođavanja i t. d.¹⁶¹

Ovdje je također važno istaknuti kako Diminić ne izlazi izvan partijskog okvira. On smatra kako su životno iskustvo i praktična korist razmjene mišljenja korisni za partijski život i on se ograđuje od „cijepanja redova“. Kao primjere gdje bi bili korisni različiti glasovi navodi predizbornu agitaciju, odnos prema tršćanskoj krizi i općenito vanjskoj politici.¹⁶² Za razliku od Đilasa, on se ne referira na slobodu vjeroispovijesti u svojem članku. Vranicki je u svojim tekstovima u *Naprijedu* također na sličnoj liniji kao i Diminić. Štoviše, on smatra da je „nemoguć drugačiji razvitak nego putem oštrih borbi različitih shvatanja“ jer su komunisti, navodi Vranicki, odustali od bespogovornog pokoravanja direktivama, što je bilo nužno u prethodnom periodu.¹⁶³

„Đilasovci“ u Hrvatskoj na sličan način potiču razmjenu mišljenja kao i Đilas koji tvrdi kako ne nudi rješenja već okvir u kojem će se moći nuditi rješenja. Tako i „đilasovci“ otvaraju mogućnost i „birokratskim elementima“ da izlože svoju stranu priče kao što je bio slučaj s GK SK Opatija. Takvu praksu nije prakticirao samo *Naprijed* već smo sličnu stvar mogli vidjeti i u

¹⁶⁰ Đilas, „Odgovor“, 24. prosinca 1953., u: HR-HDA-1561, 57.

¹⁶¹ Dušan Diminić, „Jedinstvo socijalističkih redova i borba mišljenja“, *Naprijed*, br. 2, 8. siječnja 1954., 1.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Vranicki, „Jednopartijnost ili višepartijnost“, *Naprijed*, br. 3, 15. siječnja 1954.

Narodnom listu koji je objavio Bakarićevo viđenje slučaja dr. Juliusa ili *Vjesniku u srijedu* u kojem je Šprljan objavio svoj kontroverzni tekst. Ipak, ono što je važno napomenuti, i Đilas i „đilasovci“ prvenstveno su imali na umu „vaspitavati slobodne, socijalističke ljude“ kao što je Đilas prvi put spomenuo krajem 1949. godine. Dakle, ta se „borba mišljenja“ trebala odvijati u socijalističkim okvirima.

3.5. Lokalističke tendencije

3.5.1. Đilas i autonomizam

Iako će tema političkog ustroja, točnije odnosa centra i ostalih dijelova Jugoslavije postati znatno važnijom u kasnijem razdoblju komunističke Jugoslavije, već se početkom 1950-ih počinju javljati određeni glasovi nezadovoljstva tretmanom perifernih krajeva države. Dok je u Hrvatskoj jedan od poznatijih slučajeva bila kritika skupine ministara hrvatske vlade srpske nacionalnosti kako su srpski ustanički krajevi u Hrvatskoj zapostavljeni,¹⁶⁴ Đilas se u intervjuu s Đorgovićem prisjeća da je 1949. godine zajedno s Borisom Kidričem i Aleksandrom Rankovićem otputovao u Sloveniju kako bi diskutirao o autonomizmu slovenskog rukovodstva. Smatrali su da su Slovenci otišli predaleko u tom autonomizmu i zato su se odlučili na diskusiju. Đilas spominje probleme poput kadrovske pitanja. Naime, Slovenci nisu davali dovoljan broj osoba saveznom i drugim ustanovama. Također nije bio zadovoljan njihovim „lokalističkim naglascima u propagandi“ pri čemu ponajprije misli na to da se u tisku i u govorima partijskih rukovodilaca nije dovoljno govorilo o Jugoslaviji.¹⁶⁵ Đilas je smatrao da je slovensko rukovodstvo bilo pod velikim utjecajem lokalnog kadra koji je zahtijevao takvu politiku. Osim toga, spominjao je i „njihov kulturni individualitet“ koji je vjerojatno utjecao na takvu autonomniju politiku.¹⁶⁶

Črnja je jedini koji u svojim sjećanjima spominje da je Đilas dobio informacije o stanju u Istri. Oni su se jednom prilikom sastali u Zagrebu i nakon Črnjina izlaganja, Đilas je samo odgovorio: „Nije to samo u Istri, tako je u cijeloj Jugoslaviji!“¹⁶⁷ Mogli bismo reći da Đilas nije sasvim uvažavao ni istarske osobitosti. Štoviše, nije se pretjerano ni trudio da sazna više o njima. Kada ga je Đorgović pitao o „đilasovcima“ u Hrvatskoj i njihovim težnjama, on je samo prokomentirao da zna da je u Hrvatskoj postojalo simpatija za „neke njegove ideje“, ali da s cjelokupnom situacijom nije bio upoznat.¹⁶⁸ U članku „Jugoslavija“, spominjući Trst i Zonu A,

¹⁶⁴ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991.*, 198.

¹⁶⁵ Đorgović 119.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Črnja, *Zbogom drugovi*, 186.

¹⁶⁸ Đorgović 35.

on više pažnje u kontekstu te krize pridaje Jugoslavenima i jugoslavenskoj ideji: „Gdje su ono Trst i Zona A? Gledajući kroz zbor u Skoplju – u Makedoniji, kroz onaj u Mladenovcu – u Srbiji ... Svud su oni, svud je u Jugoslaviji napaćena slavenska zemlja, svud su Slovenci, Jugoslaveni.“¹⁶⁹ Iako je tršćanska kriza ponajviše utjecala na narod u Istri budući da su se u Trst slijevale brojne izbjeglice iz Istre,¹⁷⁰ Đilas u svojim tekstovima nije pokazivao znakove uvažavanja osobitosti regije koja se prvi puta našla u sastavu Hrvatske.

3.5.2. Istarski lokalizam

„Đilasovci“ u Hrvatskoj bili su u svojem djelovanju pod velikim utjecajem njihova rodnog kraja. Primjerice, većina redakcije *Naprijeda* dolazila je s područja Istre i Kvarnera i bili su upoznati sa specifičnim položajem Istre. Najpoznatija dvojica bila su Berto Črnja i Dušan Diminić, obojica sudionici narodnooslobodilačke borbe, koji su u svojim memoarskim zapisima opisali motivacije njihovih tekstova i društvene djelatnosti.

Vjerojatno ključni problem u Istri bili su obrazovani kadrovi što je bio slučaj i u ostatku Hrvatske. O tome je i CK SKH raspravljao sredinom 1953. kada je ustvrđeno da se oni iz centra slabo bave tim pitanjem.¹⁷¹ Tako se u zapisniku sjednice iz svibnja 1953. spominje kako u narodnim odborima nedostaju kvalitetni kadrovi, da mnogi odlaze iz narodnih odbora u razna poduzeća i da je liječnički kadar loše raspoređen. Ono što je interesantno je da se Istra ne apostrofira kao osobito kritična regija po pitanju kadrova.¹⁷² Međutim, Črnja je slabo razumijevanje CK KPH za prilike u Istri primijetio odmah po završetku ratnih zbivanja. U partijskim je direktivama više vidio nastojanje da se Istra prilagodi režimu. To je primijetio i u ljudima koje im je CK slao kao kadrovsku ispomoć.¹⁷³ Bakarić je na partijskom savjetovanju koje je održano u lipnju 1945. u Raši uvažio želju Istrana da im se pošalju kadrovi. Međutim, on je priznao da se često šalju oni nedovoljno pripremljeni i apelira na Istrane da se Zagrebu obrate s jasno definiranim potrebama.¹⁷⁴

Partijske organizacije su se našle u kadrovskim problemima iz dva razloga. Prvi se odnosio na izostanak visokokvalificiranih u narodnim odborima koji nisu imali potrebna znanja iz, recimo, financija ili industrijskih djelatnosti. Drugi je razlog ležao u potrebi pridobivanja

¹⁶⁹ Đilas, „Jugoslavija,“ 18. listopada 1953., u: HR-HDA-1561, 20.

¹⁷⁰ Istrapedia, s. v. „Trst“.

¹⁷¹ „Zapisnik sjednice Izvršnog komiteta Centralnog komiteta SK Hrvatske, održane u Zagrebu dana 14. maja 1953. g.“ u: *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske : 1952. – 1954.*, prir. Branislava Vojnović (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008), 75.

¹⁷² Ibid, 77.

¹⁷³ Črnja, *Zbogom drugovi*, 134.

¹⁷⁴ „Izvjestaj s partijskog savjetovanja održanog 18.6.1945. u Raši. -Pregled političke situacije (nedostaje početak),“ u: Diminić, *Sjećanja*, 301.

visokokvalificiranih koji nisu bili članovi Partije. Njih je trebalo uvjeriti kako pripadnici narodne vlasti nisu „divljaci već da su se borili za nešto novo“.¹⁷⁵

Tijekom 1945. godine, dolazi do velikih promjena na poziciji sekretara Oblasnog komiteta u Istri bez ikakve prethodne najave. Na mjesto sekretara OK partije postavljen je Tode Ćuruvija koji je bio Srbin rodom iz Knina, dok na Črnjinu poziciju sekretara OK Saveza komunističke omladine Jugoslavije dolazi Miko Tripalo iz Dalmacije.¹⁷⁶ Črnja smatra kako Ćuruviju i Tripala nisu ni pitali žele li te nove funkcije, dok bi se bilo kakvo preispitivanje odluke CK KPH moglo interpretirati kao prigovaranje. Nakon Ćuruvijina dolaska, s funkcija su otišli mnogi istaknuti istarski funkcioneri koji su se istaknuli svojim učešćem u NOB-u. S mjesta predsjednika Oblasnoga narodnooslobodilačkog odbora otišao je Ante Cerovac,¹⁷⁷ Ljubo Drndić s mjesta pročelnika Upravnog odjela za propagandu Oblasnog NOO-a,¹⁷⁸ a na kraju i Dušan Diminić kojeg Črnja naziva „dušom pokreta i organizatorom nove narodne vlasti u Istri“.¹⁷⁹

Ono što je istarske partijske dužnosnike najviše zasmetalo bila je konspirativnost kojom su se donosile odluke. Črnja smatra da je iskorištena situacija nedostatka kadrova kako bi se u Istru postavili provjereni ljudi. Nadalje, on u tome vidi određeni nivo nepovjerenja CK prema Istranima da su sposobni izvršavati direktive bez pogovora. Moguće da rukovodstvo Hrvatske nije bilo sasvim u krivu budući da se dio partijskog tijela u Istri osamostalio u ratu i nije bio voljan poslušati svaku direktivu ako bi procijenio da ne uvažava posebnosti Istre u odnosi na ostatak Hrvatske.¹⁸⁰

Sasvim je logično da je među građanima Istre zbog takvog odnosa centra počelo tinjati nezadovoljstvo koje će se povremeno javljati u obliku nasilja. Primjerice, u Poljanama kod Opatije kamenjem je potjerano kotarsko rukovodstvo pri pokušaju ulaska u selo.¹⁸¹ O nezadovoljstvu „narodnih masa“ Diminiću je pisao i poznati istarski pjesnik Drago Gervais koji Diminića izvještava o tome da se članovi Narodnog fronta ne smiju pojaviti u nekim mjestima podno Učke.¹⁸² U jednom od izvještaja UDB-e o djelovanju „đilasovaca“ i njegovo ime se nalazi među onima koji su bili njihovi kontakti.¹⁸³

¹⁷⁵ „Zapisnik sa sjednice s tajnicima i predsjednicima kotarskih i gradskih NOO-a Oblasnog NOO-a Istre, održane 20.VII.1945. u Labinu,“ u: Diminić, *Sjećanja*, 305.

¹⁷⁶ Črnja, *Zbogom drugovi*, 142.

¹⁷⁷ Ibid. 144.

¹⁷⁸ Istrapedia, s. v. „Drndić, Ljubomir“.

¹⁷⁹ Črnja, *Zbogom drugovi*, 144.

¹⁸⁰ Ibid. 143.

¹⁸¹ „Pismo Vlade Juričića, jednog od komesara II. brigade 43. Istarske divizije, 1948. sekretar Gradskog komiteta KPH u Puli,“ u: Diminić, *Sjećanja*, 342.

¹⁸² „Pismo Drage Gervaisa, Rijeka 2.4.1948.“ u: Diminić, *Sjećanja*, 344.

¹⁸³ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled djelovanja djilasovaca u zadnja četiri mjeseca, Dne, 25.V.1957. god. 3.

Animozitet prema organima narodne vlasti uzrokovala je njihova neefikasnost. Tako Boris Sirotić, tajnik Oblasnog NOO za Istru, spominje da se organiziraju brojne konferencije i sastanci dok među narodom vlada nestašica kukuruza.¹⁸⁴ Također, ističe i primjer Poreča gdje je 1948. godine situacija bila tako poražavajuća da ni činovnici nisu imali pristojnu prehranu po menzama zbog čega su mnogi napuštali Istru.¹⁸⁵ Iste se godine počinje graditi pruga Lupoglav-Štalije koja je trebala biti izgrađena na dobrovoljnoj bazi kao i ona Šamac-Sarajevo ili Brčko-Banovići. Črnje spominje izostanak radnog zanosa zbog kojeg Istrani nisu rado odlazili sa svojih posjeda i odazivali se pozivu. Aktivisti sa sela su tjeroali one koje su pružali otpor, a nisu se libili ni upotrijebiti fizičku silu. Radnu snagu za rudnik Raša pribavljali su na sličan način.¹⁸⁶

¹⁸⁴ „Pismo Borisa Sirotića, tajnik Oblasnog NOO za Istru, Zagreb 6.V.1948.,” u: Diminić, *Sjećanja*, 346.

¹⁸⁵ Ibid. 347.

¹⁸⁶ Črnja, *Zbogom drugovi*, 183.

4. BRIJUNSKI PLENUM, IZBORI I DESETI PLENUM CK SKH

4.1. Promjene u *Naprijedu*

Nakon što su izložene teorijske sličnosti i razlike između osnovnih postulata Đilasove misli i misli „đilasovaca“ u Hrvatskoj, u ovom se poglavlju iznosi kronološki pregled ključnih događaja koji su obilježili njihovu djelatnost. Iako je Šesti kongres, o kojem se govori u drugom poglavlju, vjerojatno najvažniji događaj za „đilasovce“ u Hrvatskoj jer je njima tada otvorena mogućnost slobodnijeg pisanja, njemu je prethodio već spomenuti trenutak s kritikom na račun Miroslava Krleže. Objavljivanje kritike same po sebi nije bilo revolucionarno, ali Andreja Gržina smatra da je pružanje mogućnosti Krleži da odgovori na kritiku, što je on i učinio dva tjedna kasnije, označilo novi način rada u novinama. Od tada je čitateljima otvorena mogućnost da komentiraju društveno-političke događaje, ali i da demantiraju napise.¹⁸⁷ U formalnom smislu, velika je promjena bio i trenutak kada u svibnju 1953. list *Naprijed* prestaje biti „organ Saveza komunista Hrvatske“ i postaje „tjednik za društvena, politička i kulturna pitanja“.¹⁸⁸ Ta se promjena i u fizičkom smislu dogodila selidbom uredništva lista iz Dežmanova prolaza, gdje je bilo sjedište CK SKH, na Marulićev trg.¹⁸⁹ S naslovne strane lista je čak skinuta parola „Proleter i svih zemalja ujedinite se“.¹⁹⁰

Kao što je spomenuto u drugom poglavlju, u tom periodu u redakciji prevladava mlađa generacija i list ne nalikuje ni približno na *Naprijed* iz vremena NOB-a i poraća. List je osnovan 1943. godine i funkciju prvoga glavnog urednika obnašao je Marijan Stilinović. *Naprijed* je bio organ KPH i on se fokusirao na objavljivanje odluka najviših tijela KPH i rada njegovih organizacija.¹⁹¹ Od 1945. godine, to je bio list u kojem je funkcija glavnog urednika bila usko vezana uz funkciju sekretara Agitpropa.¹⁹² U kadrovskom smislu, prva se promjena dogodila 1949.-1950. kada Juru Franičevića na mjestu sekretara Agitpropa zamjenjuje Tode Ćuruvija, ali on ne preuzima i mjesto glavnog urednika *Naprijeda*. Tu funkciju privremeno preuzima Stjepan Šeparović, i u konačnici Milan Nožinić koji će na toj funkciji ostati do kraja 1953. godine.¹⁹³ Funkciju v. d. glavnog urednika obnašao je Hrvoje Šarinić, a od 1. siječnja 1954. godine Dušan Diminić dolazi na funkciju kao posljednji glavni urednik *Naprijeda*.

Prave promjene nastupaju od Nožinićeva dolaska u redakciju. Iako su novinari i dalje mogli biti samo članovi SKH, *Naprijed* od tada uključuje sve veći broj tekstova koji nisu vezani uz

¹⁸⁷ Gržina 210.

¹⁸⁸ Najbar-Agičić 129.

¹⁸⁹ Gržina 211.

¹⁹⁰ Radelić, „Đilasovci u Hrvatskoj i hrvatska historiografija,“ 63.

¹⁹¹ Gržina 206.

¹⁹² Najbar-Agičić 120.

¹⁹³ Ibid. 121.

politički život u Hrvatskoj već počinje prevladavati kulturna rubrika. U njoj su pisali značajna imena kulturnog života poput Branka Gavella, Vladana Desnice, Slobodana Novaka, Draga Gervaisa, Antuna Barca i Vjekoslava Kaleba.¹⁹⁴

4.2. Kočenje „demokratizacije“

Naznake da bi demokratskim tendencijama mogao doći kraj bile su vidljive u lipnju 1953. godine na Drugom plenumu CK SKJ na Brijunima. Tada je upućeno direktivno pismo svim organizacijama SKJ u kojima se poprilično otvoreno govori o namjerama najvišeg partijskog rukovodstva. Spominje se kako je „demokratija naša agitaciono-propagandna taktika“ i da su mnogi članovi pogrešno interpretirali Šesti kongres SKJ.¹⁹⁵ Kritizira se odricanje od odgovornosti koje je vidljivo kod mnogih članova SKJ. Tu se misli na svođenje partijskog rada na držanje predavanja dok se nevoljko oštro suprotstavljaju antisocijalističkim tendencijama i pojavama. Ukratko, u pismu stoji da se „komunisti sada oslobađaju odgovornosti za dalji razvitak socijalizma“ što je Brijunski plenum proglasio neprihvatljivim.¹⁹⁶ Đilas je nakon plenuma Kardelju u povjerenju rekao da neće moći poduprijeti brijunsku liniju jer ju je doživio kao kočenje „demokratizacije“ i vraćanje „na lenjinističku ideologičnost“.¹⁹⁷ I zaista, svi njegovi značajniji tekstovi koji su spomenuti u trećem poglavlju objavljeni su nakon Brijunskog plenuma što je bio slučaj i s „đilasovcima“ u Hrvatskoj.

Drugi signal da najviši partijski vrh priželjkuje kočenje demokratskih kretanja rjeđe se ističe u historiografskim prikazima „đilasovštine“, a radi se o Titovom govoru održanom u listopadu iste godine na bjelovarskom stadionu povodom proslave desete godišnjice osnutka Desetoga zagrebačkog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Osobito su interesantna Titova razmišljanja o postojanju birokratizma, političkim neistomišljenicima i „socijalističkoj demokraciji“. On smatra kako su u Jugoslaviji „odavno prešli na decentralizaciju“ i da je birokratizam poražen.¹⁹⁸ Što se tiče „demokratizacije“, ona je za njega izvršena i na političkom i na ekonomskom planu. Znakovito je na što ukazuje kao primjer uspjeha „demokratizacije“. Spominje uvođenje novoga dvodomnog parlamenta koji se sastoji od Saveznog vijeća i Vijeća proizvođača. Potonje je novina koja za njega predstavlja krunu „demokratizacije“ jer „proizvođači koji stvaraju“ imaju najveći nivo u odlučivanju u povijesti. Ovakav formalistički pristup podsjeća na način na koji je KPJ smatrala da je riješila nacionalno pitanje u Jugoslaviji

¹⁹⁴ Gržina 211.

¹⁹⁵ Banac, „Hrvatski đilasovci,“ 20-21.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Ibid. 21.

¹⁹⁸ „Govor Titov na velikom sportskom stadionu u Bjelovaru povodom proslave 10-godišnjice osnutka X. korpusa „Zagrebačkog,“ *Narodni list*, br. 2578, 6. listopada 1953., 2.

federalističkim uređenjem koje je gotovo tijekom čitavog trajanja Druge Jugoslavije bilo predmetom rasprava na partijskim forumima i težnji predstavnika nesrpskih naroda i narodnosti koje su se odupirale centralističkim tendencijama u Jugoslaviji. Za birokratizam Tito ipak priznaje da se radi o pojavi protiv koje je potaknuta borba iz samih vrhova Partije tako da se još uvijek treba paziti „vertikalno odozgo do dolje“ kako se ne bi opet pojavile birokratske tendencije.¹⁹⁹

Uz to što je smatrao da je SKJ ispunio u velikoj mjeri ono što je zacrtao na Šestom kongresu, Tita je podosta brinulo kako je narativ o „demokratizaciji“ shvaćala opozicija. Na Brijunskom plenumu on je iskazao svoje nezadovoljstvo načinom na koji su članovi SKJ reagirali na teze o „demokratizaciji“ jer su pokazivali nedostatak volje za partijskim radom, dok je u Bjelovaru govorio o tome kako su „ostaci starog“ počeli govoriti kako je kucnuo njihov čas.²⁰⁰ On smatra da je reakcija pogrešno interpretirala njihovu ideju „demokratizacije“ jer je ona bila usmjerena na poboljšanje položaja naroda u jednoj socijalističkoj zajednici. Nadalje, on uspoređuje tu zajednicu s ljudskim organizmom koji je „zdrav, monolitan“ i upozorava, moglo bi se reći i da prijeti, da ne želi ponovno „operacije praviti“, pri čemu se vjerojatno referira na sudbinu informbiroovaca. On ih savjetuje da se pomire „sa onim što jeste“ i da nema govora o raspuštanju Partije jer kako objašnjava: „Prije će deva proći kroz iglene uši nego što ću ja to učiniti ili što ću dozvoliti da se to učini. To treba da znaju.“²⁰¹ Mjesec dana kasnije, IK CK SKH je raspravljao o stanjima i problemima priprema za izbore. Jakov Blažević je smatrao da je licemjerna borba protiv birokratizma od strane Drndića, Diminića i Črnje jer su, prema njegovim tvrdnjama, oni vršili pritisak na Josipa Šestana da odustane od kandidature kako bi Drndić ostao bez protukandidata. On je smatrao najgorim u cijeloj situaciji što instrumentaliziraju *Naprijed* za napade na partijske komitete.²⁰² Bakarić je u agitaciji za Drndića vidio „svinjariju i opasnu stvar“ pošto je smjerala k tome da partijski sekretari prestanu slijediti IK CK SKH.²⁰³ On čak postavlja pitanje o likvidaciji *Naprijeda* koji je predvodio agitaciju:

Drug Bakarić Vlado: Sada je pitanje što da radimo sa „Naprijed“-om? Da li ga pustiti da propadne ili to društvo otkloniti – ali što tada?

¹⁹⁹ „Govor Titov na velikom sportskom stadionu u Bjelovaru povodom proslave 10-godišnjice osnutka X. korpusa „Zagrebačkog“,“ *Narodni list*, 2.

²⁰⁰ Ibid. 3.

²⁰¹ Ibid.

²⁰² „Zapisnik sjednice Izvršnog komiteta SKH 6.XI.1953. g.,“ u: *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske : 1952. – 1954.*, prir. Branislava Vojnović (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008), 104.

²⁰³ Ibid.

Razvila se diskusija oko toga što učiniti sa „Naprijed“-om.

Zaključak: da ih se pusti do kraja.“²⁰⁴

Prema tome, iz ovog se može zaključiti da je IK već uoči parlamentarnih izbora problematična bila kampanja u koju su se uključili „đilasovci“ samo što nisu bili sigurni kako joj pristupiti. Na kraju će situaciju s kotarom Poreč – Buzet povezati sa „slučajem Đilas“ koji će se razriješiti na federalnom nivou i tako zapravo „otkloniti“ to društvo.

4.3. Izbori za Saveznu narodnu skupštinu

„Đilasovci“ u Hrvatskoj pokušali su iskoristiti val proklamirane „demokratizacije“ kako bi na izborima u SNS-u 1953. godine promovirali kandidate koji su dijelili njihove ideje borbe protiv birokratizma i zalaganja za poštivanje „zakonitosti“. Te su skupštinske izbore karakterizirale neke suvremenije osobitosti. Uvode se glasački listići umjesto kuglica čime se osuvremenio postupak glasanja. Mogućnosti da se glasuje putem opunomoćenika također više nije bilo budući da se napominjalo kako svatko glasa osobno.²⁰⁵ Kao što je i spomenuto u drugom poglavlju, 1953. godine donesen je novi Ustavni zakon, a za ove parlamentarne izbore važno je istaknuti da je nakon rada na njemu započet rad na novome izbornom zakonu.²⁰⁶ Uz uvođenje dvodomnosti koju je spomenuo Tito u svojem govoru u Bjelovaru najvažnija je novost bila mogućnost kandidatura putem zborova birača, ali i grupa građana.²⁰⁷ Ono što Katarina Spehnjak ističe, mogućnost da se građani kandidiraju za Savezno vijeće na temelju podrške 200 građana s biračkim pravom bila je shvaćena formalno. Oni su se uglavnom smatrali opozicijom ili politički nepodobnima. Kandidati koji nisu prošli kroz „usuglašavanje“ u forumima SSRN, iako je njegova uloga u izbornom postupku zakonski nepostojeća, često su nailazili na otpor članova SSRN-a. Ako bi i dobili potporu dijela birača, predizborna agitacija bi im se pokušavala spriječiti. U slučaju da ne skupe propisanu podršku od jedne četvrtine zborova birača, njihova jedina opcija bila je da se kandidiraju kao kandidati grupe građana. Što je svakako upečatljivo kod izbora za Savezno vijeće SNS-a u Hrvatskoj, kada pogledamo broj kandidata po izbornim kotarevima, jest to da je jedinica Poreč – Buzet jedini izborni kotar gdje je postojao kandidat grupe građana. Kandidata za zastupnike Republičkog vijeća s liste grupe građana bilo je ipak više.²⁰⁸

²⁰⁴ „Zapisnik sjednice Izvršnog komiteta SKH 6.XI.1953. g.“ 105.

²⁰⁵ Spehnjak, „Socijalistički savez i demokracija,“ 100.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Ibid.

²⁰⁸ Izborne jedinice koje su imale kandidate s liste grupe građana: Vojnić, Dvor, Metković, Petrinja, Karlovac III, Vukovar I, Pula, Glina, Križevci II i Daruvar, u: Spehnjak, „Socijalistički savez i demokracija,“ 105.

List *Naprijed* je u ovim izborima vidio priliku da „demokratizacijske“ snage uđu u parlament. Tako je Diminić već u lipnju 1953. objavio članak pod naslovom „O načinu predlaganja kandidata“ u kojem se zalaže za aktivniju ulogu SNS-a koji neće samo formalno potvrđivati zakonske prijedloge već o njima i raspravljati.²⁰⁹ Sličan je stav Vnuk izrazio u članku „Ono glavno!“ u kojem je citirao Đilasa ističući kako se socijalistički poslanik mora boriti za „pravednost, za zakonitost i demokratska prava radnih masa“.²¹⁰

Črnja je u rujnu objavio članak naslovljen „Na početku izborne kampanje“ u kojem se pozvao na Kardelja koji je kritizirao gore navedeni princip „usuglašavanja“ u forumima SSRN-a prije samih izbora i pozvao partijske rukovodioce da se kadrovi „provjere“ kroz mase, a ne kroz kadrovska odjeljenja.²¹¹ To je bio stav dosljedan „đilasovskoj“ borbi protiv nepoštivanja transparentnosti javnog djelovanja. U studenom objavljuje „Novo i staro u izbornoj borbi“ u kojem se založio za istinsku slobodu između više kandidata, a ne da jednog favorizira CK.²¹² Pritom se Črnja ponovno poziva na Kardeljev referat s drugoga plenarnog zasjedanja Saveznog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije: „Socijalistički savez radnog naroda treba da podrži svaku kandidaturu ljudi, koji imaju čestite odnose do socijalističke stvarnosti i koji uživaju povjerenje masa“.²¹³ Črnja ovaj tekst piše nakon prve faze izborne kampanje i tvrdi da se ta ideja nije primjenjivala. On tu prije svega misli na činjenicu da je velik dio redakcije *Naprijeda*, uključujući i Črnju, podržalo spomenutog Ljubu Drndića u njegovoj kandidaturi u kotaru Poreč-Buzet. Nadalje, spominje kako su se iznosila „shvaćanja“ da bi pokazatelj kvalitetnog rada SSRN na pojedinom kotaru bilo postojanje samo jednog kandidata budući da bi više kandidata ukazivalo da „nema jedinstva“.²¹⁴

Taj je članak po mnogočemu bio preloman za redakciju *Naprijeda*. U svojim sjećanjima Črnja priznaje da je taj komentar bio otvorena kritika politike CK SKH.²¹⁵ Vladimir Bakarić je, prema Črnjinom svjedočenju, do tog članka savjetovao redakciju *Naprijeda* u njihovom pisanju. On je bio protiv objavljivanja ovog članka jer je smatrao da će njime „izazvati neprilike“.²¹⁶ Oni su se dakle, s Bakarićem razišli uoči izbora za SNS i moglo bi se reći da od tada zaista djeluju neovisno, to jest, bez ikakvog utjecaja CK.

²⁰⁹ Najbar-Agičić 130.

²¹⁰ Živko Vnuk, „Ono glavno!“, *Naprijed*, br. 44., 30. listopada 1953., 1.

²¹¹ Berto Črnja, „Na početku izborne kampanje“, *Naprijed*, br. 39, 25. rujna 1953., 1.

²¹² Gržina 213.

²¹³ Berto Črnja, „Novo i staro u izbornoj borbi“, *Naprijed*, br. 45, 6. studenog 1953. 1.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Idem, *Zbogom drugovi*, 222.

²¹⁶ Ibid. 219.

Črnja izražava nezadovoljstvo načinom na koji je Kotarski komitet Poreč odbio predloženu kandidaturu Ljube Drndića tvrdeći kako „stvari sa drugom nisu čiste“.²¹⁷ Iako je Drndićevo djelovanje bilo u skladu sa zakonom i on je prikupljao potpise, sekretar KK Poreč samo je rekao da će time „na sebe navući mržnju svojih drugova“.²¹⁸ Na kraju se ispostavilo da nije bilo problema s Drndićem, ali Črnja svejedno kritizira takvu kampanju nepovjerenja i sumnjičenja jer je ona atribut birokratizma.²¹⁹

Osim situacije na kotaru Poreč – Buzet, Črnja spominje da je slična sudbina Mileta Joke čiju kandidaturu za Republičko vijeće u kotaru Dvor na Uni rukovodstvo SSRN nije podržavalo već su kao svojeg kandidata isticali sekretara KK Miloša Panjkovića. Črnjina potpora Joki također upućuje na to za kakvu su se demokraciju zalagali „đilasovci“ u Hrvatskoj. Za njega je prvenstveno problematično to što je Joka formalno kandidat građanske liste iako je član SK i SSRN i „čovjek koji je pošten i odan stvari socijalizma“.²²⁰ On u članku definira „socijalističku demokraciju“ kao slobodnu i otvorenu diskusiju „unutar socijalističkih snaga“ dočim je njezino provođenje u ovom slučaju onemogućeno jer Joka nije kandidat SSRN iako ima potporu dijela članstva.²²¹

Đuro Kladarin je u *Vjesniku* objavio dva članka u kojima kritizira Črnjine ideje iz članka „Novo i staro u izbornoj borbi“ i optužuje redakciju *Naprijeda* da se „igra demokracije“.²²² Kladarin smatra da su zahtjevi za većim brojem kandidata suviše formalistični. Za njega je broj kandidata irelevantno pitanje na jednak način kao i glasanje birača jer je to za njega predstavljalo „formalnu stvar jednog već završenog procesa, već iskristaliziranog mišljenja radnih ljudi“.²²³ Sve u svemu, veći broj kandidata na izborima rezultirao je žestokom predizbornom kampanjom u kojoj se kandidate koji nisu bili odobreni od CK tretiralo kao rušitelje partijskog jedinstva i frakcionaše.

Izbori su održani 22. studenog dok su konačni rezultati bili poznati 11. prosinca. U izbornom kotaru Poreč-Buzet za poslanika je izabran Josip Šestan s 48,9 % glasova, dok je drugi kandidat Ljubo Drndić osvojio 45,3 % glasova.²²⁴ Za Republičko vijeće bilo je s liste grupa građana kandidirano trinaest kandidata, a među četvoricom izabраниh u Sabor našao se i Mile Joka s 54,9 % glasova.²²⁵ Drndić se žalio na nepravilnosti pri provođenju izbora, ali pododbor

²¹⁷ Berto Črnja, „Novo i staro u izbornoj borbi,“ 2.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Ibid.

²²¹ Ibid.

²²² Kevo 159.

²²³ Spehnjak, „Socijalistički savez i demokracija,“ 109.

²²⁴ Ibid. 114.

²²⁵ Ibid. 115.

Saveznog vijeća SNS nakon provedenog postupka na terenu u konačnici je verificirao Šestanov mandat.²²⁶ U članku „O izbornoj borbi i prilikama na kotaru Poreč – Buzet“ Drndić je iznio poteškoće s kojima se susretao u kampanji i istaknuo kako njegova kandidatura nije bila neopravdana s obzirom na visok broj glasova koje dobio na izborima.²²⁷

4.4. Đilasova serija članaka i plenumi

Milovan Đilas je svoju seriju najpoznatijih članaka u *Borbi* objavio između listopada i prosinca 1953. godine, upravo u vrijeme žestoke izborne kampanje. Kevo smatra kako se Đilas odlučio na ovako obiman teoretski rad jer su kritike na njegov račun bile sve glasnije i jer je Đilas želio završiti svoju teoretsku djelatnost prije sukoba s Titom koji se doimao sve bližim. On je člankom „Nove sadržine“ objavljenom 11. listopada započeo tu seriju²²⁸ dok se već 25. listopada s „Malim izbornim temama“ uključio u predizbornu kampanju svrstavši se na stranu snaga koje su dovodile u pitanje kandidate nametnute „odozgo“.²²⁹ Posljednji iz te serije koji je objavljen u *Borbi* bio je naslovljen „Revolucija“ i u njemu borbu za „demokratske prakse“ naziva revolucionarnim pozivom i zanosom, zapravo suvremenom revolucijom.²³⁰

„Đilasovci“ u Hrvatskoj okupljeni vidjeli su u tim člancima podršku i potvrdu o ispravnosti njihovih nastojanja da ukažu na birokratske prakse u političkom životu u Hrvatskoj. Ti su članci proizašli iz pera člana IK CK tako da su bili interpretirani kao da su „na liniji CK“. Dodatnu su potvrdu dobili u imenovanju Đilasa predsjednikom SNS što je bila druga funkcija po rang u državnoj vlasti.²³¹ Jasno da se takav izbor nije mogao dogoditi bez suglasnosti predsjednika Tita što je stvorilo dodatnu konfuziju jer su smatrali da bi Tito mogao biti kritičan prema tim člancima. Postoji mogućnost da razlog njegove inertnosti leži u činjenici da je zbog zdravstvenog stanja dosta vremena provodio u Sloveniji tako da nije bio ni najbolje upoznat s Đilasovim člancima.²³² Da bi se razjasnio stav CK SKJ, njegov IK je 10. siječnja 1954. izdao saopćenje u kojem se napominje kako Đilasovi članci iz *Borbe*, a osobito „Anatomija jednog morala“ iz *Nove misli* ne predstavljaju ništa više do stava Milovana Đilasa koje je „u svojoj osnovi protivno mišljenju svih ostalih članova Izvršnog komiteta“.²³³ Štoviše, smatrali su te

²²⁶ Spehnjak, „Socijalistički savez i demokracija“, 117.

²²⁷ Ljubo Drndić, „O izbornoj borbi i prilikama na kotaru Poreč – Buzet“, *Naprijed*, br. 50, 11. prosinca 1953., 8-9.

²²⁸ Kevo 154.

²²⁹ Đilas, „Male izborne teme“, 25. studenog 1953., u: HR-HDA-1561, 4.

²³⁰ Idem, „Revolucija“, 7. siječnja 1954., u: HR-HDA-1561, 104.

²³¹ Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu : odnos s velikim silama 1949-1955* (Zagreb: Globus, 1988), 567.

²³² Đilas, *Vlast i pobuna*, 17.

²³³ „Saopćenje Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske“, 10. januara 1954., U: HR-HDA-1561, 107.

članke protivnima i duhu Šestog kongresa i Brijunskog plenuma. U tom mu se saopćenju zamjera što nije objavio te članke u suglasnosti s njima i što ih je nastavio objavljivati i nakon što su mu nakon prvih par primjeraka sugerirali da nanose štetu SK.

Obično se ističe članak „Anatomija jednog morala“ kao kap koja je prelila čašu. Đilas smatra da to nije točno budući da je odluka o održavanju Trećeg plenuma donijeta prije objavljivanja spornog članka, ali da je članak svakako dolio ulje na vatru.²³⁴ Iako Đilas u članku ne spominje imena, radi se o prikazu odnosa supruga partijskih funkcionera prema Mileni Dapčević, supruzi generalpukovnika Peke Dapčevića. One nju odbacuju iz svojeg društva jer nije sudjelovala u NOB-i i jer se radi o dvadesetjednogodišnjoj glumici koja nije „jedna od njih“. Đilas je kritičan prema takvom moraliziranju i smatra da je to primjer kako se partijski rukovodioci odvajaju od objektivne stvarnosti, a samim time i od društva.²³⁵

Dana 16. siječnja održan je Treći plenum CK SKJ na kojem su osuđene Đilasove teze i proglašene suprotnima liniji Šestog kongresa. Optužen je da su njegove teze izazvale zbunjenost u javnosti s obzirom na njegovu funkciju i da je zapravo nanio štetu ugledu SK.²³⁶ Isto tako, njegove su teze, prema zaključcima plenuma, stvorile „političku osnovu za ugrožavanje ideološkog i organizacionog jedinstva SKJ i za njegovu likvidaciju“.²³⁷ Đilas je isključen iz CK SKJ i smijenjen sa svih funkcija u SK te kažnjen posljednjom opomenom.

Nije bilo naznaka da će „đilasovci“ u Hrvatskoj doživjeti drukčiju sudbinu. Kao ni Đilas, redakcija *Naprijeda*, ali i *Narodnog lista*, nakon izbora za SNS nastavljaju sa svojom djelatnošću. I jedan i drugi list prenose priču o dr. Juliusu kao žrtvi birokratizma. Kontroverzni članci Berta Črnje i Gušte Šprljana objavljeni su u *Vjesnik u srijedu* dana 6. siječnja. Izgleda da „đilasovcima“ ni saopćenje IK od 10. siječnja koje je najavljivalo obračun s „đilasovštinom“ nije bio dovoljan razlog da prestanu sa svojom djelatnošću. Tako je 15. siječnja u trećem broju *Naprijeda* Vnuk pisao o „birokratskim deformacijama“ u vrapčanskoj bolnici²³⁸, dok je u listu prenesena priča o Risti Šupljinovskom, novinaru *Nove Makedonije* u Bitolju koji je bio fizički napadnut zbog kritičkih napisa o nekim predstavnicima vlasti.²³⁹ Kao što je bilo uobičajeno, nakon Trećeg plenuma CK SKJ uslijedili su plenumi Centralnih komiteta u svim republikama.²⁴⁰ Dana 23. siječnja održan je Deseti plenum CK SKH na kojem je osuđena

²³⁴ Vasilije Kalezić, *Đilas miljenik i otpadnik komunizma : kontroverze pisca i ideologa* (Beograd: Autorsko-izdavačka grupa „Zodne“, 1988), 65.

²³⁵ Đilas, „Anatomija jednog morala,“ u: Đorgović 336.

²³⁶ Bekić 574.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Živko Vnuk, „Elementi jednog samoubistva,“ *Naprijed*, br. 3, 15. siječnja 1954., 2.

²³⁹ J. Popovski, „Novinar iz Bitolja fizički napadnut zato što je kritikovao neke predstavnike vlasti,“ *Naprijed*, br. 3, 15. siječnja 1954., 2.

²⁴⁰ Đilas, *Vlast i pobuna*, 38.

Đilasova linija i izdvojena redakcija *Naprijeda* kao centar „đilasovštine“ u Hrvatskoj. „Đilasovci“ su proglašeni koordinatorima, optuženi su da su smjerali stvoriti višestranački sustav i da su se zalagali za likvidaciju Partije.²⁴¹

²⁴¹ Banac, „Hrvatski đilasovci,“ 24.

5. ELIMINACIJA I REPRESIJA

5.1. Kritika CK

5.1.1. Treći izvanredni plenum CK SKJ

Titov govor na Trećemu izvanrednom plenumu CK SKJ sažima sve kritike koje će drugi komunisti ponavljati na tom plenumu. Neke optužbe nisu imale utemeljenja u stvarnosti, dok su neke bile istinite. Prije svega, kritika da su Đilasovi članci bili protivni duhu Šestog kongresa²⁴² mogla bi se smatrati istinitom ako bismo Šesti kongres smatrali „agitaciono-propagandnom taktikom“, a ne istinskom željom da se koliko-toliko demokratizira politički život u Jugoslaviji.

Tito je Đilasa optužio da se zalagao za likvidaciju SK²⁴³ što je Đilas, kako smo mogli vidjeti u trećem poglavlju, negirao u članku „Savez ili Partija“. Nadalje, on je na plenumu rekao da se on prvi zalagao za odumiranje Partije i Saveza, ali nije smatrao da „to treba da bude kroz 6 mjeseci, godinu ili dvije, nego da je to jedan dugotrajan proces“.²⁴⁴ Drugim riječima, Titu je parola o odumiranju Partije bila obična floskula koja je trebala pokazati prevlast rukovodstva SKJ na ideološkom planu u odnosu na SSSR. Očito je da stvarne želje za likvidacijom Partije nije bilo već se radilo o pozivanju na neke od osnovnih postulata marksizma, bez da ih se u stvarnosti primijeni.

Tito je Đilasu predbacio i „razbijanje discipline“ što bismo mogli reći da je istinito za jednu partiju utemeljenu na principu demokratskog centralizma. Tito je smatrao za Đilasove članke da su oni protivni odlukama Brijunskog plenuma što je istinito jer je Đilas Kardelju nakon tog plenuma saopćio da neće moći poduprijeti brijunsku liniju.²⁴⁵ Štoviše, Đilas je potvrdio na Trećem kongresu da nije smatrao Brijunski plenum „pravilnim“.²⁴⁶ Samim time, Tito je na neki način bio u pravu u isticanju da Đilas nije poznao suštinu razvitka jugoslavenskog socijalizma.²⁴⁷ Osim toga, Titova je kritika uvelike utemeljena na hipotetskoj opasnosti Đilasovih teza. Tako on govori o tome da njegovi članci „mogu nanijeti ogromne štete“ i Partiji i zemlji jer su u njima „svi protivnici socijalističke stvarnosti“ vidjeli priliku da se ponovno politički aktiviraju.²⁴⁸

Đilas je na to sve u prvoj izjavi odgovorio posipanjem pepelom. Istaknuo je svoju privrženost Titovom autoritetu, napomenuo kako ništa što je smjerao nije bilo van SKJ i SSRNJ i ispričava

²⁴² „Savez komunista je monolitna stijena koju ne može razbiti nikakva sila,“ 1.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Banac, „Hrvatski đilasovci,“ 21.

²⁴⁶ Vladimir Dediđer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas: prilozi za biografiju* (Beograd: Prosveta, 1991), 413.

²⁴⁷ „Savez komunista je monolitna stijena koju ne može razbiti nikakva sila,“ 1.

²⁴⁸ Ibid.

se ako je nekoga „Anatomija jednog morala“ povrijedila.²⁴⁹ Črnju je osobito razočaralo njegovo držanje na plenumu jer je mislio da će Đilas ustrajati na svojim stavovima. Nije odobravao njegovo povlačenje budući da je iza sebe imao „mnoštvo intelektualnih snaga“ koje je na kraju napustio. Ipak, smatra da ga ekskulpira devet godina provedenih u zatvoru samo zbog svoje riječi i mišljenja.²⁵⁰ Đilas se na svoje držanje referirao u „Nordijskom snu“ objavljenom 29. siječnja. Nije želio „otići dokraja“ jer nije želio da ijedan čovjek nastrada zbog njega.²⁵¹

5.1.2. Deseti plenum CK SKH

Kritike na račun „đilasovaca“ u Hrvatskoj nisu bile osobito drukčije u odnosu na Treći plenum CK SKJ. Zvonko Brkić je apostrofirao Dušana Diminića kao predvodnika grupe koja je željela stvoriti frakcije i u konačnici likvidirati SK.²⁵² Ono što je bilo zasigurno različito je pokušaj dokazivanja postojanja grupe Diminić-Drndić-Đilas u čemu se istaknuo Mika Špiljak.²⁵³ On je spomenuo da se Drndić nekoliko puta sastao s Đilasom i dobivao materijale od njega. Govori o tome kako je Diminić ojačao frakciju i Istri koja se sastajala u hotelu Central u Rijeci.²⁵⁴ Postoji mogućnost da je Špiljak bio među najoštrijim kritičarima jer se radilo o sukobu koji je imao osobnu dimenziju. Dok s jedne strane Črnja navodi da su se Špiljak i Brkić ljutili što redakcija *Naprijeda* nije dijelila s njima ono o čemu su razgovarali sa sekretarom Bakarićem,²⁵⁵ Diminić u svojim *Sjećanjima* spominje Špiljkovo predbacivanje Diminiću da stalno ističe nepoznavanje CK SKH prilika u Istri zbog čega donosi krive odluke s kojima se Diminić ne slaže.²⁵⁶

Špiljak je, dakle, imao za osnovni zadatak dokazati postojanje nekakve frakcije koja je, dakako, usmjerena protiv politike CK SKH, i zato izlaže podatke koji bi govorili u prilog toj tezi. Iz istog razloga spominje navodnu izjavu „đilasovca“ Ivana Motike u kojoj je on Franju Širolu, kojeg je CK predložio kao kandidata za GK u Puli, nazvao „Rokosovskim u Puli“.²⁵⁷ Za Špiljka je zapravo nepoštivanje linije CK SKH krimen sam po sebi i on u svakome tko je dovodio u pitanje liniju CK vidio nešto nalik frakcije: „Ima li CK Hrvatske pravo da surađuje s komitetima i da predlaže koga da biraju ili nema? Što znači određena izjava Motike da nećemo u Saboru sekretare iz Istre, jer da bi to bio drugi CK. Što znači takva kritika, da li ona liči na frakciju ili

²⁴⁹ „Prva izjava druga Milovana Đilasa,“ *Narodni list*, br. 2665, 19. siječnja 1954., 2.

²⁵⁰ Črnja, *Zbogom drugovi*, 235.

²⁵¹ Đilas, „Nordijski san,“ 29. siječnja 1954., u: Đorgović 245.

²⁵² Diminić, *Sjećanja*, 277.

²⁵³ Kevo 162.

²⁵⁴ Gržina 217.

²⁵⁵ Črnja, *Zbogom drugovi*, 218.

²⁵⁶ Diminić, *Sjećanja*, 277.

²⁵⁷ Ibid. 278.

ne?“²⁵⁸ Ono što je problematično s ovom kritikom jest inzistiranje na upućivanju povezanosti Đilasa i „đilasovaca“ u Hrvatskoj na organizacijskom nivou. Prema UDB-inom izvještaju o djelatnosti „đilasovaca“, jasno je da tu organizacijske poveznice nije bilo:

Svi događaji, pojave i stavovi kod članova redakcije „Naprijed“, koji su te ljude doveli na anarhoidne-antisocijalističke i antimarksističke pozicije imaju svoj logičan slijed, svoju historiju, svoje logične uzroke davno prije pojave Djilasovih stavova. Djilas sa svojim člancima dao im je samo potstrek, da nastave put kojim su pošli.²⁵⁹

U to smo se mogli uvjeriti u potpoglavlju 3.1.2. o slučaju Gušte Šprljana pošto je on do teze o otpremanju Partije u muzej došao puno prije Đilasovih članaka. O tome da je Diminić okupio tu grupu nema smisla govoriti pošto je on na poziv redakcije *Naprijeda* tek 1. siječnja 1954. godine došao na mjesto glavnog urednika, netom pred kraj objavljivanja lista.²⁶⁰ Bakarić je na samom plenumu rekao da Đilas nije nametnuo ta shvaćanja već da su se ona razbukovala njegovim istupanjem.²⁶¹ Prema tome, mnoštvo je dokaza da grupa Diminić-Drndić-Đilas nije postojala, što je Tito Đilasu na njihovom zadnjem sastanku prije pada i potvrdio: „Nema tu ničeg organizovanog.“²⁶²

5.2. Razlozi eliminacije

5.3. Represija nad Đilasom

Kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju, Đilas je isključen iz CK i smijenjen sa svih partijskih funkcija. Nije bilo naznaka da bi ga mogla zadesiti sudbina informbiroovaca ili drugih „neprijateljskih elemenata“. Dva mjeseca kasnije on je dao ostavku na mjesto predsjednika SNS.²⁷⁵ Đilas je želio prestati baviti se visokom politikom i fokusirati se na svoj intelektualni rad.²⁷⁶ U godišnjem izvještaju britanskog veleposlanstva u Jugoslaviji za 1954. godinu stoji sljedeća procjena situacije: „Đilas nema sljedbenika ali je suočio režim s neugodnim problemom, da se odluči da li ga učiniti mučenikom – s pratećim publicitetom vani, ili preuzeti rizik optužbi za slabost kod kuće.“²⁷⁷

²⁵⁸ Diminić, *Sjećanja*, 278.

²⁵⁹ HR-HDA-1561 010.1/1-1 „Pregled događaja i pojava povodom slučaja Djilas Milovana na terenu grada Zagreba“; 19.11.1954., 3.

²⁶⁰ Črnja, *Zbogom drugovi*, 246.

²⁶¹ Ibid.

²⁶² Đorgović 29.

²⁷⁵ Katarina Spehnjak, „Velika Britanija i „slučaj Đilas“,“ u: *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961.*, ur. Slobodan Selinić (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), 353.

²⁷⁶ Đorgović 37.

²⁷⁷ Spehnjak, „Velika Britanija i „slučaj Đilas.““, 356.

Čini se da se najviše partijsko rukovodstvo odlučilo za prvi scenarij iako ne sasvim njihovom voljom. Đilasove pravosudne „muke“ započinju u siječnju 1955. godine kada je osuđen na tri godine zatvora uvjetno zbog intervjua koji je dao *The New York Timesu*. U studenom 1956. godine osuđen je na tri godine zatvora zbog kritiziranja jugoslavenskog stava prema događajima u Mađarskoj. Godinu kasnije uslijedilo je objavljivanje *Nove klase* u SAD-u zbog čega je osuđen na dodatnih sedam godina zatvora. Đilas tvrdi da je motivaciju za objavljivanjem te oštre kritike dobio nakon što je njegov rukopis *Besudne zemlje* odbijen u Književnoj zadruzi. On je u tome vidio pokušaj intelektualnog uništenja jer je smatrao kako mu ne dopuštaju da opstane kao pisac. U intervjuu tvrdi da mu je dopušteno objavljivanje književnih djela da bi on ostao na svojim pozicijama, ali da zasigurno ne bi iznio tako radikalnu kritiku u *Novoj klasi*.²⁷⁸ U siječnju 1961. kratko je pušten, ali je već u travnju 1962. godine osuđen na novih pet godina zatvora zbog knjige *Susreti sa Staljinom*. Ova mu je kazna bila sabrana sa svima prethodnim što je izašlo na trinaest godina zatvora, a on je izdržao devet od kojih je dvije i pol bio u samici. Dana 31. prosinca 1966. godine oslobođen je i kasnije više nije bio zatvaran.²⁷⁹

5.4.Represija nad „đilasovcima“ u Hrvatskoj

Črnja smatra da je samoubojstvo Gušte Šprljana utjecalo na relativno blaži tretman vlasti prema „đilasovcima“.²⁸⁰ Rankovićev referat na IV. plenumu CK SKJ spominje da je zbog „slučaja Đilas“ iz SKJ isključeno ukupno dvadeset tri osobe. U Srbiji najviše – trinaest, u Crnoj Gori četiri, Hrvatskoj tri, dok je u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Sloveniji isključena po jedna osoba.²⁸¹ Banac donosi drukčije podatke za Hrvatsku i navodi kako je u prvom polugodištu 1954. od 5 865 isključenih članova SKH, njih osam bilo isključeno jer su bili „na liniji Đilasa“.²⁸² Nedvojbeno se može ustvrditi kako su iz članstva SKH isključeni sljedeći „đilasovci“: Dušan Diminić (isključen 1954.), Živko Vnuk (isključen 1957.) i Ivan Motika (isključen 1957.), dok je Berto Črnja vratio partijsku knjižicu 1954., što je i Đilas učinio. Još su trojica isključena „kao pristaše Djilasa“ u organizacijama Metkovića i Opuzena, ali se ne navode njihova imena.²⁸³

Nakon što je osuđena Đilasova linija i na Desetom kongresu CK SKH, dio redakcije *Naprijeda* koji je 1952. godine došao u redakciju jednostavno se povukao. Tomo Đurinović je bio kažnjen

²⁷⁸ Ibid. 37.

²⁷⁹ Đorgović 13.

²⁸⁰ Črnja, *Zbogom drugovi*, 245.

²⁸¹ Spehnjak, „Velika Britanija i „slučaj Đilas“,“ 354.

²⁸² Banac, „Hrvatski đilasovci“, 23.

²⁸³ HR-HDA-1002, ROVB, kutija 23 br. 14 8.-17.3.1954. Informacije br. 2,3,4 i 5 INFORMACIJE br. 3 11.III.1954.

ukorom i on je odgovornost pokušavao prebaciti na Vnuka, Diminića, pa kasnije i Žica.²⁸⁴ Hrvoje Šarinić, koji je nakon odlaska Milana Nožinića s mjesta glavnog urednika *Naprijeda* bio o. d. glavnog urednika, zaposlio se u Uredu za informacije i „nastojao se iskupiti svojom aktivnošću“.²⁸⁵ Posljednji koji se povukao bio je Stipe Šeparović koji se također nastojao distancirati od Vnuka i Črnje i pokušavao pronaći namještenje.²⁸⁶ Ljubo Grubor je tražio namještenje i raspitivao se na kakvom je glasu s obzirom na svoj posao u redakciji *Naprijeda*, ali nije napustio svoje dojučerašnje kolege iz redakcije.²⁸⁷

Direktor *Narodnog lista* Milan Despot otvoreno je podržavao Đilasa i njegovu borbu protiv birokratizma. Dana 27. prosinca 1953. na naslovnoj stranici *Narodnog lista* osobno je čestitao Đilasu na izboru za predsjednika SNS,²⁸⁸ dok je u siječnju redakcija nastavila pratiti slučaj oko dr. Juliusa.²⁸⁹ Despot je zbog „đilasovštine“ uklonjen s direktorskog mjesta, ali je *Narodni list* nastavio izlaziti.²⁹⁰ Na njega je to ostavilo teške posljedice pošto je bio u strahu i stalno postavljao pitanja što bi mu se moglo dogoditi.²⁹¹ Što se tiče novinara koji nisu bili članovi redakcije *Naprijeda*, a bili su zahvaćeni obračunom s Đilasovim „liberalističkim skretanjima“, još se može spomenuti Zvonimira Kristla koji je bio *Vjesnikov* dopisnik iz Beograda i poznat po svojim neovisnim dopisima. Božidar Novak smatra da ga redakcija *Vjesnika* nije dovoljno zaštitila. On je bio isključen iz Partije i čak 82 puta noću privođen i saslušan u UDB-i tijekom boravka u Beogradu.²⁹² Nakon svega je povučen u Zagreb i kasnije se bavio vanjskopolitičkom rubrikom. Nakon toga je bio dopisnik u New Yorku, da bi po povratku uređivao vanjsku politiku *Vjesnika u srijedu*.²⁹³ Šprljanova je sudbina obrađena u posebnom potpoglavlju i moglo bi se reći da je njegova kazna bila „šikaniranje“ kojom je većina drugih „đilasovaca“ također bila izložena samo što je na njega djelovalo devastirajuće i rezultiralo suicidom. Iako ga se obično ne svrstava među „đilasovce“, i Dušan Bilandžić je tvrdio kako je kao predavač Đilasove članke prepričavao u obliku predavanja oficirima Školskog centra veza JNA. On nije bio kažnjen zbog toga, već samo kritiziran.²⁹⁴

²⁸⁴ HR-HDA-1561-1-3-4-1-2 (1-22) 010.1/1.2., „IZVJEŠTAJ o razradi grupe novinara lista „Naprijed“ po slučaju Đilas i zapažanja sa godišnjih skupština društva novinara i književnika Hrvatske.“ 28.II.1954. Kratki prikaz stanja.“ 4.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ Ibid. 5.

²⁸⁸ Milan Despot, „Pozdrav drugu Đilasu,“ *Narodni list*, br. 2648, 27. prosinca 1953., 1.

²⁸⁹ „Zašto je partijska organizacija izgubila političku bitku?,“ *Narodni list*, 4.

²⁹⁰ Goldstein 487.

²⁹¹ HR-HDA-1561 010.1/1-1 „Pregled događaja i pojava povodom slučaja Djilas Milovana na terenu grada Zagreba“; 19.11.1954., 7.

²⁹² Novak 506.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Banac, „Hrvatski đilasovci,“ 23.

Osnovna razlika između represije nad Đilasom i „đilasovcima“ u Hrvatskoj leži u činjenici što su se potonji povukli iz javnog života i odustali od političkog i intelektualnog djelovanja. Nakon Desetog plenuma praćeni su oni za koje su na temelju obavještajnih podataka smatrali da i dalje stoje na Đilasovoj liniji, ali nisu osuđeni na tako drastične kazne.

5.5. Praćenje „dilasovaca“

U prethodnom potpoglavlju navedeni su „đilasovci“ koji su se nakon Desetog plenuma CK SKH povukli i nisu više javno djelovali. Dok se većina njih trudila dokazati partijskom rukovodstvu da više nemaju veze s Đilasovim tezama, sljedeći pojedinci su se nastavili sastajati i komentirati dnevno-politička zbivanja: Berto Črnja, Dušan Diminić, Ivan Motika, Marijan Stilinović i Živko Vnuk. Već krajem veljače UDB-i je bilo jasno da ta grupa ne gleda blagonaklono na one koji su se povukli. Primjerice, Vnuk je Đurinovića optužio da je neistinite stvari iznosio o njemu, dok je Đurinović za ostale tvrdio da su ga izigrali.²⁹⁵ Od članova redakcije, osobito su se izdvojili Črnja i Vnuk koji su najviše komunicirali, a 29. veljače su se sastali s Ljubom Drndićem u Črnjinom stanu. Vnuk je bio kažnjen „strogim partijskim ukorom pred isključenje“²⁹⁶ i svjestan da ga „neki UDB-aši prate“.²⁹⁷ Na temelju informacija koje su doušnici dostavljali UDB-a je zaista bila dobro upućena koji su „đilasovci“ ostali na Đilasovoj liniji. Praćenje je olakšavala činjenica da je Diminićeva sestra udana za Žarka Stilinovića, Marijanovog sina, tako da su i Diminić i Stilinović bili dijelom istog obiteljskog kruga.²⁹⁸ Vnuk je bio poprilično nezadovoljan mjerama koje su se poduzimale protiv njega jer je smatrao da su suviše represivne.²⁹⁹ Dok je Šarinić dobio posao u Uredu za informacije, a Diminić u Odsjeku za veze s inozemstvom, on je smatrao kako njemu CK SKH uskraćuje mogućnost zaposlenja.³⁰⁰ Jednom su prilikom razgovarali Zvonko Brkić i Vnuk u vezi njegovog slučaja. Brkić je na njegovo nezadovoljstvo ukazao da posjeduje fascikl iz kojeg je pročitao da je „na sam dan održavanja Plenuma rekao, da zasjedaju kardinali“.³⁰¹ Vnuk nije negirao da je to izrekao već da je to bilo izrečeno u društvu sa Šeparovićem, Črnjom i Šarinićem tako da je jedan od njih trojice to morao dostaviti UDB-i. Otkrio je Brkiću kako je njegov životni zadatak

²⁹⁵ HR-HDA-1561-1-3-4-1-2 (1-22) 010.1/1.2, IZVJEŠTAJ o razradi grupe novinara lista „Naprijed“ po slučaju Đilas i zapažanja sa godišnjih skupština društva novinara i književnika Hrvatske.“ 28.II.1954. Kratki prikaz stanja., 2.

²⁹⁶ Ibid.

²⁹⁷ Ibid.

²⁹⁸ HR-HDA-1561-1-3-4-1-2 (1-22) 010.1/1.2, IZVJEŠTAJ o razradi grupe novinara lista „Naprijed“, 28.II.1954., 6.

²⁹⁹ HR-HDA-1561-1-3-4-1-2 (1-22) 010.1/1.2, Izvještaj o razradi grupe oko lista „Naprijed“ i drugih lica po liniji „Đilas“. 10.

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Ibid. 11.

otkriti tko je između Đurinovića, Šeparovića i Šarinića dostavljao informacije iz redakcije.³⁰² S Črnjom se nastavljao sastajati i nakon Desetog plenuma CK SKH tako da njega nije smatrao dostavljačem informacija.³⁰³

5.6. Planirano javno djelovanje

Godine 1957. UDB-a donosi novi izvještaj o „neprijateljskoj djelatnosti grupe Djilasovaca“ u Zagrebu. Razlog zašto su im „đilasovci“ tri godine nakon Desetog plenuma CK SKH i gašenja *Naprijeda* ponovno interesantni ne spominje se izrijekom. U izvještaju se navodi članak jednog talijanskog novinara iz *Corriere della serra* u kojem se spominje moguće objavljivanje neke vrste manifesta od strane grupe jugoslavenskih političkih личности. Interesantno je da se u članku kao poticaj toj inicijativi koja bi zahtijevala „veću unutrašnju slobodu diskusije“ spominje u kontekstu linije koju je postavio Dvadeseti kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza. Prema tome, svakako je indikativan odnos stranih medija prema jugoslavensko-sovjetskim odnosima.³⁰⁴

Osim toga što je grupa postala primijećena u inozemstvu, UDB-i je također bila interesantna zbog svoje inicijative da svojoj aktivnosti pruži legalnu formu. To bi prvenstveno podrazumijevalo osnivanje nekog lista preko kojeg bi mogli voditi borbu „za veća demokratska prava“.³⁰⁵ Kao vođa te grupe navodi se Vladimir Dedijer, a ostali istaknutiji članovi su Stilinović, Diminić i pisac Bora Drenovac koji je bio izrazito utjecajan u redakcijskom odboru *Nove misli*. Međutim, u izvještaju stoji da je problem to što ovi „Djilasovci“ imaju utjecaj na „preko dvadesetak članova SKJ“ zbog čega se u njihovim sredinama unosi „nepovjerenje i malodušje, demoraliziranost i besperspektivnost“.³⁰⁶ Pritom navode nekoliko članova koji su svi mahom bili novinari: Anđelka Dodić, Zdenka Krmpotić, Nada Marohnić, Nada Mimica i Drago Bobić, u to vrijeme glavni urednik *Narodnog lista*.³⁰⁷

Službenici UDB-e pratili su Dedijera pri njegovim posjetima Zagrebu gdje se on sastajao s tom „grupom“. Primjerice, krajem prosinca 1956. u Zagrebu se sastao s brojnim licima. Na proslavi dočeka Nove godine u Zagrebu mogla su se naći lica poput njegova brata Steva, Stilinovića, Diminića, Željka Hegedušića, Karla Štajnera, Vnuka i Črnje.³⁰⁸ Stevo Dedijer je jedan od

³⁰² Ibid.

³⁰³ Ibid. 12.

³⁰⁴ HR-HDA-1561-1-3-4-1-4 (1-13) 010.1/1-4 Predmet: Neprijateljska djelatnost grupe Djilasovaca u Zagrebu. 14.II.1957., 2.

³⁰⁵ HR-HDA-1561-1-3-4-1-4 (1-13) 010.1/1-4 Predmet: Neprijateljska djelatnost grupe Djilasovaca u Zagrebu. 14.II.1957., 2.

³⁰⁶ Ibid. 3.

³⁰⁷ Ibid.

³⁰⁸ Ibid. 6-7.

„đilasovaca“ koji će se osobito aktivirati od Desetog plenuma, ali je on i prije toga bio na Đilasovoj liniji. Osim što je bio u redakcijskom odboru *Nove misli* od samog osnutka časopisa, on je zbog „đilasovštine“ čak otpušten s direktorskog mjesta u Institutu u Vinči i onda po vlastitoj želji dolazi u Zagreb u Institut Ruđer Bošković gdje je planirao doktorirati. Došavši u Zagreb, povezo se sa Stilinovićem.³⁰⁹

U izvještaju se spominje jedini javni potez grupe oko Dedijera. Radi se o njegovu pismu koje je uputio Titu preko domaćih i stranih tiskovina u vezi uhićenja i suđenja Đilasu.³¹⁰ Pismo je objavljeno 22. studenog 1956. povodom osude Đilasa na tri godine zatvora zbog kritiziranja jugoslavenske politike prema zbivanjima u Mađarskoj. Dedijer smatra da je odluka nepravедna i da šteti interesima zemlje.³¹¹ Osim toga, još se navodi kako neće odustati od borbe za „demokratiziranjem“ političkog života u Jugoslaviji.³¹² Iako se u pismu nigdje ne navodi da se radi o stavu te grupe okupljene oko Dedijera već o osobnom pismu, UDB-a je očito to interpretirala kao pokušaj grupe da iskažu svoj stav preko pojedinca koji je još uvijek uživao Titovo povjerenje.

Isto tako, Diminić, Stilinović i Vlado Dedijer poslali su pismo Titu u kojem su ga molili da ih primi.³¹³ Diminić je smatrao da bi Titu najbolji potez bio kada bi on to učinio i omogućio im legalnu djelatnost putem lista. On pritom ističe da „neprijateljski elementi uzimaju sve više maha“³¹⁴ i da njihova želja za aktivnijim angažmanom proizlazi iz htjenja „da se zdrave snage socijalizma udruže kako ne bi dozvolili reakciji da se jača“.³¹⁵ Iz načina na koji on opisuje njihove ciljeve moglo bi se zaključiti kako su se oni promijenili u odnosu na razdoblje oko izbora za SNS. Očito je da se s isticanjem jačanja „neprijateljskih elemenata“ automatski ograđuju od pogrešnih interpretacija njihove borbe za daljnjom „demokratizacijom“, ali i da svoju želju za legalnom djelatnošću zapravo svode na želju za svojevrsnim „ispušnim ventilom“. U jednom je trenutku Stilinović spominjao potrebu za osnutkom jedna socijalističke stranke pomoću koje bi vodili borbu za dvostranački sustav, ali o tome nije bilo toliko riječi kao o listu.³¹⁶

Isto tako, iako se radi o jednom društvenom krugu, valja reći da se Vladimir Dedijer više sastajao s bratom Stevom i Stilinovićem kada bi dolazio u Zagreb, dok se Diminić više družio

³⁰⁹ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled aktivnosti grupe đilasovaca u Zagrebu, 22.

³¹⁰ HR-HDA-1561-1-3-4-1-4 (1-13) 010.1/1-4 Predmet: Neprijateljska djelatnost grupe, 3.

³¹¹ HR-HDA-1561-1-3-4-1-3 (1-5); 010.1/1-3 Otvoreno pismo Vladimira Dedijera drugu Titu preko domaće i strane štampe povodom hapšenja Milovana Đilasa, 3.

³¹² Ibid.

³¹³ HR-HDA-1561-1-3-4-1-6 (1-10) 010.1/1-6 Predmet: Grupa Stilinović – Dedijer, podaci. 3

³¹⁴ HR-HDA-1561-1-3-4-1-4 (1-13) 010.1/1-4 Predmet: Neprijateljska djelatnost grupe, 8.

³¹⁵ Ibid.

³¹⁶ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled aktivnosti grupe đilasovaca u Zagrebu, 25.

s Ivanom Motikom, Črnjom i Vnukom. Moglo bi se reći da je ovo krilo bilo radikalnije, ali i bliže, jer su svi osim Vnuka bili rodом iz Istre. Zato su u dogmatskim krugovima govorili o grupi Diminić – Drndić – Motika zbog toga što je Diminić podržavao kandidaturu Motike u gradu i na kotaru Pula za zastupnika u SNS i Drndića u kotaru Poreč – Buzet.³¹⁷ Početkom 1957. godine Vnuk je isključen iz SK i na optužbu da se sastao s Dedijerom je odgovorio da će se idući put kada Dedijer dođe s njim prošetati Zagrebom „da svi vide da se nikoga ne plaši“.³¹⁸ U UDB-inom izvještaju samo se navodi da je Vnuk jedan od najaktivniji u održavanju kontakta sa istomišljenicima tako da razlog isključivanja iz SK tri godine nakon Desetog plenuma vjerojatno leži u toj činjenici.³¹⁹ U UDB-inim se izvještajima također mogu pronaći naznake da su službenici uočili određena izdvajanja. Oni su grupu podijelili na dio sa Stilinovićem, braćom Dedijer i Diminićem, dok su Vnuk i Črnja bili u drugom planu jer nisu bili najupućeniji u sva pitanja.³²⁰

Ono što je važno napomenuti za ovu „grupu“ oko Dedijera jest njihovo inzistiranje na transparentnosti njihova djelovanja. Vladimir Dedijer je više puta dolazio u Zagreb i kad god bi se sastajao sa Stilinovićem, Vnukom Diminićem i Črnjom, uvijek bi odlazili u kavane da bi izbjegli optužbe da se sastaju ilegalno i da istaknu kako je njihovo istupanje potpuno javno.³²¹ Isto tako, iz UDB-inih dokumenata možemo saznati više o odnosu „đilasovaca“ iz Hrvatske prema Đilasovim postupcima nakon Trećeg plenuma. Primjerice, u izvještaju iz svibnja 1957. doznajemo kako se oni „u biti s Djilasom ne slažu“, ali da svejedno smatraju da je bio primoran objavljivati članke u inozemstvu kada mu to nije bilo dozvoljeno u Jugoslaviji. Oni se prvenstveno s Đilasom ne slažu kada su u pitanju njegove metode. Smatraju da je „istrčao na otvorenim kartama“ dok je zapravo nakon samokritike na Trećem plenumu mogao malim koracima „demokratizirati“ društvo.³²² Jedino ga je Motika kritizirao što se povezivao sa strancima.³²³ On je bio kritičan i prema književnicima jer nisu nikakvu rezoluciju o neslaganju s režimom objavili što je, prema njemu, bilo za očekivati u takvim okolnostima. Smatra da su kupljeni od režima i da se zato ne odlučuju na kritiku.³²⁴

³¹⁷ HR-HDA-1561-1-3-4-1-2 (1-22) 010.1/1.2, Izvještaj o razradi grupe oko lista „Naprijed“ i drugih lica po liniji „Đilas“, 13.

³¹⁸ HR-HDA-1561-1-3-4-1-4 (1-13) 010.1/1-4 Predmet: Neprijateljska djelatnost grupe, 12.

³¹⁹ Ibid.

³²⁰ HR-HDA-1561-1-3-4-1-7 (1-22) 010.1/1-7 Predmet: Kratak pregled djelovanja grupe djilasovaca, 8.

³²¹ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled djelovanja djilasovaca u zadnja četiri mjeseca. Dne, 25.V.1957. god. 3-4.

³²² Ibid. 8.

³²³ Ibid. 9.

³²⁴ Ibid. 12.

Jedan od razloga zašto se ovaj period njihove djelatnosti može okarakterizirati „nedovršenim disidentstvom“ je upravo to što su cijelo vrijeme bili na korak od javnog djelovanja. Međutim, zbog toga što su njihovi privatni razgovori u nekim trenucima bili izrazito negativno intonirani prema CK SKH, činjenica da ne ispunjavaju taj kriterij disidentstva ne čini ih manje disidentima. Čak su razmatrali mogućnost objavljivanja Đilasove *Nove klase* barem u izvadcima i to ilegalno.³²⁵ Zbog svih ovih ideja zapravo nije iznenađujuće da su bili praćeni. Njihovi planovi bili su praćeni „neprijateljskim“ stavovima koji su s vremenom postajali sve oštriji. Moglo bi se reći da 1957. gotovo uopće više nisu imali veze s marksističko-lenjinističkim učenjem:

Svi oni rado vode bezbrojne diskusije o socijalizmu sa izvođenjem zaključaka da ruska i naša praksa su najbolji primjeri kako je komunizam najobičnija prevara masa, da su Marks i Engels u tadanjim političkim uslovima sanjali i postavili neke naučne teorije o zakonima razvitka društva, što je danas pobijeno i dokazano da je ta teorija postala neodrživa za slobodno čovječanstvo.³²⁶

Doima se kako je Đilasov, ali i njihov neuspjeh da „demokratiziraju“ politički život u Jugoslaviji srušio iluzije o znanstvenosti Marxovih teza. Mogli su prihvatiti da je u SSSR-u zavladao državni kapitalizam, ali su dugo vjerovali da Jugoslavija nije „izgubljeni slučaj“. Međutim, nakon što su osobno bili poraženi, počeli su NOB interpretirati kao obmanjivanje „narodnih masa“ parolama o „narodnoj vlasti“ i „demokraciji“, a u poslijeratnoj Jugoslaviji vidjeti društvo u kojem se nije moglo puno učiniti bez partijske iskaznice. Njihov resantiman sažet je u sljedećem retoričkom pitanju koje je postavio Črnja: „Zar su neki Brkići, Anke Berus, Rački i druge glavešine predstavnici proletarijata?“ Jasno je da takvi stavovi nisu nailazili na razumijevanje UDB-e. Njezini su službenici u takvim razmišljanjima vidjeli prvenstveno želju da se umanjí ugled Jugoslavije i njezinog rukovodstva.³²⁷

5.7. Razbijanje grupe

Kao što je i navedeno u potpoglavlju 5.4., Despot, Đurinović, Šarinić i Šeparović povlače se odmah nakon Desetog plenuma CK SKH. S vremenom su se iz različitih razloga počeli povlačiti i oni koji su se nastavili sastajati s drugim istomišljenicima. Doznajemo kako je u studenom 1956. Diminić napao Ljubu Drndića i nazvao ga običnim karijeristom jer nije

³²⁵ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: kratki pregled djelovanja Djilasovaca u posljednja 4 mjeseca.“ Zagreb, 30.IX.1957. godine, 15.

³²⁶ Ibid 16.

³²⁷ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled aktivnosti grupe djilasovaca u Zagrebu, 26

ostao dijelom grupe.³²⁸ U izvještaju iz listopada pak doznajemo da se Ljubo Grubor počeo udaljavati od grupe. On se opravdavao brigom o ženi i djetetu.³²⁹ Drugi su članovi grupe vidjeli utjecaj Gruborove žene na njega koja je postala urednicom jedne rubrike u *Vjesniku* pa ga je pokušavala odvratiti od sastančenja s Vnukom i drugima.³³⁰ Motika se također postepeno povlačio nakon što je kao i Vnuk početkom 1957. isključen iz SKJ,³³¹ što se prema UDB-inim izvještajima dogodilo zbog utjecaja njegove supruge kao i u slučaju Grubora.³³² Diminić je Motiki to zamjerio i smatrao ga neprincipijelnim.³³³

Partijsko rukovodstvo je krajem 1957. učinilo prvi korak prema razbijanju grupe. GK u Zagrebu je na razgovor pozvao petnaest članova SKJ koji su kontaktirali s „đilasovcima“. Ti su se članovi SKJ povukli i nisu više s njima komunicirali što je „đilasovcima“ bio veliki udarac.³³⁴ Drugi je udarac bio usmjeren prema samim „đilasovcima“. Vnukova supruga Maja Narić tvrdila je kako se Vnuk kolebao bi li trebao prihvatiti ponude „nekih inozemnih tipova“ da u inozemstvu pod svojim imenom objavljuje vlastite tekstove.³³⁵ Općenito se može zaključiti kako se uz Diminića i Črnju radi o najvećim pobornicima ideje daljnje „demokratizacije“. Stoga, ne iznenađuje što je u svibnju 1958. upravo Vnuk bio pritvoren tri dana. Obrazloženje UDB-e izrazito je korisno za razumijevanje pristupa UDB-e „neprijateljskim“ elementima:

U maju mjesecu 1958 godine Živko Vnuk bio je pritvoren tri dana u okviru preventivnih mjera za osiguranje. To je bilo poduzeto sa ciljem unašanja eventualne međusobne zabune i stvaranje nepovjerenja u toj grupaciji. Tom prilikom sa njim je vodjen razgovor i on je bio dosta uplašen i nastojao je ostaviti utisak dobronamjernosti.³³⁶

Osim što se iz ovog ulomka može uočiti da nije postojala pravna osnova da se Vnuk liši slobode kretanja i da je državni aparat nastavio sa zanemarivanjem principa „zakonitosti“, može se zaključiti da su UDB-ine mjere bile efikasne pošto je uhićenje stvorilo nepovjerenje između njih jer su Vnuka njegovi dotadašnji sugovornici nazivali „agentom UDB-e, poznatim brbljavcem i hohštaplerom“.³³⁷ Nakon toga se grupa svela na rijetke sastanke Diminića, Črnje i Steva Dedijera.³³⁸

³²⁸ HR-HDA-1561-1-3-4-1-6 (1-10) 010.1/1-6 Predmet: Grupa Stilinović – Dedijer, podaci., 7.

³²⁹ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: kratki pregled djelovanja Djilasovaca 30.IX.1957., 19.

³³⁰ Ibid. 20.

³³¹ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32), Predmet: Pregled aktivnosti grupe djilasovaca u Zagrebu, 29.

³³² Ibid. 29-30.

³³³ Ibid 30.

³³⁴ Ibid.

³³⁵ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: kratki pregled djelovanja Djilasovaca 30.IX.1957., 15.

³³⁶ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32), Predmet: Pregled aktivnosti grupe djilasovaca u Zagrebu, 30.

³³⁷ HR-HDA-1561-1-3-4-1-7 (1-22) 010.1/1-7 Predmet: Kratak pregled djelovanja grupe djilasovaca, 8.

³³⁸ Ibid. 9.

Grupa je dodatno oslabila kada je u ljeto 1958. Stilinović odselio u Zadar, iako već neko vrijeme nije obnašao nijednu visoku dužnost.³³⁹ Stevo Dedijer je u listopadu iste godine bio pozvan na razgovor zbog jednog članka o razvitku nuklearne energije u nerazvijenim zemljama koji je bio objavljen u američkom časopisu. Optužen je da je u njemu napadao Jugoslaviju, ali se branio da mu to nije bio cilj. Sveučilište u Lundu mu je ponudilo jednogodišnji boravak i rad s kompletnom opskrbom u njihovom institutu, ali mu je bio odbijen zahtjev za putovnicom.³⁴⁰ Na kraju je ipak napustio Jugoslaviju i odustao od borbe za daljnjom „demokratizacijom“.³⁴¹

U siječnju 1959. na obavijesni razgovor u UDB-i pozvan je Diminić „radi upozorenja na svoje držanje“.³⁴² U izvještaju se navodi kako se „jasno vidjelo da mu je bilo stalo da dokaže da on nije neprijatelj socijalizma, da je čovjek koji ima samo svoje drugačije poglede na demokraciju i slobodu“.³⁴³ Nakon ove rečenice sve nerazumnijom postaje činjenica da je 1962. Diminiću odbijen zahtjev za izdavanjem putovnice kako bi posjetio rođake i sestru u Italiju. Tek mu je nakon žalbe odobren zahtjev.³⁴⁴

Črnja je 1954. vratio partijsku knjižicu tvrdeći kako se u njega kao člana SKJ nema puno povjerenja. Godinu kasnije pozivan je na UDB-u u okviru preventivnih mjera kada je dolazila ruska delegacija u Zagreb. S obzirom da se nije odazvao, bio je priveden i stavljen u kućni pritvor.³⁴⁵ Konačno, godine 1961. razmatran je prijedlog za poduzimanjem mjera protiv Črnje, a kao razlog se navodi: „Stavlja se prijedlog da se uzme na raščišćavanje pitanje Črnja Berta i to s ciljem da ga se primora činjenicom da sagleda stvarnost i svoju situaciju, odnosno da ga se otkine ispod utjecaja Diminića.“³⁴⁶ Slično kao i kod Vnuka, ne spominje se po kojoj ga pravnoj osnovi planiraju „primorati činjenicom da sagleda stvarnost“ već smatraju da im je praktički sve dopušteno kako bi eliminirali bilo kakvu mogućnost „neprijateljskog“ djelovanja. Čak se razmatrala opcija „administrativnog kažnjavanja na dvije godine boravka u posebnoj ustanovi“.³⁴⁷ Ipak, odlučili su se za opciju saslušavanja sa slobode i konstantnog držanja pod pratnjom.³⁴⁸

³³⁹ HR-HDA-1561-1-3-4-1-7 (1-22) 010.1/1-7 Predmet: Kratak pregled djelovanja grupe djilasovaca i prijedlog za poduzimanje mjera protiv Črnja Berta, dokument iz 23.6.1961.7

³⁴⁰ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled aktivnosti grupe djilasovaca u Zagrebu, 31.

³⁴¹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14167>

³⁴² HR-HDA-1561-1-3-4-1-7 (1-22) 010.1/1-7 Predmet: Kratak pregled djelovanja grupe djilasovaca, 7.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Diminić, Sjećanja, Protiv rješenja Sekretarijata za unutrašnje poslove NOG Zagreba BR. 25975/62 od 23. VII.1962. podnosim sljedeću ŽALBU, 362.

³⁴⁵ HR-HDA-1561-1-3-4-1-7 (1-22) 010.1/1-7 Predmet: Kratak pregled djelovanja grupe djilasovaca, 21.

³⁴⁶ Ibid.

³⁴⁷ Ibid. 20.

³⁴⁸ Ibid.

U konačnici je UDB-a uspjela i slomila grupu. Najblaže je vjerojatno prošao Stilinović kojem je samo uskraćena „sloboda štampe“ kada je htio objaviti izdanje jedne svoje knjige.³⁴⁹ Osim saslušavanja i pritvaranja, „đilasovci“ i članovi njihovih obitelji te prijatelji bili su maltretirani, otpušteni s posla ili premješteni na manje ugledna radna mjesta.³⁵⁰ Primjerice, Diminićev brat je smijenjen s položaja direktora Radio Rijeke i više nije mogao dobiti posao novinara na Rijeci. Nakon toga je dobio privremeno zaposlenje u Raši kao urednik *Raškog rudara*.³⁵¹ Isto tako, vršen je pritisak na članove obitelji i prijatelje da prekinu kontakt s njima. Črnjinu su sestru pokušali odvratiti od njega kako bi ga se što više društveno izoliralo, dok je UDB-a pozivala njegovu suprugu na razgovore kako bi utjecala na njegovo ponašanje.³⁵² Šprljan nije bio jedini šikaniran. Šikanirani su bili i njihovi prijatelji kao što Diminić navodi Ernesta Venerusa, Bože Kalčića, Rude Paškvana i Ivka Velića. Posljednji je čak završio u psihijatrijskoj bolnici u Puli.³⁵³

6. STRUKTURA „ĐILASOVACA“

6.1. Društveni status „đilasovaca“

Kao što je i navedeno u uvodu, u radu se pokušava što preciznije definirati tko su bili „đilasovci“ i koje su društvene grupe njihovo djelovanje podupirale. Ono što se može zaključiti na temelju arhivske građe, Đilasovim tekstovima i njegovim tezama prvenstveno su bili skloni „javni i kulturni radnici“, a ponajviše novinari.³⁵⁴ U toj društvenoj skupini ističu se *Naprijed* i Diminić, a UDB-a ih je problematičnim držala jer „ne slušaju ničije savjete“, dakle, ne pokoravaju se partijskoj volji u dovoljnoj mjeri.³⁵⁵ Osobito je interesantan odnos prema Ljubi Gruboru, Stipi Šeparoviću i Hrvoju Šariniću. Iako oni nisu spomenuti na Desetom plenumu kao članovi grupe, UDB-a je nezadovoljna što ne osuđuju Đilasa ili pisanje *Naprijeda*. Dakle, nije dovoljno ne djelovati protiv CK SKH već se očekuje aktivna borba protiv „neprijateljskih

³⁴⁹ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: kratki pregled djelovanja Djilasovaca u posljednja 4 mjeseca.“, 25.V.1957., 15.

³⁵⁰ Diminić, Sjećanja, 282-283.

³⁵¹ Ibid. 283.

³⁵² Črnja, Zbogom drugovi, 255.

³⁵³ Diminić, Sjećanja, 283.

³⁵⁴ HR-HDA-1561 010.1/1-1 „Pregled događaja i pojava povodom slučaja Djilas Milovana na terenu grada Zagreba“; 19.11.1954., 2.

³⁵⁵ Ibid. 5.

elemenata“.³⁵⁶ Osim *Naprijeda*, spominju sljedeće „javne i kulturne radnike“: Miloš Mimica iz *Politike*, Fadil Hadžić, Viktor Hajon, Dragica Plemenčić, Ante Ungar, Jozica Radovčić (svi iz *Vjesnika*), Branko Bucalo i Veseljko Velčić. Tu su također i književnici poput Vladana Desnice, Vlatka Pavletića te Vojina Jelića.³⁵⁷ Dakako, bile su zastupljeni i pripadnici drugih umjetničkih područja kao kipar Dušan Džamonja, filmski režiser Branko Belan, slikari Željko Hegedušić i Vilko Gliha, te fotograf Tošo Dabac.³⁵⁸ Stevanu Dedijeru se predbacivalo održavanje kontakata s književnikom Jožom Horvatom. S obzirom na sudbinu Horvatova *Cigulija Migulija* ne iznenađuje da su bili istomišljenici.³⁵⁹

Ni na Sveučilištu u Zagrebu Đilas nije bio bez simpatizera. Kontakte s Marijanom Stilinovićem, „najopasnijim đilasovcem“ kako ga je nazvao Banac, održavao je Mladen Kauzlarić s Tehničkog fakulteta.³⁶⁰ „Đilasovskim“ se fakultetom smatrao Medicinski budući da su ondje istaknuti stanoviti „dr. Stanko, dr. Han i dr. Brodarac“ kao predavači koji su u Đilasovim člancima vidjeli „vrijedan doprinos borbi protiv karijerizma“.³⁶¹ Još se spominje i „Dr. Brnović“ koji je radio kao asistent na Medicinskom fakultetom, a održavao je kontakte s Diminićem.³⁶² S druge pak strane je Pravni fakultet bio „pravilan“ jer je Đilasove ideje shvatio kao plod osobnih razmišljanja. Za razliku od „javnih i kulturnih radnika“, članovi SKJ na Sveučilištu prestali su pozitivnim ocjenjivati Đilasove članke nakon Desetog plenuma.³⁶³

UDB-a je posvetila pažnju i načinu na koji su drugi „neprijateljski elementi“ shvaćali Đilasove članke. Pojedini su informbiroovci bili jedini od svih tih „neprijateljskih“ grupacija koji su kritizirali Đilasove teze što je sasvim logično s obzirom na njihovu političku orijentaciju. Primjerice, Šime Balen je Đilasove članke opisao „nihilističko-anarhističkima“ i čudio se razjedinjenosti CK pošto to prije, prema njegovom mišljenju, nije bio slučaj ni u težim situacijama.³⁶⁴ Ipak, većina „mermeraša“ je uglavnom oprezno i neutralno odgovarala na pitanja UDB-inih suradnika što je i logično s obzirom na njihovo golootočko iskustvo.³⁶⁵ Kler je uglavnom pozitivno gledao na Đilasove tekstove što je također očekivano budući da je on

³⁵⁶ Ibid. 6.

³⁵⁷ Ibid. 7.

³⁵⁸ HR-HDA-1561-1-3-4-1-4 (1-13) 010.1/1-4 Predmet: Neprijateljska djelatnost grupe Djilasovaca u Zagrebu. 14.II.1957., 4.

³⁵⁹ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled djelovanja djilasovaca u zadnja četiri mjeseca. Dne, 25.V.1957. god.2.

³⁶⁰ HR-HDA-1561 010.1/1-1 „Pregled događaja i pojava 7.

³⁶¹ Ibid. 9.

³⁶² HR-HDA-1561-1-3-4-1-4 (1-13) 010.1/1-4 Predmet: Neprijateljska djelatnost grupe, 8.

³⁶³ HR-HDA-1561 010.1/1-1 „Pregled događaja i pojava, 9.

³⁶⁴ Ibid. 12

³⁶⁵ Ibid.

bio zagovornik većih vjerskih sloboda.³⁶⁶ Što se pak tiče „klerofašističkih, ustaških i četničko-monarhističkih elemenata“, spominje se stanoviti „ustaša Semiz Mahmut“ koji je govorio da će biti član u „eventualnoj Djilasovoj partiji“.³⁶⁷ Spomenuti Vladan Desnica, koji je prema UDB-inim tvrdnjama bio „četničko-monarhistički raspoložen“, također pozitivno gleda na Đilasovo pisanje jer je smatrao da potiče slobodu mišljenja i diskusija.³⁶⁸ Sve u svemu, može se reći da je većina „neprijateljski raspoloženih“ grupa u jugoslavenskom društvu pozitivno gledala na Đilasove ideje, ali nema govora o koordiniranom djelovanju ili njihovom utjecaju na Đilasa. Partijski je vrh bio svjestan da su oni „počeli dizati glave“, ali likvidacija Đilasa i „đilasovaca“ nije bila većinski motivirana njihovim stavovima već ideološkom konfuzijom, dovođenjem u pitanje monopola Partije, nedisciplinom članova SK i u konačnici vanjskopolitičkim kretanjima.

6.2.Recepcija u partijskim organizacijama

Kada govorimo o tome kako je „slučaj Đilas“ bio primljen u partijskim organizacijama i općenito koliko je „đilasovština“ imala utjecaja na partijske strukture, najjasniji odgovor pronalazimo u odluci IK CK SKH od 19. siječnja 1954. da ne šalju na teren nikoga da objašnjava „slučaj Đilas“. Odlučili su da to nije potrebno, osim ako neka organizacija to ne zatraži.³⁶⁹ Iz ove se odluke mogu donijeti dva zaključka. Prvi glasi da je očito da Đilas nije imao toliku potporu da bi bilo potrebno „dovoditi u red“ partijske organizacije. Drugi bi bio pomalo paternalistički jer podrazumijeva da neke partijske organizacije možda nisu ni shvatile o čemu je Đilas pisao pa ih ne bi ni trebalo zamarati njegovim slučajem.

Za nekim većim obračunom zaista nije bilo potrebe jer su se partijske organizacije brzo svrstale na stranu CK. Primjerice, na kotarskoj konferenciji SKH u Zelini to se svrstavanje objašnjavalo tako što su „i mase članstva osjetile da su te teorije suprotne SK i socijalizmu“.³⁷⁰

Moglo bi se reći kako je na selu odjek „slučaj Đilas“ bio vrlo slab. Ne samo da se njegovi članci nisu toliko čitali, već su se tek poslije održanih plenuma počeli „doživljavati“.³⁷¹ Iz zapisnika kotarskih i gradskih komiteta SKH možemo istaknuti da je veći problem bilo „nedovoljno

³⁶⁶ Ibid. 13.

³⁶⁷ Ibid. 15.

³⁶⁸ Ibid. 16.

³⁶⁹ Zapisnik sjednice Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske održane 19. januara 1954. g. u Zagrebu, u: *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske : 1952. – 1954.*, prir. Branislava Vojnović (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008), 137.

³⁷⁰ HR-HDA-1002, ROVB, kutija 23 Referat sekretara Zelina na kotarskoj konferenciji SKH.

³⁷¹ HR-HDA-1220.3.2.1. kutija 7, 2.4.22. Sastanak Grupe za probleme organizacije SK na selu i o radu KK, 1954. Zapisnik sa sastanka grupe za prodiskutiranje problema organizacije SK na selu i o radu KK održanog 10. februara 1954., 1.

shvatanje“ odluka Šestog kongresa. Kao što je i spominjano u kontekstu Brijunskog plenuma, komunisti u tim partijskim organizacijama smatrali su da je odgovornost prenesena na SSRN i da je njihova uloga bila svedena na pasivno promatranje.³⁷² Međutim, ono što svakako valja napomenuti je kako potpore Đilasu i „đilasovcima“ nije ni bilo toliko van Istre, gdje se vodila žestoka predizborna kampanja u jesen 1953., i van Zagreba gdje je bila smještena redakcija *Naprijeda*.³⁷³

6.3. „Javni kulturni radnici“

Sljedeća tablica izrađena je na temelju izvješća UDB-e koja je nastavila pratiti one „đilasovce“ koji nisu odustali od „linije Đilasa“ i nisu se prestali sastajati sa svojim istomišljenicima nakon Desetog plenuma CK SKH.

Osoba	Opis
1. Bedenko Rudolf	Pravnik, smatrao da su „Đilasove koncepcije i njegov put, najsretnije rješenje za našu zemlju“
2. Belan Branko	Filmski režiser, Stilinovićeve veza
3. Bićanić Rudolf	Profesor ekonomije, veza Steva Dedijera
4. Bobić Drago	Glavni urednik <i>Narodnog lista</i> , pod Stilinovićevim utjecajem
5. Bogdanov Vaso	Sveučilišni profesor, veza Steva Dedijera
6. Božović Ljubomir	Sveučilišni docent, veza Steva Dedijera
7. Brnčić Josip	Diminićev prijatelj iz studentskih dana, „u vrijeme istupanja Djilasa, on je usvajao Diminićeva shvatanja“
8. Brodnjak Vlado	Lektor, urednik i redaktor u nakladničkoj kući „Naprijed“, „slična mišljenja po mnogim pitanjima zauzima“
9. Bucalo Branko	Novinar, smatrao da su „Đilasove koncepcije i njegov put, najsretnije rješenje za našu zemlju“

³⁷² ROVB, HR-HDA-1002, kutija 22, ZAPISNIK sa održanog zajedničkog plenuma Kotarskog i gradskog komiteta SKH-a u Djakovu. a na kojemu su prisustvovali i sekretari općinskih Komiteta, kao i sekretari osnovnih organizacija grada Djakova., 5.

³⁷³ HR-HDA-1002, ROVB, kutija 23, REFERAT Sa X. Izvanredne Konferencije Saveza Komunisti kotara Virovitice, održane 4. aprila 1954 godine. 14.

10. Čulinović Ferdo	Profesor na Pravnom fakultetu, smatrao da su „Đilasove koncepcije i njegov put, najsretnije rješenje za našu zemlju“
11. Dabac Tošo	Fotograf, Stilinovićeve veza
12. Desnica Vladan	Književnik, „mnogo se oduševljavao Djilasovim člancima“
13. Dodić Anđelka	Novinarka, Đilasa, Črnju i Vnuka smatra „inteligentnim i poštenim ljudima koji ne mogu prikriti svoje mišljenje za volju karijere“
14. Džamonja Dušan	Kipar, bio u zatvoru zbog IB-a, Stilinovićeve veza
15. Gervais Drago	Književnik i direktor kazališta u Rijeci, u kontaktu s „đilasovcima“ po istarskoj liniji
16. Gliha Vilko	Slikar, Stilinovićeve veza
17. Golob Zvonimir	Književnik, „ranije ustaški orijentiran, slagao se sa postavkama Djilasa“
18. Hadžić Fadil	Glavni urednik <i>Vjesnika</i> , „na liniji Djilasa“
19. Hajon Viktor	Novinar <i>Vjesnika</i> , „na liniji Djilasa“, u bliskim odnosima s Dušanom Diminićem
20. Hegedušić Željko	Član SKJ, slikar, Stilinovićeve veza
21. Horvat Joža	Književnik, veza Steva Dedijera
22. Ibler Stanko	Član SKJ i predavač na Medicinskom fakultetu, veza
23. Jelić Vojin	Književnik, „na liniji Djilasa“
24. Kauzlarić Mladen	Profesor Tehničkog fakulteta, Stilinovićeve veza
25. Kauzlarić Veljko	Član SK, direktor Arhitektonsko projektnog zavoda Hrvatske, Stilinovićeve veza
26. Krile Andrinko	Novinar, imao „slična mišljenja po mnogim pitanjima“ kao i „đilasovci“
27. Kržić Boris	Novinar, imao „slična mišljenja po mnogim pitanjima“ kao i „đilasovci“
28. Ljubotina Lazo	Povratnik s „Mermera“, novinar „Glasa Rada“, Diminić se o njemu „najljepše izražava“

29. Matković Marijan	Član SKJ, književnik, veza Steva Dedijera i Stilinovića
30. Mihaldžić Ivanka	Profesorica (piše samo „prof.“), veza Stevana Dedijera
31. Mihelić Zvonko	„stoji na liniji Drndić – Motika“ i „okuplja oko sebe dobar broj ljudi u Opatiji i Rijeci“
32. Mimica Miloš	Urednik <i>Politike</i> u Zagrebu, družio se s Vnukom, smatrao da „nije trebalo „Naprijedovce“ onako oštro napasti, jer da su oni sirotinja“
33. Murtić Edo	Slikar, Stilinović s Vlkovim komunicira preko njega, Stilinovićeve veza
34. Narić Maja	Članica SK, novinarka <i>Vjesnika u srijedu</i> , supruga Živka Vnuka, na Godišnjoj skupštini Društva novinara NRH 1954. pozvala novinare na solidarnost s redakcijom <i>Naprijeda</i>
35. Pavletić Vlatko	Književnik, „na liniji Djilasa“
36. Pezelj Stjepan	Sveučilišni profesor, smatrao da je Đilasovo uhićenje i suđenje ustupak Rusima
37. Plemenčić Dragica	Novinarka <i>Vjesnika</i> , „na liniji Djilasa“
38. Prvčić Stjepan	HSS-ovac, bivši ministar poljoprivrede, u prosincu 1956. održavao veze s Diminićem, kritičan prema politici komunista na selu
39. Radovčić Jozica	Novinar <i>Vjesnika</i> , „na liniji Djilasa“
40. Radulović Petar	Tužitelj u Istri, veza „đilasovaca“ s početka 1957.
41. Rolih Srećko	Diminićeve veza
42. Sirotić Boris	Pravnik iz Pule, Diminićeve veza
43. Stančić Miljenko	Slikar, veza Steva Dedijera
44. Šegvić Marijan	Sveučilišni docent, veza Steva Dedijera
45. Šimaga Petar	Slikar, Stilinovićeve veza
46. Stilinović Žarko	Sin Marijana Stilinovića, sudjelovao na sastancima grupe
47. Šuber Zlata	Veza Steva Dedijera
48. Šuran Petar	Novinar u <i>Borbi</i> , „usko povezan s Diminićem i Črnjom po istarskoj liniji“

49. Štajner Karlo	Član SKJ, nedavno se vratio iz Sibira, Stilinovićeve veza
50. Tuhtan Aleksandar	Službenik, veza „đilasovaca“ s početka 1957.
51. Ujević Mate	Zamjenik direktora Leksikografskog zavoda, kontakt Steva Dedijera
52. Ungaro Ante	Novinar <i>Vjesnika</i> , „na liniji Djilasa“
53. Vajić Fedor	Stilinovićeve veza
54. Velčić Veseljko	„na liniji Djilasa“
55. Vesenjaka Jelka	Profesorica na Medicinskom fakultetu, veza Steva Dedijera
56. Vlkov Rade	Nedavno izašao iz zatvora, Stilinovićeve veza
57. Vučinić Veljko	Diminićeve veza iz Rijeke
58. Zlatić Slavko	Skladatelj, dio uže grupacije po istarskoj liniji
59. Živolić Otili	U bliskom kontaktu s Dušanom Diminićem
60. Živolić Petar	radi u poduzeću „Istra-vino“ u Zagrebu, u svakodnevnom kontaktu s Diminićem i Vnukom, dio njihova najužeg kruga
61. Župan Mira	Glumica, veza Steva Dedijera

Tablica 1. Nepotpuni popis istaknutijih „javnih i kulturnih radnika“ s kojima su „đilasovci“ održavali kontakte u periodu između 1954. i 1959. godine³⁷⁴

Gore navedeni pojedinci bili su relativno poznati književnici, novinari, sveučilišni profesori i drugi pripadnici intelektualne elite čija se imena spominju u UDB-inim izvješćima o djelovanju „đilasovaca“ u Zagrebu. Od njih 61 na popisu, sedamnaest dolazi iz umjetničkih voda, trinaest

³⁷⁴ Popis izrađen na temelju sljedećih dokumenata: HR-HDA-1561 010.1/1-1 „Pregled događaja i pojava povodom slučaja Djilas Milovana na terenu grada Zagreba“; 19.11.1954.; HR-HDA-1561-1-3-4-1-2 (1-22) 010.1/1.2, IZVJEŠTAJ o razradi grupe novinara lista „Naprijed“ po slučaju Đilas i zapažanja sa godišnjih skupština društva novinara i književnika Hrvatske.“ 28.II.1954. Kratki prikaz stanja.; HR-HDA-1561-1-3-4-1-4 (1-13) 010.1/1-4 Predmet: Neprijateljska djelatnost grupe Djilasovaca u Zagrebu. 14.II.1957.; HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled djelovanja djilasovaca u zadnja četiri mjeseca. Dne 25.V.1957. god.; .; HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: kratki pregled djelovanja Djilasovaca u posljednja 4 mjeseca.“ Zagreb, 30.IX.1957. godine; HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled aktivnosti grupe djilasovaca u Zagrebu; HR-HDA-1561-1-3-4-1-6 (1-10) 010.1/1-6 Predmet: Grupa Stilinović – Dedijer, podaci. 24.XI.1956. godine; HR-HDA-1561-1-3-4-1-7 (1-22) 010.1/1-7 Predmet: Kratak pregled djelovanja grupe djilasovaca i prijedlog za poduzimanje mjera protiv Črnja Berta, dokument iz 23.6.1961.; HR-HDA-1561-1-3-1-6 (1-40) 01. red. br. 6 „6. Godišnji izvještaj SDB NRH o djelovanju reakcije iz bivših gradjanskih stranaka, IB-a, djilasovaca i protumjera na području NRH za 1956. godinu“; HR-HDA-1220.3.2.1. kutija 5, 1954, V, 18 „Predmet: Kratki pregled držanja lica iz grupe oko Dušana Diminića, 19.V.1954. g.“

je novinara i novinarki, deset ih predaje na različitim fakultetima, a zanimanje ostalih ili nije poznato ili su zaposleni u drugim državnim poduzećima.

Na popisu se nisu našla imena Dušana Diminića, Marijana Stilinića, Steva Dedijera, Ivana Motike, Berta Črnje i Živka Vnuka jer su oni bili smatrani „pravim“, to jest, vodećim „đilasovcima“. Za većinu pojedinaca na popisu moglo se nedvojbeno ustvrditi njihovo zanimanje, a za one koje se nije moglo, svejedno su navedeni kao osobe koje su se dovodile u vezu s užim krugom. Popis je nepotpun jer ne uključuje osobe čija se samo prezimena spominju u dokumentima. Stoga, on predstavlja polazišnu točku za daljnja istraživanja držanja novinarske struke i općenito inteligencije prema režimu 1950-ih. Na temelju njihovih privatnih kontakata s „đilasovcima“ možemo dobiti kvalitetniju i realniju sliku stvarne potpore radu Partije pošto rezultati izbora u jednopartijskom sustavu zasigurno nisu relevantan pokazatelj.

6.4. Istarska linija

U UDB-inim izvještajima o kontaktima „đilasovaca“ jedino područje koje je zasebno obrađeno je Istra. Preciznije, radi se o kotarevima Buzet, Poreč i Pazinu te gradu Pula.

Osoba	Opis
1. Brumnić Zvonimir	Katolički svećenik, kotar Buzet „govori da su Diminić, Drndić i Đilas dobri ljudi“
2. Fišer Vera	Profesorica, kotar Pazin, „rekla, da ono što je Đilas govorio i pisao, da će doći svakako za deset godina, bez obzira što mi to smatramo revizionističkim“

3. Hrelja Mario	Sudionik NOB-e, član SKH, iz seljačke obitelji, urednik <i>Glasa Istre</i> , „aktivniji pobornik Diminićeve i Črnjine politike u Istri“, kažnjen ukorom i isključen iz KK
4. Iskra Milan	Sudionik NOB-e, predsjednik gradske općine Rovinj, iz siromašne seljačke obitelji, „otvoreno podržavao Drndića“
5. Ivetac Just	Dopisnik <i>Borbe</i> , rodom iz Karojbe, kotar Poreč, „navodno angažovali za grupu Diminića i Đilasa“
6. Kolić Mirko	Svećenik iz Krnice, „Istakao je, da su u najnovije vrijeme imali da riješe mnoge stvari pomoću Diminića, ali da im je sada sve propalo.“
7. Lazarić Josip	Član SKJ, tajnik GNO-a Pula, rodom iz Medulina, kotar Pula, „sklon Đilasovim člancima“
8. Marušić Davorin	Upravitelj pošte u Poreču, među „glavnim Drndićevim agitatorima“
9. Masaroto Giusto	Sudionik NOB-e, kandidat za člana CK SKH i član KK Rovinj-Pula, direktor rudnika Istarskih boksita u Rovinju, „za teoriju Đilasa“
10. Milanović Božo	Svećenik, kotar Pazin, predsjednik Ćirilo-metodskog udruženja istarskih svećenika, „što će oni svećenici sada“, „Diminić da im je bio jedina potpora i čovjek, koji ih je razumio“
11. Modrić Josip	Agronom, kotar Poreč, među „glavnim Drndićevim agitatorima“
12. Mohorčić Milan	Pjevač na Radiostanici Zagreb, kotar Pazin, „agitirao za Drndića“
13. Nefat Franjo	Sudionik NOB-e, član GK SKH Pula, bivši predsjednik GNO-a Pula, direktor Tvornice cementa, njegovao „intimne veze“ s Diminićem
14. Opašić Josip	Kotar Pazin, veliki prijatelj Diminića i Drndića, „agitirao za Drndića“
15. Paljaga Đordano	Sudionik NOB-e, iz radničke obitelji, član GK Pula i sekretar GK Rovinj, na dužnosti potpredsjednika Gradske općine

	Rovinj, kažnjen partijskim ukorom jer je odbio „proučavanje materijala sa III. Plenuma“, i dalje negativno djelovao
16. Paškvan Rudolf	Direktor Poljoprivrednog tehnikuma u Poreču, među „glavnim Drndićevim agitatorima u užim krugovima između sebe i dalje govori, kako je Đilas u pravu.“
17. Pavlić Romano	Poštar iz Gradina, kotar Buzet, „pozitivno o Đilasu“
18. Petko Mauricio	Dopisnik <i>Vjesnika</i> , „navodno angažovali za grupu Diminića i Đilasa“
19. Pikunić Mijo	Sudionik NOB-e, iz seljačke obitelji, obnašao dužnosti načelnika Unut. poslova grada Pule i načelnika Unut, poslova za oblast Rijeku, „u intimnim odnosima s Diminićem, distancirao se nakon održanih Plenuma“
20. Preteđjani Vjekoslav	Nastavnik talijanske škole u Poreču, među „glavnim Drndićevim agitatorima“
21. Puhar Mirko	Kotarski javni tužitelj u Poreču, među „glavnim Drndićevim agitatorima“
22. Sirotić Boris	Sudionik NOB-e, 1953. isključen iz SKJ, iz činovničke obitelji iz Buzeta, „pristalica grupe Diminića u Istri
23. Stranić Josip	Kotar Pazin, doznajući da će Diminić biti opozvan kao zastupnik u SNS-i rekao: „Ne znam što je našim rukovodiocima, sigurno imaju sifilis na mozgu kad ne vide kako ljudi slabo žive.“
24. Šverko Milan	Privatni vozač iz Buzeta, „agitirao za Drndića“
25. Velić Ivan	Učitelj u Višnjaju, kotar Poreč, među „glavnim Drndićevim agitatorima u užim krugovima između sebe i dalje govori, kako je Đilas u pravu.“
26. Tkalčić Božo	Direktor stolarske radionice u Poreču, među „glavnim Drndićevim agitatorima u užim krugovima između sebe i dalje govori, kako je Đilas u pravu.“
27. Zlatić Marko	Član SKJ, direktor Istarske knjižare u Puli, „vatreni agitator Diminića – Drndića – Motike“
28. Žmak Kazimir	Član SKJ, inspektor trgovine GNO-a Pula, „On se nikako ne da uvjeriti u skretanja Diminića“

Tablica 2. Popis osoba koje su bile „na liniji Đilasa“ u Istri³⁷⁵

Za razliku od popisa „javnih i kulturnih radnika“, ovaj je popis praktički potpun jer su uz gotovo sva prezimena u dokumentima navedena i imena. Jedina dva nepotpuna imena su „Fabris, direktor Istarskih voda“³⁷⁶ i „katolički pop Milanović“³⁷⁷. Za potonjeg se moglo lako ustvrditi kako se radi o Boži Milanoviću pošto je navedena i njegova funkcija „predsjednika Ćirilo-Methodskog udruženja istarskih svećenika“³⁷⁸, ali i zato jer se radi o istaknutom svećeniku koji je ostao poznat po svojem zalaganju da se Istra po prvi puta u svojoj povijesti pridruži matici zemlji Hrvatskoj. Što se tiče osobe navedene pod „Fabris“, on je jedini pojedinac za kojeg se nije moglo nedvojbeno ustvrditi o kome se radi. Od navedenih 28, za njih osam se može zaključiti da se radi o članovima SKJ dok je sedam njih sudjelovalo u antifašističkom pokretu. Za razliku od popisa „javnih i kulturnih radnika“ iz Zagreba, može se reći kako je bitno više službenika različitih državnih poduzeća podupiralo Drndića, Diminića i Đilasa u Istri, dok je broj onih koji su dolazili iz umjetničkih krugova, a njih su podupirali, praktički zanemariv u odnosu na broj onih iz Zagreba. U Istri je kontakte s Diminićem i Drndićem održavao jedino pjevač Milan Mohorčić.

6.5. Radi li se zaista o disidentima?

Najbar-Agičić je svoj članak o *Naprijedu* naslovila „Od pravovjernosti do disidentstva – preobrazbe Naprijeda“.³⁷⁹ Ovakav bi naslov dao naslutiti da ne bi bilo pogrešno ustvrditi kako je čitava redakcija *Naprijeda* bila disidentska. Kao što smo mogli vidjeti, to nije bio slučaj sa Šeparovićem, Đurinovićem i Šarinićem koji su se povukli odmah po osudi „đilasovštine“ na Desetom plenumu CK SKH, ali ni Drndićem i Gruborom koji nikada nisu činili uži krug „đilasovaca“. Ako bismo mogli govoriti o disidentima, to bi bili sljedeći pojedinci koji ispunjavaju važne preduvjete da ih se takvima moglo okarakterizirati: Berto Črnja, Stevo Dedijer, Dušan Diminić, Ivan Motika, Marijan Stilinović i Živko Vnuk.

³⁷⁵ HR-HDA-1561-1-3-4-1-2 (1-22) 010.1/1.2, Izvještaj o razradi grupe oko lista „Naprijed“ i drugih lica po liniji „Đilas“. 31.III.1954.

³⁷⁶ HR-HDA-1561-1-3-4-1-2 (1-22) 010.1/1.2, Izvještaj o razradi grupe oko lista „Naprijed“ i drugih lica po liniji „Đilas“. 31.III.1954., 21.

³⁷⁷ Ibid.

³⁷⁸ Ibid.

³⁷⁹ Najbar-Agičić 115.

Prije svega, njima osnovni cilj ni u jednom trenutku nije bilo rušenje režima već „širenje sfere autonomne javnosti pod postojećim uvjetima“.³⁸⁰ Ni u najtežim trenutcima nakon Desetog plenuma CK SKH kada su dovodili u pitanje marksistički nauk, oni nisu pomišljali na nasilno rušenje režima. Oni su željeli djelovati autonomno, što je prvi puta pokazala redakcija *Naprijeda* u svibnju 1953. kada više nije bila organ SKJ. Oni ni nakon Desetog plenuma nisu odustali od želje da im vlast omogući da pišu u listu koji neće biti pod paskom Partije.

Nadalje, oni nisu postali otpadnici svojom voljom već je Partija bila ta koja ih je isključivala iz javne sfere ili im onemogućivala javno djelovanje.³⁸¹ Iz ovog razloga, šest gore navedenih „đilasovaca“ bili su, za razliku od ostalih pripadnika redakcije *Naprijeda* ili pojedinaca koji su ih podupirali, na neki način onemogućivani u javnom djelovanju. Neki su bili isključeni iz SKJ, neki su bili uhićivani, držani u kućnom pritvoru ili pozivani na saslušavanja, a neki su bili onemogućivani u slobodnom kretanju tako što bi im bio odbijen zahtjev za putovnicom. Iako oni zapravo nisu djelovali javno nakon Desetog plenuma, smatram da ih činjenica da su ostali na svojim pozicijama i nakon njega te da su zbog toga doživjeli neki oblik represije, čini više disidentima od drugih „đilasovaca“.

Spehnjak i Cipek disidentstvo vide na sljedeći način:

Disidente smo definirali kao apostate, to jest prijašnje članove Komunističke partije/Saveza komunista koji su napustili komunističku ideologiju u korist druge ideologije, odnosno pojedince i skupine koji su kritizirali komunistički režim zbog neostvarivanja proklamiranih ideja i normi i koji su nakon sukoba isključeni iz monopolističke komunističke partije pa postali kritičari tog sustava s demokratskih ili nacionalnih/nacionalističkih pozicija (“lijevi” i “desni”, liberali, socijaldemokrati, nacionalisti itd.).³⁸²

Mogli bismo reći da „šestorka“ djelomično odgovara ovom opisu. Oni su uglavnom bivši članovi SK koji su kritizirali partijsko rukovodstvo zbog izdaje izvornih ideala socijalističke revolucije. Ipak, oni ni u jednom trenutku nisu poprimili nijednu drugu ideologiju kao što je bio slučaj s disidentima koji su se posvetili ostvarenju ideje o slobodi nacije. Kod njih je cijelo vrijeme prevladao odmak od suradnje s „nacionalnijim“ elementima. Nakon Desetog plenuma razmatrali su objavljivanje nekih članaka u *Krugovima*, ali su od toga odustali jer su smatrali da se časopis u zadnje vrijeme kompromitirao „nekim proustaškim tendencijama“.³⁸³

³⁸⁰ Spehnjak, „Disidentstvo kao istraživačka tema i pristupi“, 14.

³⁸¹ Ibid. 17.

³⁸² Spehnjak i Cipek, „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945. - 1990.“, 258.

³⁸³ HR-HDA-1561-1-3-4-1-5 010.1/1-5 (1-32) Predmet: Pregled djelovanja đilasovaca u zadnja četiri mjeseca. 25.V.1957., 10-11.

7. ZAKLJUČAK

Djelovanje „đilasovaca“ u Hrvatskoj bilo je omogućeno društvenom atmosferom koja je vladala Jugoslavijom nakon Šestog kongresa SKJ. Većina ih je bila okupljena oko organa SKJ *Naprijed* u čiju je redakciju 1952. godine došla mlađa generacija novinara. S vremenom je list postao sve manje ovisan o CK, tako da u svibnju 1953. postaje neovisni tjednik. U *Vjesniku u srijedu* i *Narodnom listu* također je bilo „demokratizacijskih“ tendencija s obzirom da se pisalo o štetnosti birokratizma i pokretalo rubrike otvorene za komentare čitatelja. Osim novinara, i članovi CK SKH poput Marijana Stilinovića i Dušana Diminića zagovarali su daljnju „demokratizaciju“ i borbu protiv birokratizma.

Član CK SKJ Milovan Đilas u tom je periodu bio izrazito utjecajna figura i on je kroz svoje tekstove u *Borbi* i *Novoj misli* izložio nekoliko stajališta koje su „đilasovci“ u Hrvatskoj u većoj

ili manjoj mjeri također zastupali. Prije svega, on je smatrao da SK treba promijeniti svoju ulogu u društvu i raditi na tome da postane faktor koji će usmjeravati „narodne mase“, a ne im „komandovati“. Neki „đilasovci“ u Hrvatskoj poput Gušte Šprljana otišli su korak dalje i razmatrali opciju da se SK likvidira, ali većina „đilasovaca“ nije izražavala takav stav.

Đilas je bio zagovornik veće razine „zakonitosti“ u odnosu na ranije razdoblje i smatrao je da bi pridržavanje zakona u tom trenutku trebalo biti važnije od ideološke budnosti ili pravovjernosti. U Hrvatskoj su se „đilasovci“ dosta angažirali oko slučajeva koji su se doimali kao grubo prakticiranje partijske samovolje od koje su stradavali pojedinci bez pravne zaštite. Tako su u *Naprijedu* i *Narodnom listu* pisali o slučaju ravnatelja psihijatrijske bolnice u Vrapču dr. Dezidera Juliusa koji si je oduzeo život nakon izrazitog pritiska dijela zaposlenika kojima nije bio po volji kao ni lokalnoj partijskoj organizaciji. Ljubo Drndić se dosta angažirao oko informiranja javnosti o slučaju četiri opatijska nastavnika koji su dobili otkaz jer su smatrani „stepinačkovatikanskim“ elementima. Drndić je želio ukazati kako nepoštivanje pravnih procedura, kao što je disciplinsko saslušavanje, dodatno dovodi u pitanje ugled partijskih tijela u očima učenika i drugih građana. Ovaj je slučaj također ilustrirao granice njihovih „demokratizacijskih“ težnji pošto Drndić i redakcija *Naprijeda* nisu imali ništa protiv uklanjanja nastavnika s „neprijateljskim shvatanjima“, već su se zalagali za poštivanje „zakonitosti“ u takvim situacijama.

Đilas se često predbacivalo da zagovara višestranački politički sustav po uzoru na zapadne demokracije ili pak stvaranje frakcija unutar SK. Đilas u svojim tekstovima ne izražava jasan stav po ovom pitanju jer govori o hipotetskim situacijama u kojima bi se buržoaziji dozvolio politički angažman. Spominje da bi se kapitalističkoj klasi moglo dozvoliti sudjelovanje u „socijalističkoj demokraciji“ samo u slučaju da se vodi aktivna borba protiv nje. Isto tako, ne smatra da bi ona ugrozila „socijalističku demokraciju“ pošto ju je „socijalistička svojina“ lišila materijalnih sredstava koji su joj u prošlosti omogućavali da eksploatira proletarijat. Kod „đilasovaca“ u Hrvatskoj nemamo jasno izražen stav već pojedinačne izjave poput one Marijana Stilinovića koji nema ništa protiv stvaranja „lijeve frakcije“ unutar SK. U razdoblju nakon Trećeg plenuma CK SKJ, „đilasovci“ su razmatrali osnutak socijalističke stranke, ali nikako dozvoljavanje buržoaziji da se politički aktivira.

Što se tiče koncepta „borbe mišljenja“ koji je često bio korišten u javnom životu, Đilas je pod njim prije svega mislio pravo člana SK da slobodno izrazi svoje mišljenje bez da bude sankcioniran. Osim toga, on je smatrao svoje tekstove poticajnim za pokretanje „borbe mišljenja“ i nije vidio u njima recept za „socijalističku demokraciju“. Isto tako, zalagao se za

slobodu vjeroispovijesti jer je smatrao da se na taj način slabi utjecaj religije. „Đilasovci“ u Hrvatskoj dijelili su takvo viđenje slobode govora unutar socijalističkih okvira.

Ono po čemu bi se moglo reći da su se Đilas i „đilasovci“ razilazili u razmišljanju vjerojatno je nivo utjecaja lokalističkih tendencija na politiku. Đilas je nakon rata bio nesklon slovenskom autonomizmu i iz njegovih se tekstova ne može zaključiti da je bio svjestan posebnosti situacije u Istri u odnosu na ostatak Jugoslavije. „Đilasovci“ u Hrvatskoj su s obzirom na činjenicu da su mnogi bili rodom iz Istre imali više osjećaja za njezine specifičnosti i njihovo je djelovanje bilo uvelike motivirano upravo nepovoljnim tretmanom sudionika antifašističke borbe u Istri, „dobrovoljnim“ radnim akcijama, i drugim postupcima koji su otuđivali „narodne mase“ od režima.

Naznake da bi najviše partijsko rukovodstvo moglo stati na kraj ovim „demokratizacijskim“ kretanjima prvi su put bile vidljive na Drugom plenumu CK SKJ u lipnju 1953. kada se osuđuje interpretacija Šestog kongresa SKJ kao trenutka nakon kojeg su organizacije SK lišene odgovornosti. Drugi signal Đilas i „đilasovcima“ dogodio se na bjelovarskom stadionu u listopadu 1953. kada je Tito održao govor u kojem je ciljeve zacrtane na Šestom kongresu proglasio ostvarenima i upozorio „đilasovce“ da će se morati s njima obračunati na jednak način kao s informbiroovcima u slučaju da nastave sa svojom djelatnošću jer su neki pripadnici opozicije „počeli dizati glave“.

„Đilasovci“ u Hrvatskoj su se dosta angažirali oko izbora za SNS u jesen 1953. kada su poduprli „svoje“ kandidate nasuprot onima predloženima od strane CK SKH na kotarevima Dvor na Uni i Poreč – Buzet. Pokušaj primjene ideja „demokratizacije“ na unutarpartijskom planu izazvao je napetosti između CK i „đilasovaca“ koje će kulminirati na Desetom plenumu CK SKH u siječnju 1954. godine kada je njihovo djelovanje osuđeno. Ni Đilas nije prestao sa svojom djelatnošću nakon svih signala da bi trebao prestati s promoviranjem svoje ideje „socijalističke demokracije“. On u listopadu 1953. započinje seriju članaka u *Borbi* i *Novoj misli* koju završava s „Anatomijom jednog morala“, oštrom osudom odnosa supruga partijskih rukovoditelja prema supruzi Peke Dapčevića koja nije sudjelovala u NOB-i. Njegovo je djelovanje osuđeno na Trećem plenumu CK SKJ kada je isključen iz CK i udaljen s funkcija u Savezu komunista zbog „razbijanja discipline“. Isto tako, optužen je da se borio za likvidaciju SK i nepoštivanje odluka Drugog plenuma CK SKJ. Nekoliko dana kasnije održani su plenumi na nivou republika i na sličnim su osnovama osuđeni „đilasovci“ u Hrvatskoj. List *Naprijed* je zabranjen tako što su ga radnici odbili tiskati. Ono što je drukčije kod „đilasovaca“ u Hrvatskoj, svakako su pokušaji da se dokaže da su bili povezani s Đilasom na organizacijskom nivou za što nije bilo dokaza.

Teško je izdvojiti jedan razlog zbog kojeg je su Đilas i „đilasovci“ odstranjeni iz političkog života. Bilo bi pošteno reći da se radi o kombinaciji vanjskopolitičkih i domaćih faktora. Jugoslaviju je tada tresla Druga tršćanska kriza i postepeno su se normalizirali odnosi sa SSSR-om. Bila joj je potrebna stabilnost u zemlji, a vrh SK je bio nezadovoljan radom partijskih organizacija, ali i konfuzijom koju su izazivali Đilasovi članci. Ključno je zasigurno to što su svojim djelovanjem dirnuli u monopol SK što ona, kao Partija koja je bila spremna obračunati se s informbiroovcima na staljinistički način, nije bila u stanju tolerirati.

Đilas je proveo sveukupno devet godina u zatvoru zbog kritiziranja vanjskopolitičkog angažmana Jugoslavije i objavljivanja članaka te knjiga u inozemstvu. Njegovi su sudski procesi počeli tek 1956. i nisu bili izravno povezani s Trećim plenumom CK SKJ. Osim šikaniranja, ni „đilasovci“ nisu doživjeli neki veći oblik represije netom nakon Desetog plenuma CK SKH. Veći je nivo represivnosti režim iskazivao prema onima koji su ostali na „Đilasovoj liniji“ nakon Plenuma. Iako nisu bili sudski procesuirani, neki su bili i zatvarani. Drugima bi pak bilo onemogućivano napredovanje na radnom mjestu ili bi im bila uskraćivana putovnica.

U historiografskim prikazima i memoarima „đilasovaca“ slabo se govori o periodu nakon Trećeg plenuma, dakle, o dijelu njihova djelovanja koje nije bilo javno. Arhivska građa ukazuje da je nakon plenuma UDB-a pratila „đilasovce“ koji su se još uvijek sastajali kako bi doznala više o njihovim planovima i kontaktima. U tom periodu najistaknutiji su „đilasovci“ Berto Črnja, Stevo Dedijer, Dušan Diminić, Ivan Motika, Marijan Stilinović i Živko Vnuk. Uglavnom su raspravljali o pokretanju nekog lista, objavljivanju tekstova u inozemstvu ili čak osnivanju socijalističke partije. Međutim, unatoč činjenici da nisu planirali nasilnim metodama djelovati protiv SK, njihova je grupa razbijena zatvaranjem Vnuka u svibnju 1958. nakon čega više ne možemo govoriti bilo o javnoj ili privatnoj djelatnosti „đilasovaca“ u Hrvatskoj.

Za razliku od ostalih članova redakcije *Naprijeda*, svi su pripadnici navedene šesterke djelovali nakon plenuma na kojima su bili osuđeni, zbog čega su doživjeli neki oblik represije. Za razliku od Đilasa, koga je puno lakše nazvati disidentom jer je on nastavio javno djelovati i nakon Trećeg plenuma, Diminić i ostali nisu toliko javno djelovali, ali su svejedno zbog svojih privatnih razgovora u kojima su bili izrazito oštri prema društveno-političkom uređenju i najvišim partijskim rukovodiocima također bili na udaru Partije. U skladu s time, možemo govoriti o prvoj grupi u NR Hrvatskoj koja bi bila najbliža opisu disidentstva.

Na temelju prikupljenih kontakata navedene „šesterke“, moguće je dodatno rasvijetliti kako je intelektualna elita 1950-ih gledala na razvitak samoupravnog socijalizma u Hrvatskoj. Većinu njihovih kontakata činili su umjetnici, sveučilišni profesori i pravnici. U lokalnim partijskim

organizacijama, osobito na selu, „đilasovština“ nije bila nešto o čemu se u znatnoj mjeri raspravljalo, o čemu svjedoči i podatak da je svega osam članova isključeno iz SKH zbog „đilasovštine“.

Na samom kraju, može se zaključiti kako je pojam „đilasovca“ neadekvatan ako se ne koristi pod navodnim znakovima. Oni se nisu nazivali „đilasovcima“ i nisu bili u kontaktu s Đilasom što je osobito bio slučaj nakon Trećeg plenuma. Isto tako, nisu se slagali sa svim njegovim postupcima kao što je bio slučaj s objavljivanjem članaka u inozemstvu i, što je najvažnije, nisu djelovali koordinirano. Međutim, pojam „đilasovaca“ se uvriježio u hrvatskoj historiografiji. Za razliku od Đilasa, radi se o intelektualcima koji su bili pod izrazitim utjecajem prilika u Istri i na neki način iskoristili val „demokratizacije“ kako bi pokušali dovesti kadrove koji su bili rodom iz Istre i samim time kvalitetnije upoznati sa specifičnostima te regije. U trenutku kada je „demokratizacija“ postala suvišna kao oružje protiv SSSR-a, Đilas i „đilasovci“ postaju suvišni i oni ugrožavaju monopol Partije što je za partijsko rukovodstvo, koje i dalje bilo pod izrazitim utjecajem staljinizma, bilo neprihvatljivo.

8. POPIS KRATICA

CK	Centralni komitet
IK	Izvršni komitet
GK	Gradski komitet
GO	Gradski odbor
KK	Kotarski komitet
KNO	Kotarski narodni odbor
KPJ	Komunistička partija Jugoslavije
OK	Oblasni komitet

NOB	narodnooslobodilačka borba
NOO	narodnooslobodilački odbor
NR	Narodna republika
SKH	Savez komunista Hrvatske
SKJ	Savez komunista Jugoslavije
SNS	Savezna narodna skupština
SSSR	Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SSRN	Socijalistički savez radnog naroda
UDB	Uprava državne bezbjednosti

9. IZVORI I LITERATURA

9.1. Izvori

9.1.1. Novine

Naprijed, godište 1952.: br. 16 i 46; godište 1953.: br. 36, 38, 39, 44, 45, 50; godište 1954.: br. 2, 3, 4.

Narodni list, godište 1953.: br. 2578, 2648; godište 1954.: br. 2658, 2660, 2663, 2665.

Vjesnik u srijedu, godište 1954.; br. 88.

9.1.2. Objavljeni izvori

Vojnović, Branislava, prir. *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske : 1952. – 1954.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.

9.1.3. Arhivski fondovi

HR-HDA-1002, Rukopisna ostavština Vladimira Bakarića, kutije 22 i 23.

HR-HDA-1220.3.2.1. Savez komunista Hrvatske. Centralni komitet, kutije 5 i 7.

HR-HDA-1561 010.1 Fond Službe državne sigurnosti.

9.2.Literatura

Banac, Ivo. „Hrvatski đilasovci.” U: *Desničini susreti 2009. Zbornik radova*, ur. Drago Roksandić et al., 19-27. Zagreb: FF press, 2011.

_____. *Sa Staljinom protiv Tita.* Zagreb: Globus, 1990.

Bekić, Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu : odnos s velikim silama 1949-1955*, Zagreb: Globus, 1988.

Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb: Golden Marketing, 1999.

Črnja, Berto. *Zbogom drugovi.* Rijeka: Matica hrvatska, 1992.

Dedijer, Vladimir. *Veliki buntovnik Milovan Đilas: prilozi za biografiju.* Beograd: Prosveta, 1991.

Diminić, Dušan. *Sjećanja: život za ideju.* Labin: Savez udruga antifašističkih boraca Istarske županije, 2005.

Dukovski, Darko. *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice : (1943.-1955.).* Pula: C.A.S.H., 2001.

Đilas, Milovan. *Nova klasa : kritika savremenog komunizma.* Zagreb: Feniks knjiga, 2010.

Đilas, Milovan. *Vlast i pobuna. Memoari.* Zagreb: Novi Liber, 2009.

Đorgović, Momčilo. *Đilas: vernik i jeretik.* Beograd: Momčilo Đorgović, 1989.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918-2008.* Zagreb: Novi Liber, 2008.

Gržina, Andreja. „Djelovanje lista Naprijed pedesetih godina.” U: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009*, ur. Nada Kisić-Kolanović et al., 205-222. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.

Horvat, Joža. *Ciguli Miguli.* Zagreb, Mladost, 1989.

Hrvatska enciklopedija, s. v. „Dedijer, Stevan“.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14167> (pristup 31.07.2020.)

- _____, s. v. „samoupravljanje“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=54339> (pristup 31.07.2020.)
- Istrapedia, s. v. „Drndić, Ljubomir“. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2220/drndic-ljubomir> (pristup 31.07.2020.)
- _____, s. v. „Trst“. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1194/trst> (pristup 31.07.2020.)
- Ivin, Daniel. „Disidenti i hrvatske povijesne poluistine.“ U: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009*, ur. Nada Kisić-Kolanović, 41-52. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.
- Jakovina, Tvrтко. *Američki komunistički saveznik : Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države : 1945.-1955.* Zagreb: Profil International : Srednja Europa, 2003.
- Kalezić, Vasilije. *Đilas miljenik i otpadnik komunizma : kontroverze pisca i ideologa.* Beograd: Autorsko-izdavačka grupa „Zodne“, 1988.
- Kevo, Mario. „Odjek Đilasovih teoretskih priloga "Borbi" u hrvatskom tisku.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 31, br. 1 (1998): 153-163.
- Kisić-Kolanović, Nada. „Neka pitanja općeg usmjerenja jugoslavenske teorije prava 194-1956. godine.“ *Časopis za suvremenu povijest* 21, br. 1-3 (1989.): 87-104.
- Konjević, Mile, ur. *Brkić, Zvonko : život i rad.* Slavonski Brod: Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, 1983.
- Krležijana, s. v. „Govor na kongresu književnika u Jugoslaviji“. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=373> (pristup 31.07.2020.)
- Najbar-Agičić, Magdalena. „Od pravovjernosti do disidentstva – preobrazbe Naprijeda.“ *Medijska istraživanja* 22, br. 1 (2016): 115-143.
- Novak, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću.* Zagreb: Golden marketing, 2005.
- Polimac, Nenad. „Iskoraci iz uobičajenog.“ *Vijenac* 288, 17. ožujka 2005.
- Previšić Martin, *Povijest Golog otoka.* Zaprešić: Fraktura, 2019.
- Radelić, Zdenko. „Đilasovci u Hrvatskoj i hrvatska historiografija.“ U: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009*, ur. Nada Kisić-Kolanović et. al., 53-74. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.
- _____. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991 : od zajedništva do razlaza.* Zagreb: Školska knjiga, 2006.

- Spehnjak, Katarina, Tihomir Cipek. „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945. – 1990.*.“ *Časopis za suvremenu povijest* 39, br. 2 (2007): 255-297.
- _____. „Disidentstvo kao istraživačka tema – pojam i pristupi.” U: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 19. studenoga 2009*, ur. Nada Kisić-Kolanović, 11-22. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.
- _____. „Funkcioniranje „plebiscitarne demokracije“ u Hrvatskoj 1945. – 1952. (Izborni aspekt organizacije legitimacijskog procesa).“ *Časopis za suvremenu povijest* 23, br. 1-3 (1991): 215-241.
- _____. „Organiziranost i oblici djelovanja Narodnog fronta Hrvatske 1945-1953. godine.” *Povijesni prilozi* 6, br. 6 (1987): 1-57.
- _____. „Socijalistički savez i demokracija – jedan ili više kandidata. Analiza izbora za Sabor i Saveznu skupštinu 1953. godine.“ *Časopis za suvremenu povijest* 22, br. 3 (1990): 99-119.
- _____. „Velika Britanija i „slučaj Đilas“.” U: *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961.*, ur. Slobodan Selinić, 350-362. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Stanić, Veljko. „Милован Ђилас 1953/54: између револуције и слободе.“ *Tokovi istorije* 3-4 (2008): 251-278.
- _____. „„Unutrašnji emigrant“: političke ideje Milovana Đilasa 1954-1989.“ *Poznan Slavic Studies* 6 (2014): 243-260.
- Škrabalo, Ivo. *Između publike i države : Povijest hrvatske kinematografije 1896-1980*. Zagreb: Znanje, 1984.